

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İBNÜ'L-ESÎR'İN ÜSDÜ'L-GÂBE İSİMLİ ESERİ
BAĞLAMINDA SAHÂBE BİLGİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman Hazırlayan
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI Feyza SAĞDIÇ

MALATYA-2023

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İBNÜ'L-ESÎR'İN ÜSDÜ'L-GÂBE İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA
SAHÂBE BİLGİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Feyza SAĞDIÇ

Danışman
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

MALATYA-2023

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI danışmanlığında hazırladığım “**İbnü’l-Esîr’in Üsdü’l-Gâbe İsimli Eseri Bağlamında Sahâbe Bilgisi**” isimli bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını onurumla doğrularım.

Feyza SAĞDIÇ
MALATYA - 2023

ÖNSÖZ

Sahâbe, risâletin şahidi olmakla birlikte dinin aktarıcıları olarak da her daim ilgi ve merakın konusu olmuştur. Onlara duyulan bu merak çoğunlukla dinin öğrenilmesinde ve sünnetin tespitinde yoğunlaşsa da sadece bununla sınırlı kalmamıştır. Zira onların hayatlarını nasıl geçirdikleri, Hz. Muhammed'e olan (s.a.s.) tanıklıkları, İslâm ve Müslümanlar için yaptıkları, uğradıkları beldeler, vefat ettikleri yerler vb. daha birçok şey sahâbeye dair merak edilenler arasındadır. Bu sebeple sahâbe, üzerine birçok eser yazılan ve yazılmaya da devam edecek olan bir nesil olmuştur.

Sahâbe üzerine yazılan eserlerden birisi de onların hayatlarının anlatıldığı tabakat türü eserlerdir. Bu eserler sahâbîlerin hayatlarının müellifin kendi yöntemine göre nisbeten sistemli bir şekilde anlatıldığı eserlerdir. Ayrıca bu tür eserlerde sahâbenin sohbetine dair deliller bulunabileceği gibi onların sayıları hakkında da fikir sahibi olunabilmektedir. Dolayısıyla sahâbeye dair çalışma yapacak olan her bir araştırmacı için tabakat türü eserler vazgeçilmez kaynaklardan biri olabilmektedir. Sahâbenin hayatı üzerine eser yazanlardan birisi de 12. yüzyıl âlimlerinden İzzeddin İbnü'l-Esîr'dir. Onun sahâbîlerin hayatlarına dair telif ettiği eseri *Üsdü'l-Gâbe* tabakat türü içerisinde adından asırlarca söz ettirmiştir.

Tarihçiliği ile şöhet bulsa da nesep ve hadis ilminde de yetkin olan İzzeddin İbnü'l-Esîr, belki de tüm yetkinliklerini sergilediği tek eseri olan *Üsdü'l-Gâbe* ile kendi dönemine kadar yazılmış en kapsamlı eseri yazmıştır. Onun telif ettiği eserler arasında ayrı bir ilgiye mazhar olan *Üsdü'l-Gâbe* gerek yöntemi gerekse de muhtevasıyla önemini günümüze kadar korumuştur. Eserin önemine binaen söz konusu çalışmada *Üsdü'l-Gâbe* bağlamında İbnü'l-Esîr'in sahâbe bilgisinin anlaşılması amaçlanmıştır.

İki bölüm şeklinde dizayn ettiğimiz çalışmamızın ilk bölümünde İbnü'l-Esîr'in ailesi, eğitimi, ilmi kişiliği ve döneminin siyasi-sosyal ortamı ele alınmıştır. Böylelikle çalışmanın konusu olan müellif ve dönemin şartları tanınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana konusunu teşkil eden ikinci bölümde ise öncelikle eserimiz *Üsdü'l-Gâbe*, yazılma amacı, muhtevası, telifinde kullanılan kaynakları ve yöntemi başlıklarında ele alınmıştır. Esere dair verilen bilgilerden sonra İbnü'l-Esîr'in sahâbe bilgisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma süresince İbnü'l-

Esîr'in sahâbe tanımı ve bilgisine dair bir fikir sahibi olunsa da İbnü'l-Esîr'in eserine kendisinin eklediği sahâbe tercemelerinde ki amacı, kaynakları ve yöntemi üzerinde de durulmuştur. Böylelikle daha isabetli bir tespitte bulunmaya çalışılmıştır.

Araştırma süresince katkısını, desteğini ve ilgisini esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Saffet SANCAKLI'ya çalışmayı okuyarak düzeltmelerde bulunan ve tezin son şeklini almasında kıymetli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM'a ve Dr. Öğr. Üyesi Murat GÖKALP'e teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalışma esnasında sabrını ve desteğini esirgemeyen aileme araştırma metninin tashihinde yardımcı olan kardeşim, kuzenim ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Çaba bizden başarı Allah'tandır.

Feyza SAĞDIÇ
MALATYA - 2023

ÖZET

Bu çalışma yaşadığı dönemden günümüze kadar tarih, hadis ve nesep alanında adından söz ettiren İbnü'l-Esîr ve onun sahâbe hayatlarına dair telif ettiği eseri *Üsdü'l-Gâbe*'yi konu edinmiştir. Ayrıca yazar ve eseri müstakil olarak konu edindiğimiz bu çalışmada İbnü'l-Esîr'in eseri bağlamında sahâbe bilgisini tespit etmek hedeflenmiştir. Çalışma iki bölümünden oluşmakla birlikte giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, sınırlarından bahsedilmiştir. Ardından araştırma süresince istifade edilen kaynaklardan bazıları zikredilmiş ve en sonunda da konuyla ilgili daha önceden yapılmış çalışmaların muhtevasına dair değerlendirme yapılmıştır. İki bölümden müteşekkil çalışmamızın ilk bölümünde İbnü'l-Esîr'i tanımaya ve anlamaya çalıştık. Ancak bunu yaparken onun yaşadığı coğrafyayı, tarihi, siyasi ve sosyal şartları çalışmamıza dahil ettik. Buna ilaveten ailesini, eğitimini, her biri farklı alanda şöhret bulmuş kardeşlerini ve eserlerini konu edindik. Böylelikle İbnü'l-Esîr'i yakından tanımaya çalıştık. Çalışmanın ikinci bölümünde ise öncelikle alanında yazılan en kapsamlı eser unvanına sahip olan *Üsdü'l-Gâbe*'yi tanımaya çalıştık. Eserin amacı, kaynakları ve yönteminde dair verdiğimiz bilgilerden sonra İbnü'l-Esîr'in sahâbe bilgisi başlığına geçtik. Onun sahâbe bilgisini tespit etmek için başta söz konusu eseri *Üsdü'l-Gâbe* olmak üzere birçok kaynaktan istifade ettik. Ayrıca onun eserine dahil ettiği sahâbeleri, bunu yapmada ki amacı, yöntemi ve kaynakları üzerinde durduk. Böylelikle iki bölüm halinde tasarladığımız çalışmamızda İbnü'l-Esîr'i, eseri *Üsdü'l-Gâbe*'yi tanıdık ve onun sahâbe bilgisine dair tespitlerimizi sunduk. Araştırma boyunca kullandığımız kaynaklarla da tespitlerimizi güçlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, Sahâbe, Sahâbe Bilgisi.

ABSTRACT

This study is about Ibn al-Athir, who has made a name for himself in the field of history, hadith and genealogy from the time he lived until today and his work about the life of the Companions, *Usdu'l-Gâbe*. In addition, in this study, in which we examine the information of the author and the work, it is aimed to determine the knowledge of the Companions in the context of Ibn al-Athir's book. Although the study consists of two parts, the subject, purpose, scope and limits of the study are mentioned in the introduction part. Then, some of the sources that were used during the research were mentioned and finally, the content of the previous studies on the subject was evaluated. In the first part of our study, which consists of two parts, we tried to get to know and understand Ibn al-Athir. However, while doing this, we included his geography, historical, political and social conditions in our study. In addition to this, we talked about his family, education, siblings, each of whom has gained fame in a different field, and their works. Thus, we tried to get to know Ibn al-Athir closely. In the second part of our study, first of all, we tried to get to know *Usdu'l-Gâbe*, which has the title of the most comprehensive work written in its field. After the information we gave about the purpose, sources and method of the work, we moved on to the title of Ibn al-Athir's *Information about the Companions*. In order to determine his knowledge of the Companions, we benefited from many sources, especially his work *Usdu'l-Gâbe*. In addition, we focused on the companions he added to his book, his purpose, method and resources while doing this. Thus, in our study, which we designed in two parts, we got to know Ibn al-Athir and his work *Usdu'l-Gâbe* and presented our findings about his knowledge of the Companions. We also strengthened our findings with the sources we used throughout the research.

Keywords: Hadith, Ibn al-Athir, *Usdu'l-Gâbe*, Companions, *Companions Information*.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
II. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları	1
III. Araştırmanın Kaynakları	2
IV. Konuyla İlgili Daha önce Yapılmış Çalışmalar	3

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ESİR'İN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1. Yaşadığı Bölge ve Döneminin Siyasi-Sosyal Durumu	5
1.1. Cezîre Bölgesi	5
1.2. Cezîre'nin Fethi ve İslamlaşması	7
1.3. Cezîre Bölgesine Gelen Sahâbîler.....	14
1.4. İbnü'l-Esîr Dönemi Cezîre'de Siyasi Durum.....	15
1.5. İbnü'l-Esîr Dönemi Cezîre'de Sosyal Durum.....	19
2. İbnü'l-Esîr'in Hayatı ve İlmî Kişiliği.....	25
2.1. Hayatı	25
2.2. Kardeşleri	28
2.2.1. Mecdüddin İbnü'l-Esîr	28
2.2.2. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr	29
2.3. Eğitimi.....	30
2.3.1. Hocaları	33
2.3.2. Öğrencileri	34
2.4. Eserleri	35
2.4.1. el-Kâmil fî't-Târîh.....	35
2.4.2. Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe	36
2.4.3. el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb	36
2.4.4. et-Târîhu'l-Bâhir fî'd-Devleti'l-Atâbekiyye	37
2.4.5. Tuhfetü'l-Acâib ve Turfetü'l-Garâib	38
2.4.6. el-Câmiu'l-Kebîr fî İlmi'l-Beyân.....	38
2.4.7. Âdâbü's-Siyâse	38
2.4.8. Kitâbul'-Cihâd	38

2.4.9. Târîhu'l-Musul	38
2.5. İlmi Kişiliği	39
2.6. Vefatı	40

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSDÜ'LGÂBE VE SAHÂBE BİLGİSİ

1. Üsdü'l-Gâbe Adlı Eseri	41
1.1. Yazılış Amacı	42
1.2. Kaynakları	46
1.2.1. Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1004): Ma'rifetü's-Sahâbe	47
1.2.2. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038): Ma'rifetü's-Sahâbe	48
1.2.3. İbn Abdilberr (ö. 463/1071): el-İstîâb	49
1.2.4. Ebû Mûsâ el-Medîni (ö. 581/1185): Tetimmetu (Zeylu) Ma'rifetü's-Sahâbe	50
1.3. Muhtevası	51
1.4. Yöntemi	56
1.4.1. İbnü'l-Esîr'in Cem Ettiği Eserlerle İlgili Yöntemi	56
1.4.2. Muhakkiklerin Yöntemi	62
1.5. Üsdü'l-Gâbe'nin Mukayesesi	63
1.6. Baskıları ve Üzerine Yapılmış Çalışmalar	66
1.7. Esere Yöneltilen Eleştiriler	66
2) Sahâbe Bilgisi	68
2.1. İbnü'l-Esîr'in Eklediği Tercemelerde Amacı ve Terceme Sayısı	68
2.2. İbnü'l-Esîr'in Eklediği Tercemelerde Kullandığı Kaynakları	68
2.3. İbnü'l-Esîr'in Eklediği Tercemelerle İlgili Yöntemi	71
2.4. İbnü'l-Esîr'in Atıf Yaptığı Tercemeler	79
2.5. İbnü'l-Esîr'in Sahâbe Tanımı	86
2.6. İbnü'l-Esîr'in Eklediği Sahâbîler	91
SONUÇ	112
KAYNAKÇA	115

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Dini ve onun tebliğcisi Hz. Muhammed'i (s.a.s.) anlamak, risâletine ve tebliğine şahitlik eden ilk nesli tanımaktan geçmektedir. Bu anlayışın tesiri olarak sahâbe, üzerine çokça konuşulan ve araştırılan nesillerden biri olmuştur. Sahâbe üzerine yapılan çalışmalardan en manidar olanı şüphesiz onların hayatlarının anlatıldığı biyografi eserleridir. Çünkü bu eserler bizim onları tanımamızı sağladığı gibi Hz. Muhammed (s.a.s) ile beraberliklerinin (sohbet) mahiyetini de göstermektedir. Ayrıca bu eserler müelliflerin sahâbe tasavvurlarını ve tanımlarını tespit etmede başvuru kaynaklarından olmuştur. Sahâbe biyografisine dair birçok eser telif edilmekle birlikte yazılan eserler içerisinde adından söz ettirenlerden birisi de İbnü'l-Esîr ve eseri *Üsdü'l-Gâbe* olmuştur.

Bu çalışmanın en temel gayesi İbnü'l-Esîr'in eseri *Üsdü'l-Gâbe* bağlamında sahâbe bilgisini tespit edebilmektir. Bu sebeple çalışma iki bölüm olarak dizayn edilmiştir. Birinci bölümde İbnü'l-Esîr döneminin siyasi ve sosyal ortamı, ailesi, ilmi serüveni ve eserleri konu edinilmiş ve böylelikle İbnü'l-Esîr yaşadığı şartlar esas alınarak tanınmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise söz konusu eser *Üsdü'l-Gâbe*'nin yazılma amacı, yöntemi, kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bilgiler İbnü'l-Esîr'in sahâbe tanımına dair fikir verse de yeterli olmayacağı için ayrıca İbnü'l-Esîr'in eserine kendisinin dahil ettiği sahâbîler çalışmaya dahil edilmiştir. İkinci bölümün son kısmında ise İbnü'l-Esîr'in bu sahâbîleri tespit için başvurduğu kaynaklar ve onları eserine alırken kullandığı yöntem tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın neticesinde İbnü'l-Esîr'in sahâbe tanımı tespit edilmeye çalışılmış ve değerlendirme de bulunulmuştur. Çalışma İbnü'l-Esîr'in eserine dahil ettiği sahâbîlerin isimleri liste halinde verilerek bitirilmiştir.

II. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırmanın kendi içerisinde birçok sınırlılığı bulunmaktadır. Bunlardan ilki çalışmanın konusunda bulunan sınırlılıktır ki, araştırmamızın konusu İbnü'l-Esîr'in sahâbe bilgisini tespit edebilmek olmuştur. Ancak bu çalışmada onun sahâbe bilgisi eseri *Üsdü'l-Gâbe* çerçevesinde anlaşılmaya ve tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple İbnü'l-Esîr'in sahâbe tanımına dair söylediklerimiz söz konusu eseri

bağlamında tespit edebildiklerimizdir. Zira tarihçiliği ile şöhret bulan İbnü'l-Esîr'in sahâbe bilgisini tanımlamak veya alamaya çalışmak oldukça zor olmuştur. Üstelik asırlar öncesinde yaşamış bir âlimin zihnini okumak ve tespitte bulunmak hem zor hem de sıhhati şüphelidir. Çünkü ortaya atılan tespitler her daim yanlışlanmaya müsait olduğu gibi daha doğru bir ispatın ortaya çıkması da ihtimal dahilindedir.

Araştırmamızın bir diğer sınırlılığı ise İbnü'l-Esîr'in yaşadığı dönem olmuştur. İbnü'l-Esîr'in içinde bulunduğu tarih siyasi ve sosyal olarak oldukça aktif olmakla birlikte birçok zorluğu da içinde barındırmıştır. Bu sebeple İbnü'l-Esîr'i tanımak neyi neden yaptığını tespit etmeye çalışmak araştırma sürecini ve tespitlerini zorlaştırmıştır. Özellikle sahâbenin hayatını neden yazmak istediğini onun bu eseri yazmasının arka planında yatan sebepler zincirini tespit etmeye çalışmak fazla mesai gerektirmiştir. Ancak çalışmanın sınırlılığı gereği dönemin inanç dünyasına, kelâmi tartışmalarına halkın sahip olduğu sahâbe fikrine ve benzeri birçok sebebe değinilmemiştir. Eserin yazılma nedenine dair açılan başlıkta bazı nedenler sıralansa da onların her birinin incelenmesi gerekmektedir.

Ayrıca araştırmamızda İbnü'l-Esîr'in eserini yazarken kaynak edindiği dört temel eser ile *Üsdü'l-Gâbe*'nin tam olarak mukayesesi yapılamamıştır. Zira böyle bir çalışma başlı başına bir gayret ve mesai gerektirmektedir. Buna ilaveten *Üsdü'l-Gâbe*'nin rical ve tabakat eserleri içerisinde sahip olduğu mevkie de değinilememiştir. Bahsi geçen tüm bu başlıklar gerek zamanın yetersizliğinden gerekse çalışmamızın kapsamı gereği dışarıda tutulmuştur. Bu sebeple İbnü'l-Esîr içinde yaşadığı dönemde aldığı görevler, bulunduğu ortamlar bağlamında sahâbe bilgisi de eseri *Üsdü'l-Gâbe* bağlamında anlaşılma ve tespit edilmeye çalışılmıştır.

III. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın konusu İbnü'l-Esîr ve onun sahâbe bilgisi olduğu için öncelikle İbnü'l-Esîr'i tanıyabileceğimiz, onun dönemini ve şartlarını görebileceğimiz kaynaklara başvurulmuştur. Bu amaçla yapılan araştırmalar neticesinde oldukça fazla çalışma ve esere ulaşılmıştır. Ulaşılan her bir eserden istifade etmeye çalışmakla birlikte İbnü'l-Esîr'i tanımak ve anlamak için daha birçok kaynağın taranması mümkündür.

Araştırmanın genelinde kullanmakla birlikte çoğunlukla birinci bölümün inşasında başvurulmuş kaynaklardan İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât'ı*, Belâzürî'nin (ö. 279/892-893), *Ensâbü'l-Eşraf'ı*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefâyâtü'l-A'yân'ı*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tezkiretü'l-Huffâz* ve *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eserleri, Subkî'nin (ö. 771/1370) *Tabâkâtü's-Şafiyyeti'l-Kübrâ'sı*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, Süyûtî'nin (ö.911/1505) *Terîbu'r-Râvî'si* ve Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zunûn'u*, İbn Havkal'ın (ö. ?) *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Abdulgani Bulduk'un (ö.1951) *el-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, Ramazan Şeşen'in *İslam Medeniyeti Tarihi*, Selim Demirci'nin *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum'u* kendisinden faydalanılan eserlerden bazılarıdır.

Araştırma boyunca başvurulmuş kaynaklardan hiç şüphesiz en önemlisi İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe* adlı eseridir. Bu çalışmada *Üsdü'l-Gâbe*'nin 1970 yılında yapılmış tahkikli nüshası esas alınmıştır. Kahire'de tahkiki yapılan söz konusu eserin muhakkikleri ise Muhammed İbrahim el-Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr ve Mahmûd Abdulvehhâb Fayda'dır. Çalışmanın amacı gereği söz konusu eser araştırma boyunca en çok başvurulmuş hatta elden hiç düşmeyen bir kaynak olmuştur. Ancak çalışmanın kaynakları bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bahsi geçen eserlere ilaveten modern dönemde yazılmış kitap, makale, bildiri ve tez çalışmaları da başvurulmuş kaynaklar arasındadır. Modern çalışmalar arasında en çok müracaat edilen eser ise Mahmut Yazıcı'nın "Sahâbe Bilgisinin Tespiti" adlı eseri olmuştur. Zira eser çalışmaya en başından beri muhtevası, yöntemi ve şekli ile yol göstermiştir.

IV. Konuyla İlgili Daha önce Yapılmış Çalışmalar

İbnü'l-Esîr ve eserine dair kaynaklarımızda dağınık şekilde verilen bilgilerden ziyade müstakil olarak yazılmış ve bizim ulaşabildiğimiz en eski kaynak Abdulgani Bulduk tarafından Osmanlı Türkçesinde telif edilen *el-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi* adlı eserdir. Ancak bu eser bize İbnü'l-Esîr ve eseri hakkında net bir bilgi vermemektedir. Yine de bu eser İbnü'l-Esîr dönemini daha iyi anlayabilmek için başvurduğumuz en eski kaynak olmuştur. Bununla birlikte İbnü'l-Esîr üzerine yazılmış bildiri, makale ve tez çalışmaları da bulunmaktadır.

Makale ve bildiri formunda yapılan çalışmalar daha çok İbnü'l-Esîr'in hayatı, ailesi, eğitimi ve eserleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Tez formatında kaleme alınan çalışmalar ise onun hayatını, tarihçiliğini ve onun meşhur eseri el-Kâmil'i konu edinmiştir.

İbnü'l-Esîr'in eseri üzerine yapılan belki de en önemli çalışmalardan birisi Mahmut Yazıcıya aittir. Onun *Sahâbe Bilgisinin Tespiti* adlı eserinde *Üsdü'l-Gâbe*'nin muhtevası ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Ancak bu çalışmada esere dair oldukça kısa ve yüzeysel bilgiler bulunmakta ve İbnü'l-Esîr'den hiç bahsedilmemektedir. Ayrıca bizim ulaşabildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Esîr üzerine en son yazılmış müstakil alışma Mehmet Nur Akdoğan'a aittir. Onun *İbnü'l-Esîr el-Cezerî* adlı eserinde İbnü'l-Esîr'in yaşadığı dönem, hayatı ve eserlerinden bahsedilmiştir. Ancak bu eserde de *Üsdü'l-Gâbe* hakkında yüzeysel bilgiler verilmiştir. Tüm bu gerekçelerle birlikte diyebiliriz ki, İbnü'l-Esîr ve eseri *Üsdü'l-Gâbe* üzerine yapılmış müstakil herhangi bir çalışmayla karşılaşılmamıştır.

Söz konusu çalışmamızda ise İbnü'l-Esîr ve eseri *Üsdü'l-Gâbe* temele alınmıştır. Böylelikle müstakil ve derli-toplu bir çalışma yaparak alana ve ilim dünyasına mütevazi bir katkı sağlamak arzu edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ESİR'İN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1. Yaşadığı Bölge ve Döneminin Siyasi-Sosyal Durumu

1.1. Cezîre Bölgesi

Cezîre, birden çok devlete ve medeniyete ev sahipliği yapmış olan bereketli toprakların adıdır. Tarihin en eski çağlarından beri bu topraklar, üzerinde yaşayan insanları beslemiş, devletlerin askeri tampon bölgesi olmuş ve uluslararası ticaret için kavşak noktası olmuştur. Stratejik konumu gereği tarihin en eski çağlarından beri yaşanılan hatta uğrunda savaşılan bu topraklar bugün dahi aynı önemini korumaya devam etmektedir.

Kimi medeniyetlerin doğduğu ve parladığı kimisinin de tarihin sayfalarına girdiği bu toprakların geçmişi M.Ö. 4000'li yıllara kadar dayanmaktadır.¹ Cezîre, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bereketli topraklara verilen isimdir. Eski Yunanlıların hatta bugünkü Avrupalıların “Mezopotamya” (iki nehir arası) dedikleri bu topraklara Araplar ise “ada” anlamına gelen “Cezîre” demişlerdir.² Mezopotamya denilen Fırat ve Dicle'den Basra Körfezine kadar olan bölgeyi İslam coğrafyacıları aşağı ve yukarı olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bağdat'tın kuzeyinde kalan Yukarı Mezopotamya'ya Cezîre güneyde kalan Aşağı Mezopotamya'ya da Sevâd ve Irak demişlerdir.³

Yukarı Mezopotamya denilen Cezîre'nin tarihini Nuh'a (a.s.) kadar götürmek mümkündür. Tevrat'a ve İslam tarihçilerine göre Nuh'un (a.s.) gemisi bu bölgede

¹ Diyar Karademir, “Cizre Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi”, *Journal of Awareness* 4/4 (2019), 435.

² Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe, 2014), 175; Abdulgani Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Tarih Şubesi Yayınları, 2004), 19,1; Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi* (İstanbul: Bulut Yayınları, 2006), 3/60; Cuma Karan, “el-Cezire” Üzerine Bir Literatür Çalışması (Fethinden Abbasilerin İlk Dönemine Kadar)”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 3/1 (2016), 115; Karademir, “Cizre Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi”, 435; İbn Şeddâd, “Cizre Tarihi”, çev. Hüseyin Güneş, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2011), 74; Taner Yıldırım - Ahmet Altungök, “Nil, Fırat ve Dicle Suyollarının Ortaçağ Dünyası Açısından Önemi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/1 (2015), 323; Cuma Karan, “Hz. Ömer Döneminde (13-23/634-644) Anadolu Fetihlerine Giden Yolda el-Cezire Futuhâtı”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu* 1 (2018), 502.

³ Karademir, “Cizre Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi”, 435; Adnan Çevik, “Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı”, *Osmanlı Araştırmaları XXXIII*, (2009), 35; İsrail Balcı, “El-Cezîre Bölgesinin Fethi”, *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi*, ed. Mustafa Sarıbyık (Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2015), 61; Ramazan Şeşen, “Cezîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/509.

bulunan Cûdî dağına oturmuştur. Suların çekilmesiyle birlikte Nuh (a.s.) ve gemideki inananların ilk yerleşim yerleri Cizre, yayılma alanları ise Mezopotamya olmuştur.⁴ Öyle ki Nuh'un (a.s.) kabrinin de Cizre'de bulunduğu ve yerinin de orada yaşayanlarca bilindiği söylenmiştir.⁵ Buradan hareketle özelde Cizre genelde Mezopotamya insanlığın hayat bulduğu ve ilahi dinlerin yeni bir başlangıcını temsil etmektedir.

Cezîre, sahip olduğu su kaynakları, verimli arazileri, otlakları, madenleri, ticari kavşak olma özelliği ve daha birçok güzellikleri⁶ sebebiyle medeniyetlerin kurulduğu veya burada bulunduğu topraklardan olmuştur. Öyle ki geçmişten bu yana burada Sümerler, Akadlar, Asurlular, Babiller, Tedmürler⁷ vb. birçok devlet kurulmuş, Samî uluslu milletler buraya göç etmiştir.⁸ Yine bu topraklar müslümanlar tarafından fethedilmeden önce de Roma-Pers daha sonra Bizans-Sasani arasındaki çekişmelerde sık sık el değiştiren bir bölge olmuştur.⁹

⁴ Karademir, "Cizre Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi", 437; Abdülbaki Bozkurt, "İslâmiyet Öncesi İdil ve Çevresi Tarihi", *Geçmişten Günümüze İdil (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)*, ed. M. Nesim Doru (2011), 36; Süheyl Saban, "Tarih ve Medeniyet Bağlamında Cizre", çev. Hüseyin Güneş, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Ocak 2013), 155; Muharrem Yıldız, "Diyarbakır'da Hristiyan Rumlardan Arda Kalanlar", *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu* (Ankara: Diyarbakır Valiliği, 2009), 194; Şeşen, "Cezîre", 7/509.

⁵ Saban, "Tarih ve Medeniyet Bağlamında Cizre", 155.

⁶ Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 20; Seyfettin Çetin, *Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserinde Kürtler* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 22; Karademir, "Cizre Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi", 451.

⁷ M.Şemsettin Günlaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu, 2006), 32; Timuçin, *Düşünce Tarihi*, 3/60; Balcı, "El-Cezîre Bölgesinin Fethi", 61; Karademir, "Cizre Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi", 438; Yıldız, "Diyarbakır'da Hristiyan Rumlardan Arda Kalanlar", 194; Bahattin Keleş, "El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies* 78 (2019), 267; Mevlü Koyuncu, "İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci", *SAÜ Edebiyat Dergisi* 1 (2008), 133; Übeydullah Pilatin, "Tarihte Şırnak ve Çevresinde Faaliyet Gösteren Eğitim Kurumları", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, ed. M. Nesim Doru (Ankara: Şırnak Üniversitesi Yayınları 2010), 823.

⁸ Günlaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 32; Seyyide İsmail Kâşif, *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları*, çev. Mehmet Şeker vd. (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 14.

⁹ W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1963), 9-10; Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 20; Karademir, "Cizre Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi", 439; Mehmet Azimli, "Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi", *İslâm Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi*, ed. Mustafa Sarıbiyık (Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2015), 74; Âdem Apak, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 97; Mehmet Azimli, "İslâmiyet'in Anadolu'ya İlk Yayılış Süreci-Cezire Bölgesinin Fethi-", *Vahyin Nüzûlünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v) -Milletlerarası İlmî Toplantı-*, (2011), 447; Şeşen, "Cezîre", 7/509.

Medeniyetlerin doğumuna ve ölümüne tanıklık eden bu topraklarda Türk, Kürt ve Arap¹⁰ milletlerden topluluklar asırlarca bir arada yaşamışlardır. Aynı zamanda Yahudi, Süryânî, Yezîdî, Keldânî, Nestûrî inançlarını barındıran bu topraklara İslam gelinceye kadar Hristiyanlık hâkim olmuştur.¹¹ Günümüzde dahi birden fazla millete ev sahipliği yapan bu topraklar onların sahip olduğu inanç ve kültürlerini de barındırmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu coğrafyada birçok millet veya inanç sahibi kendisine ait izler bulabilmektedir.

Cezîre diye adlandırılan Fırat ve Dicle arasında ki bu bölge günümüz sınırları esas alındığında Türkiye, Suriye ve Irak olmak üzere üç farklı devletin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bunlardan Urfa, Harran, Mardin, Nusaybin, Diyarbakır, Cizre ve Silopi Türkiye; Rakka Suriye; Musul ise Irak sınırları içerisinde bulunmaktadır.¹² Günümüz sınırları çizilmeden önceki tarihte Cezîre bölgesinde yukarıda ismi geçen veya geçmeyen beldeler onları fetheden devletin himayesindeydi. Bu sebeple Cezîre'nin tarihten bu yana sabit sınırları olmamıştır. Onu fetheden devletin gücü ve büyüklüğü oranında sınırları genişlemiş bazen de tam tersi oranda daralmıştır. Ancak bazı şehirler Cezîre'nin değişmez beldeleridir ki onların ismi yukarıda geçmiştir.

1.2. Cezîre'nin Fethi ve İslamlaşması

Farklı etnik kökenli milletleri barındıran Cezîre bölgesinin Araplarla tanışması İslamiyet'ten hatta Hz. Muhammed'in (s.a.s.) doğumundan çok daha öncedir. Bu topraklara Kuzey Arabistan'dan Mudar ve Rebîa kabileleri Güney Arabistan'dan ise Yemen asıllı Kelbîler yerleşmiştir.¹³ Adnânî soyuna mensup olan

¹⁰ Karan, “‘el-Cezire’ Üzerine Bir Literatür Çalışması (Fethinden Abbasilerin İlk Dönemine Kadar)”, 117; İbrahim Özcoşar, “Diyarbakır'ın Kadim Cemaati: Süryaniler”, *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler, ve Krallar Kenti Sempozyumu* (Ankara: Diyarbakır Valiliği, 2009), 172.

¹¹ Karademir, “Cizre Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi”, 438; Mehmet Azimli, “İslamın İlk Fetih Yıllarında Nusaybin ve Klasik İslam Kaynaklarına Göre Nusaybin'in Fethi”, *Makalelerle Mardin I: Tarih-Coğrafya*, (2007), 158; Özcoşar, “Diyarbakır'ın Kadim Cemaati: Süryaniler”, 172; Sâmî es-Sakkâr, “Musul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/361.

¹² Âdem Apak, “Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Harran”, *Harran Okulu Sempozyumu I* (2006), 28; Mevlüt Koyuncu, “İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci”, *SAÜ Edebiyat Dergisi* 1 (2008), 132; Çevik, “Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı”, 42; Karan, “Hz. Ömer Döneminde (13-23/634-644) Anadolu Fetihlerine Giden Yolda el-Cezire Futuhâtı”, 502; Şeşen, “Cezîre”, 7/509.

¹³ Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 2-4; Âdem Apak, *İslâm Tarihi Araştırmaları* (İstanbul: Ensar, 2016), 112; Azimli, “Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi”, 74; Apak, “Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Harran”, 29; Azimli, “İslâmiyet'in Anadolu'ya İlk Yayılış Süreci-Cezire Bölgesinin Fethi-”, 447; Âdem Apak, “Son Emevî (661-750) Halifesi Mervan b. Muhammed'in Harran'da Emevîler Devletinin Yeniden Diriltme Çabaları Üzerine”, *Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*

Mudar ve Rebîa kabilelerinden Mudar Fırat'ın doğu kıyılarına, Rebîa ise onların doğusuna yerleşmiştir. Rebîa'nın kollarından Tağlib kabilesi Fırat ve Dicle arasına Bekr b. Vâil kabilesi Dicle'nin doğusuna Nemr b. Kâsıt kabilesi de Re'sülayn'a yerleşmiştir.¹⁴ Dolayısıyla Cezîre bölgesinde Adnânî soyuna mensup olan Mudar ve Rebîa kabilesi Kahtânî soyuna mensup olan Kelbîlerden sayıca fazla olmuştur. Birden fazla kabilenin yaşadığı bu ortamda kabileler arasında çok sayıda çatışma ve savaşlar yaşanmıştır. Kays ve Tağlib arasında savaş yaşanmışsa da özellikle Bekr ve Tağlib kabileleri arasında şiddetli savaşlar meydana gelmiştir.¹⁵

Kabileler arasındaki savaşlara bir de çevre devletlerinin savaşları eklenince bölge savaşlardan uzak kalamamıştır. Zira Cezîre bölgesi henüz müslümanlarla karşılaşmadan önce Bizans ve Sasani'nin hakimiyet kurmaya çalıştığı topraklardandı. Bölgenin sahip olduğu kaynaklara ve stratejik konuma ulaşma arzusu bu iki devleti sık sık karşı karşıya getirmişti.¹⁶ Öyle ki İslâm'ın zuhur ettiği dönemlerde de devam eden bu savaşı en sonunda Bizans kazanmıştır.¹⁷

Müslümanlar tarafından feth olunmadan önce Bizans'a ilk köprüyü Hz. Muhammed (s.a.s) kurmuştur. Onun İslâm'a davet için gönderdiği mektup Bizans'ın İslâm ile tanışmasının ilk merhalesini oluşturmuştur. Ancak gönderilen elçinin Gassânîler tarafından öldürülmesi Müslümanlar ile Bizans'ın savaşını başlatmıştır.¹⁸ Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde gerçekleşen Mûte ve Tebük¹⁹ savaşlarından sonraki süreçte Bizans'la ilişkiler halifeler döneminde devam

---

Sempozyumu I (2017), 150; İbrahim Konak, "Abbâsiler Döneminde El-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları", *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 5-10.

¹⁴ Apak, *İslâm Tarihi Araştırmaları*, 248; Apak, "Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Harran", 29.

¹⁵ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbn Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Abdullah Köşe, ed. Mertol Tulum (İstanbul: Bahar Yayınları, 1989), 1/502,515; Apak, *İslâm Tarihi Araştırmaları*, 112.

¹⁶ Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 20; Abdülbaki Bozkurt, "Artuklular Öncesi Mardin'de İslâmlaşma", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri* 1 (2008), 304; Koyuncu, "İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslâmlaşma Süreci", 133; Abdurrahman Acar, "Diyarbakır'ın İslâmla/Sahabeyle Tanışması", *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler, ve Krallar Kenti Sempozyumu* (Ankara: Diyarbakır Valiliği, 2009), 62-63; Şeşen, "Cezîre", 7/509.

¹⁷ *Kurân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010) Rûm 30/1-6.

¹⁸ Apak, *İslâm Tarihi Araştırmaları*, 281; Apak, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap- Bizans Mücadelesi", 98-99.

¹⁹ Apak, *İslâm Tarihi Araştırmaları*, 282; Cahit Külekçi, *İslâm Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri (Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Dönemi)* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012), 158-159; Apak, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap- Bizans Mücadelesi", 99.

etmiştir. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde başlayan Şam fetihleri Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde artarak devam etmiş ve Bizans gerilemeye başlamıştır.²⁰

Bizans'ın gerilemesini hızlandıran olay ise Hz. Ömer'in hilafeti döneminde gerçekleşen Cezîre'nin fethidir. Cezîre bölgesinin fethi tek bir komutan ile gerçekleşmemiştir ancak elde ettiği başarılar neticesinde “Cezîre Fatihî”²¹ unvanını alan kişi İyâz b. Ganem'dir (ö. 20/641). Her ne kadar Cezîre fethi ile şöhrete kavuşsa da İyâz b. Ganem ilk başarılarını Hz. Peygamber döneminde Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye ve daha birçok gazvede göstermiştir.²² Hz. Ebû Bekir döneminde ortaya çıkan ridde hadiselerini yatıştırmakla görevlendirilen İyâz, ayaklanmaları bastırdıktan sonra Irak ordularına komutan tayin edilmiştir.²³ Hicaz dışındaki fetih hareketlerinin öncü isimlerinden biri olan İyâz, Hz. Ömer döneminde gösterdiği yararlılıkla haklı bir şöhrete kavuşmuştur.

Bizans ve Sasani'nin uyguladığı dini, siyasi, baskı ve şiddetten²⁴ dolayı sabrı taştan ve oldukça yıpranan Cezîre halkı rahata kavuşacağı günleri beklemekteydi. Henüz huzurlu günlere kavuşmadan önce Cezîre Hz. Ebû Bekir dönemi ridde hadiselerinin aktörlerinden Secâh b. Hâris'i barındırmıştır. Nebîlik iddiasıyla ortaya çıkan Secâh b. Hâris bu bölgedendi ve yine burada ona uyan askerlerle birlikte gelip müslümanlarla savaşmıştı. Mağlup olduktan sonra da hıristiyan olan akrabaları

²⁰ Apak, *İslâm Tarihi Araştırmaları*, 250; Azimli, “Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi”, 74; Cafer Acar, “Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planına Dair Bazı Mülâhazalar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2017), 2039-2040; Apak, “Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Harran”, 30; Mehmet Akbaş, “Diyar-ı Bekir ve Çevresine Gelen Sahâbîler”, *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi* (Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2015), 89.

²¹ Mehmet Azimli, “İlk İslam Fetihleri Döneminde Batman Yöresi ve Bölgedeki Harici Ayaklanmaları Konusunda Bazı Mülâhazalar”, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* 1 (2009), 292.

²² Âdem Apak, “Cezîre Fatihî Hz. İyâz b. Ganm”, *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi*, 2015, 147; Abdülbaki Bozkurt, *El-Cezire Fatihî İyâz bin Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 13; Asri Çubukcu, “İyâz b. Ganm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/498 Ayrıca İyâz b. Ganm'ın Bedir, Uhud, Hendek savaşlarına katılmadığı Hudeybiyeden sonrakilere iştirak ettiği söylenir. Bunun için bakınız: İhsan Arslan, “Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İyâz b. Ğanm”, *İSTEM* 19 (2012), 103.

²³ Arslan, “Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İyâz b. Ğanm”, 104; Apak, “Cezîre Fatihî Hz. İyâz b. Ganm”, 146-147; Çubukcu, “İyâz b. Ganm”, 23/498.

²⁴ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer* (Ankara: Ankara Okulu, 2013), 168; Azimli, “Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi”, 76; Bozkurt, “Artuklular Öncesi Mardin'de İslamlaşma”, 306; Azimli, “İslâmiyet'in Anadolu'ya İlk Yayılış Süreci-Cezire Bölgesinin Fethi-”, 450; Karan, “Hz. Ömer Döneminde (13-23/634-644) Anadolu Fetihlerine Giden Yolda el-Cezire Futuhâtı”, 504; Bozkurt, *El-Cezire Fatihî İyâz bin Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması*, 48.

Tagliblilere sığınmıştı.²⁵ İlk olarak ridde hadisesi ile Cezîre bölgesine yönelen müslümanlar için bu bölge tehlike arz etmeye devam etmiştir. Zira bu zamana kadar Sasani ile çatışan Bizans artık müslümanları bu bölgeden uzak tutmak için kolları sıvamıştı. Geçmişten beri savaştan ve buna alışık olan Cezîre halkı Bizans'ın uyguladığı baskı iklimi nedeniyle de oldukça agresif bir hale gelmişti. Bu duruma bir de müslüman fatihlerin önünden kaçanlar eklenince Cezîre, Bizans için potansiyel asker konumuna gelmişti. Bunu fırsat bilen Bizans Cezîre halkını müslümanlara karşı kışkırtıyordu.²⁶ Yaşanan bu olaylar Cezîre bölgesinin fethini hızlandırmıştır.

Hiz. Ömer tarafından Humus, Kinnasrîn ve Cezîre valiliğine getirilen İyâz b. Ganem'e bu bölgeyi fethetme görevi de verilmiştir. Hicretin 18. yılı Şaban ayında yaklaşık 5000-8000 kişilik ordu ile harekete geçen İyâz b. Ganem ilk olarak Rakka'yı barış yoluyla teslim almıştır. İyâz b. Ganem diğer beldeleri ise komutanları Safvân b. Muattal, Habîb b. Mesleme, Umeyr b. Sa'd öncülüğüyle tek tek fethetmeye başlamıştır. Yaklaşık bin²⁷ kadar sahabenin olduğu bilinen orduda Hâlid b. Velîd (ö. 21/642), Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Saîd b. Zeyd (ö. 51/671), Sa'saa b. Amr²⁸ ve daha birçok sahabenin gayreti ve yardımı da yadsınamaz.

Hicretin 20. yılına kadar devam eden bu fetihler neticesinde Cezîre bölgesinin neredeyse tamamı müslümanlar tarafından fethedilmiş hatta batıda Malatya, Maraş kuzeyde ise Erzurum hudutlarına kadar fetih alanını genişletmişlerdir. Bölgenin fetih hareketinde etkin olan İyâz b. Ganem Rakka, Musul,²⁹ Cizre, Aynü'l-Verde,

²⁵ Azimli, "Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi", 74; Azimli, "İslâmiyet'in Anadolu'ya İlk Yayılış Süreci-Cezire Bölgesinin Fethi-", 448; Konak, "Abbasiler Döneminde El-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları", 8; Arslan, "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İyâz b. Ganm", 104.

²⁶ Acar, "Diyarbakır'ın İslamla/Sahabeyle Tanışması", 62-63-66; Arslan, "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İyâz b. Ganm", 119; Karan, "Hz. Ömer Döneminde (13-23/634-644) Anadolu Fetihlerine Giden Yolda el-Cezire Futuhâtı", 505-506.

²⁷ Acar, "Diyarbakır'ın İslamla/Sahabeyle Tanışması", 66.

²⁸ Onun ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Âmid'in fethinden kısa süre sonra vefat ettiği nakledilir. Bakınız; Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 15; Murat Akgündüz, "Diyarbakır'da Sahâbe İzleri", *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler, ve Krallar Kenti Sempozyumu* (Ankara: Diyarbakır Valiliği, 2009), 72-73.

²⁹ es-Sakkâr, "Musul", 31/361-363.

Nusaybin,³⁰ Harran,³¹ Âmid (Diyarbakır)³² vb. yaklaşık on altı şehrin fethinde başaktör olmuştur. Komutanları aracılığıyla fethedilen diğer şehirlerin bir kısmında ise takviye olarak katılmıştır.³³

İyâz b. Ganem'in bizzat fethettiği şehirlerden olan Cizre,³⁴ günümüz sınırları içerisinde Türkiye'nin Şırnak iline bağlı bir ilçedir. Eski çağlarda burada "Bazabda" denilen önemli bir kalenin olduğu ve bu kalenin yakınında ise Dicle nehri üzerinde geçit olarak kullanılan bir köprü'nün varlığından bahsedilmiştir.³⁵ Bu sebeple Anadolu'ya açılan önemli bir geçit noktası olan Cizre çeşitli imparatorlukların hakimiyeti altında bulunmuştur.³⁶ Müslümanların fethinden sonra ise Cizre imar edilmiş ve yeniden hayat bulmuştur. Dicle nehrinin şehri yarım hilal şeklinde kuşattığı Cizre kurucusu tarafından imar edilirken diğer kara parçası da hendekle kazılıp Dicle nehrinin suları ile doldurulmuştur. Bunun neticesinde bir ada görünümü alan bölgeye "ada" anlamına gelen "Cezîre"³⁷ veya kurucusuna nisbetle

³⁰ Bahattin Keleş, "El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies* 78 (2019), 265-277; Azimli, "İslamın İlk Yıllarında Nusaybin"; İbn Şeddâd, "Nusaybin Tarihi", çev. Hüseyin Güneş, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2018), 231-236; Bozkurt, "Artuklular Öncesi Mardin'de İslamlaşma".

³¹ Apak, "Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Harran"; Mehmet Azimli, "Bir Emevi Başkenti Harran", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, 2006, 42-50; Kasım Şulul, "Belâzüri'ye (v.279/892-893) Göre Hz. Ömer (v. 23/644) Devrinde Urfa ve Çevresinin Fethi", *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa* (Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2017), 18-24.

³² Azimli, "Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi"; Mehmet Azimli, "İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır'ın Fethine Katılan Sahabilerle İlgili Bazı Mülâhazalar", *Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, (2004), 819-824; Acar, "Diyarbakır'ın İslamla/Sahabeyle Tanışması"; Yıldız, "Diyarbakır'da Hristiyan Rumlardan Arda Kalanlar"; Akgündüz, "Diyarbakır'da Sahâbe İzleri"; Akbaş, "Diyar-ı Bekir ve Çevresine Gelen Sahâbiler".

³³ Cezîre bölgesinin fethi kaynaklarda dağınık şekildedir. Bu sebeple bakınız: Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzüri, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1991), 176-196; Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 12; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, 167-171; Balcı, "El-Cezîre Bölgesinin Fethi", 60-67; Koyuncu, "İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci", 132-139; Azimli, "İslâmiyet'in Anadolu'ya İlk Yayılış Süreci-Cezire Bölgesinin Fethi-", 448-450; Arslan, "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İyâz b. Ganm", 102-119; Karan, "Hz. Ömer Döneminde (13-23/634-644) Anadolu Fetihlerine Giden Yolda el-Cezire Futuhâtı", 506-513; Apak, "Cezîre Fatihî Hz. İyâz b. Ganm", 146-149; Çubukcu, "İyâz b. Ganm", 23/498; Şeşen, "Cezîre", 7/509.

³⁴ Araştırmamızın asıl konusu olan Üsdü'l-Gâbe'nin yazarı İbnü'l-Esîr burada doğmuş ve ilk eğitimini yine burada tamamlamıştır. Bu sebeple burada kısa bir bilgi vermek istedik.

³⁵ Ramazan Uykur, "El-Cezire (Cizre) Zengi Atabeglerinin Sikkeleri", *Journal Of History School* 11/33 (2018), 25; Metin Tuncel - Abdülkerim Özaydın, "Cizre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/37.

³⁶ Uykur, "El-Cezire (Cizre) Zengi Atabeglerinin Sikkeleri", 25.

³⁷ Bu isim hem Fırat ve Dicle arasında bulunan bölge için kullanılmış hem de bugün Şırnak iline bağlı olan ilçe için kullanılmıştır. Bu karışıklığı önlemek kaynaklarımız için iki nehir arasında kalan bölgeye "Cezîre" onun şehirlerinden biri olan ve İslami dönemde imar edilen şehre ise "Cezîre-i İbn Ömer" demmiştir.

“Cezîre-i İbn Ömer” denmiştir.³⁸ Şehre ismi verilen kurucusunun kim olduğu hakkında ittifak olmamakla beraber birkaç tane isim zikredilmiştir. Onlar; Yusuf b. Ömer, Abdulaziz b. Ömer, Hasan b. Ömer b. Hattâb et-Tağlibî, Ömer b. Evs et-Tağlibî ve oğulları Evs ve Kamil’dir.³⁹ Ancak şehrin kurulduğu tarihe (250/864’den önce) yakın dönemde yazılan eserler esas alındığında şehrin kurucusu Hasan b. Ömer b. Hattâb et-Tağlibî’dir ki tercih edilen görüşte budur.⁴⁰

Hiz. Ömer’in hilafeti döneminde vefat eden İyâz b. Ganem’den sonra Cezîre bölgesi dört halife döneminde atanan valilerce yönetilmiştir. Hiz. Osman (ö. 35/656) döneminde Cezîre bölgesi Şam valisi olan Muâviye b. Ebû Süfyân’a (ö. 60/680) verilince İslâm hudutları genişlemeye başlamıştır. Yine Hiz. Osman döneminde Cezîre’ye Temin ve Kays kabilelerine mensup pek çok Arap yerleştirilmiş ve bölgedeki Arap nüfusu arttırılmış dolayısıyla İslamlaşmaya başlamıştır.⁴¹ Cezîre bölgesinde bu süreçte Hiz. Ali (ö. 40/661) ve Muaviye arasında çıkan çatışmaya kadar ciddi bir sıkıntı yaşanmamıştır. Ancak Sıffîn Savaşı’nın Cezîre bölgesinde gerçekleşmesi Haricîlerin Cezîre bölgesinde toplanması⁴² artık sakin günleri geride bırakmıştır.⁴³ Zira bölge ihtilafa düşenlerin sığınağı⁴⁴ haline gelmiştir.⁴⁵

³⁸ Ebû’l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe* (Kahire: Dârü’s-Şaab, 3319), 7; Bulduk, *El-Cezîre’nin Muhtasar Tarihi*, 93; Uykur, “El-Cezire (Cizre) Zengi Atabeglerinin Sikkeleri”, 25; Tuncel - Özaydın, “Cizre”, 8/37.

³⁹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/7; Ebû’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefâyâtü’l-A’yân ve Enbâ’u ve Ebnâ’i’z-Zaman* (Beyrut: Daru’s-Sâdır, 1994), 3/348-350; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz* (Beyrut-Lübnan: Kütübü’l-İlmiyye, 1419), 4/129; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1986), 21/353-355; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî Subkî, *Tabakâtü’s-Şafiyyeti’l-Kübrâ* (Kahire: Hicru li’t-Tabati ve’n-Neşir, 1413), 8/299; Şeddâd, “Cizre Tarihi”, 135-137; Uykur, “El-Cezire (Cizre) Zengi Atabeglerinin Sikkeleri”, 25; Abdurrahman Acar, “İslam Coğrafyacılarına Göre Şırnak ve Çevresi”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu* (Ankara: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2010), 83; Tuncel - Özaydın, “Cizre”, 8/37.

⁴⁰ Tuncel - Özaydın, “Cizre”, 8/37 Ayrıca bakınız; Şeddâd, “Cizre Tarihi”, 135-137; Uykur, “El-Cezire (Cizre) Zengi Atabeglerinin Sikkeleri”, 25; Saban, “Tarih ve Medeniyet Bağlamında Cizre”, 154; Acar, “İslam Coğrafyacılarına Göre Şırnak ve Çevresi”, 83.

⁴¹ Bozkurt, *El-Cezire Fatihi İyâz bin Ganem ve Mardin’in İslamlaşması*, 60.

⁴² Cezîre bölgesi Haricîlerin hâkim olduğu bölgelerden biridir. Bakınız; Ebû’l-Hasan el-Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 198-200.

⁴³ Bulduk, *El-Cezîre’nin Muhtasar Tarihi*, 15-16; Apak, *İslâm Tarihi Araştırmaları*, 255; Bozkurt, “Artuklular Öncesi Mardin’de İslamlaşma”, 318; Apak, “Fethinden Emevîler’in Sonuna Kadar Harran”, 33; Şeşen, “Cezîre”, 7/509.

⁴⁴ Azimli, “Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi”, 76.

⁴⁵ Hulefâ-yi Râşidîn dönemini daha iyi anlamak için bakınız; Bulduk, *El-Cezîre’nin Muhtasar Tarihi*, 12-15; Külekçi, *İslam Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri (Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Dönemi)*, 160-200; Apak, *İslâm Tarihi Araştırmaları*, 253-256; Bozkurt, “Artuklular Öncesi Mardin’de İslamlaşma”, 311-318; Acar, “Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planına Dair Bazı Mülâhazalar”, 2039-2040; Fatih

Cezîre bölgesi Muaviye'nin hilafeti devralmasıyla birlikte artık Emevî devletinin sınırları içerisindeydi. Emevîlerin yıkılıp Abbâsîlerin bölgeyi devralmasına kadar Cezîre bölgesi Emevîler için önemli bir merkezdi. Öyle ki son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed, devleti kurtarmak için Cezîre bölgesinde yer alan Harran'ı başkent ilan etmiştir. Ancak Abbâsîlerin kurulmasından sonra bölge artık Abbâsî sınırları içerisindeki eyaletlerden bir eyalet olmuştur. Gerek Emevî gerekse Abbâsî döneminde atanan valilerce yönetilen Cezîre bölgesi ayaklanmaların ve isyanların da merkezi haline gelmiştir.⁴⁶ Bu konuda Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) naklettiği şu bilgi oldukça manidardır.

“Muhammed b. Ali (merkez olarak) Horasan'ı seçti ve şöyle dedi: “Hangi memleketi görüyorsam onun ahalisi bizden başkasına meylediyor. Kûfe halkının meyli Ali b. Ebû Tâlib'in nesline yöneliktir. Basra halkı Osman taraftarıdır. Şam halkı da Süfyân ve Mervân'ı destekliyorlar. Cezîre halkı Hâricî'dirler. Medine halkına gelince onlarda Ebû Bekir ve Ömer'in sevgisi egemendir...”⁴⁷

Cezîre bölgesi Emevî devletine sadık bölgelerdendi bu sebeple Abbâsîlerin yönetimini en başta kabullenememiş ancak zamanla bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Hâricîlerin merkezlerinden biri olan Cezîre'de çokça isyan meydana gelmiştir. Ancak Abbâsîler burayı askeri bir üs olarak kullanmayı tercih

---

Oğuzay, “Fethedilen Bölgelerdeki Verimli Tarım Alanlarının Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi İslâm Fetihlerine Etkisi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 50-55; Apak, “Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Harran”, 32-41; Mehmet Azimli, “Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 6 (2005), 180-189; Mehmet Akbaş, “Hz.Ömer Dönemindeki Fetihlerin Ardından Gerçekleştirilen Tebliğ Faaliyetleri (Irak-Suriye-Cezire-Mısır)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011), 116-135; Bozkurt, *El-Cezire Fatihî İyaz bin Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması*, 60-65; Şeşen, “Cezîre”, 7/509.

⁴⁶ Emevî dönemindeki Cezîre'ye dair bilgiler kaynaklarda dağınıktır. Bu sebeple bakınız; Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 15-19; Külekçi, *İslam Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri (Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Dönemi)*, 201-205; Azimli, “Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi”, 76-79; Karan, “‘el-Cezire’ Üzerine Bir Literatür Çalışması (Fethinden Abbasîlerin İlk Dönemine Kadar)”, 117; Bozkurt, “Artuklular Öncesi Mardin'de İslamlaşma”, 318-320; Mehmet Azimli, “Emevî Dönemi Komutan ve Valilerinden Mesleme b. Abdülmelik”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2007), 26-30; Apak, “Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap- Bizans Mücadelesi”, 98-114; Adem Apak, “Emevîlerin Bizans Üzerine Fetih Siyaseti”, *Eyüpsultan Sempozyumu*, (2016), 179; Apak, “Son Emevî (661-750) Halifesi Mervan b. Muhammed'in Harran'da Emevîler Devletinin Yeniden Diriltme Çabaları Üzerine”, 150; Mehmet Azimli, “Mesleme b. Abdülmelik ve Futuhâtı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 86-87; Azimli, “Bir Emevî Başkenti Harran”, 1/44-50; Bozkurt, *El-Cezire Fatihî İyaz bin Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması*, 67-68; Şeşen, “Cezîre”, 7/510; Tuncel - Özaydın, “Cizre”, 8/37.

⁴⁷ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 2/512; Ayrıca ünlü şair Asmaî de buna benzer bir ifade ile bölgeleri anlatmıştır. Bakınız; Azimli, “İlk İslam Fetihleri Döneminde Batman Yöresi”, 294.

etmiş ve Türk komutanları bu bölgeye göndermiştir. İsyanların bastırılmasıyla birlikte bölgenin nüfusu artmış ve ekonomisi de gelişmiştir. Abbâsîler dönemindeki Türk etkisi ve nüfuzu zamanla bu bölgede Türk kökenli devletlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁸

1.3. Cezîre Bölgesine Gelen Sahâbîler

Cezîre bölgesi henüz daha fethedilmeden önce sahâbenin ayak bastığı yerlerden biri olmuştur. Zira Yermük savaşındaki beş kumandandan bir olan İyâz b. Ganem bu muharabede hezimete uğrayan Bizans ordusundan kaçanları Malatya'ya kadar takip etmiş şehir halkı cizye ödemeyi kabul edince anlaşıma yapıp geri dönmüştür.⁴⁹ Hicri 18'de Cezîre'yi fethetmek için bölgeye yönelen İyâz b. Ganem ve beraberindeki ordu kısa sürede buranın tamamını fethetmiştir. Yaklaşık bin⁵⁰ kadar sahâbenin olduğu bilinen bu ordudaki bazı kişiler fetih esnasında şehit düşmüş kimisi de buraya yerleşmiş insanlara dini anlatmıştır. Bölgeye gelen, islam tebliği için örnek teşkil⁵¹ eden ve buraya vali⁵² olan İyâz b. Ganem⁵³ bu sahâbelerin ilkidir. Onun dışında buraya geldiği veya burada bulunduğu nakledilen diğer sahabilerden birkaçı ise şunlardır;

Adî b. Amîre el-Kindî⁵⁴, Vâbisa b. Ma'bed el-Esedî⁵⁵, Müsennâ b. Harise⁵⁶, Hâlid b. Velîd⁵⁷, Muaviye b. Ebû Süfyân⁵⁸, Velîd b. Ukbe el-Emevî⁵⁹, Urs b. Amîra el-Kindî'dir.⁶⁰

⁴⁸ Abbasiler dönemindeki Cezîre'ye dair bilgiler kaynaklarda dağınıktır. Bu sebeple bakınız; Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 20-24; Apak, *İslâm Tarihi Araştırmaları*, 264; Bozkurt, "Artuklular Öncesi Mardin'de İslamlaşma", 320-323; Azimli, "İlk İslam Fetihleri Döneminde Batman Yöresi", 293-295; Mustafa Demirci, "Abbasiler Devrinde Yukarı Mezopotamya'da (Cezîre) Köylü Hareketleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 29 (2006), 1-2; Azimli, "İlk İslam Fetihleri Döneminde Batman Yöresi", 293-295; Konak, "Abbasiler Döneminde El-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları", 1-35; Bozkurt, *El-Cezîre Fatih İyâz bin Ganem ve Mardin'in İslamlaşması*, 70-71; Şeşen, "Cezîre", 7/509-510; Tuncel - Özeydin, "Cizre", 8/37.

⁴⁹ Çubukcu, "İyâz b. Ganm", 23/498.

⁵⁰ Acar, "Diyarbakır'ın İslamla/Sahabeyle Tanışması", 66.

⁵¹ Adnan Demircan (ed.), *Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 5/111; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 3/582; Çubukcu, "İyâz b. Ganm", 23/499.

⁵² Çubukcu, "İyâz b. Ganm", 23/498.

⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/405; İbn Hacer, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan 3/582.

⁵⁴ Demircan, *Tabakât*, 6/237, 9/482-486; İbn Hacer, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan 3/409.

⁵⁵ Demircan, *Tabakât*, 6/157-158; İbn Hacer, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan 4/651.

⁵⁶ İbn Hacer, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan 4/258.

⁵⁷ İbn Hacer, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan 2/29-30.

⁵⁸ Demircan, *Tabakât*, 6/13; İbn Hacer, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan 4/360.

⁵⁹ Demircan, *Tabakât*, 9/483; İbn Hacer, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan 4/666.

⁶⁰ İbn Hacer, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan 3/413.

Yukarıda ismi geçen sahâbilerden Urs b. Amîra, sahâbenin Cezîre’de en son vefat edenidir.⁶¹ Bunlar dışında Cezîre bölgesi ile ilişkilendirilen ve burada ismini zikretmediğimiz daha pek çok sahâbi kaynaklarımızda zikredilmiştir.⁶²

1.4. İbnü’l-Esîr Dönemi Cezîre’de Siyasi Durum

Cezîre bölgesinde Arap nüfusunun varlığı İslamiyet’ten öncesine dayansa bile İslamiyet’ten sonra Hz. Osman’ın yürüttüğü planlı iskân politikası⁶³ neticesinde artmıştır. Hz. Osman dönemi ayrı bir eyalet⁶⁴ haline getirilen Cezîre bölgesi buraya yerleşen Arap kabilelerin isimlerine göre “Diyâr-ı Mudar”, Diyâr-ı Rebîa” ve “Diyâr-ı Bekr” olarak üç bölgeye ayrılmıştır. Bölgenin üç Arap kabilesinin ismine göre tasnif edilmesi 10. Asrın ilk yarısından itibaren başlamıştır.⁶⁵ Yaklaşık olarak Ortaçağ’ın sonuna⁶⁶ kadar bu tasnifle anılacak olan bölgelerin kapsadığı şehirler ise klasik kaynaklarımızda yer almaktadır. Buna göre Diyâr-ı Mudar; Urfa, Harran, Samsat, Rakka, Resü’l-Ayn şehirlerinden Diyâr-ı Rebîa; Musul, Nusaybin, Silopi, Sincar, Dara, Cizre şehirlerinden Diyâr-ı Bekr ise; Diyarbakır (Âmid), Mardin, Hasankeyf, Meyyâfârikîn şehirlerinden oluşur. Bu şehirler içerisinde Diyâr-ı Mudar’ın merkezi Rakka, Diyâr-ı Rebîa’nın merkezi Musul, Diyâr-ı Bekr’in merkezi ise Âmid’dir.⁶⁷

⁶¹ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, ed. Arafat Aydın, çev. Muhammed Enes Topgöl (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 2/1216.

⁶² Sâhabenin bulunduğu coğrafyalar, Cezîre’de bulunan sahâbiler ve vefat yerleri için bakınız; M. Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler* (İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1959), 37-43; Hüseyin Akgün, *Hadis Rivâyet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)* (İstanbul: İFAV, 2019), 273-290; Hüseyin Akgün, *Sahabe Coğrafyası* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 88-106; Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti (Tahammul, Nakıl ve Tenkidler)* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 32-45; Ali Yardım, *Hadis I, II* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1997), 142-143; Bekir Kuzudışlı, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan, 2017), 63-72; Emin Aşıkutlu, *Ricâl İlmine Giriş* (İstanbul: İFAV, 2007), 73-74; Azimli, “Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi”, 80-83; Azimli, “İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır’ın Fethine Katılan Sahabilerle İlgili Bazı Mülâhazalar”, 819-823; Azimli, “İslâmiyet’in Anadolu’ya İlk Yayılış Süreci-Cezire Bölgesinin Fethi-”, 454-460; Akbaş, “Hz.Ömer Dönemindeki Fetihlerin Ardından Gerçekleştirilen Tebliğ Faaliyetleri (Irak-Suriye-Cezire-Mısır)”, 131-133; Hüseyin Akgün, “Sahâbe Coğrafyasının Oluşumu ve Sonuçları”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-Sahâbe Kimliği ve Algısı*- (İstanbul: Ensar, 2013), 37-50; Akgündüz, “Diyarbakır’da Sahâbe İzleri”, 72-74; Akbaş, “Diyar-ı Bekir ve Çevresine Gelen Sahâbiler”, 91-98; Çubukcu, “İyâz b. Ganm”, 23/498.

⁶³ Apak, *İslâm Tarihi Araştırmaları*, 254-285.

⁶⁴ Keleş, “El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi”, 267.

⁶⁵ Çevik, “Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı”, 46.

⁶⁶ Çevik, “Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı”, 46.

⁶⁷ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, 175-192; Keleş, “El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi”, 267-275-276; Konak, “Abbasiler Döneminde El-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları”, 5-10; Akbaş, “Diyar-ı Bekir ve Çevresine Gelen Sahâbiler”, 89; Şeşen, “Cezîre”, 7/509.

Cezîre bölgesinin tasnifi sadece yukarıda ismi geçen şehirlerle sınırlı kalmamıştır. Bölgenin sınırları ona hâkim olan devletler ve yönetimlerden dolayı sık sık değişmiştir. Bu sebeple bölge farklı tasnif ve isimlendirmelerin konusu olmuştur. Cezîre üzerine eser telif eden İslâm ulemasının⁶⁸ yaptığı tasnifler ve isimlendirmeler olmakla birlikte bölgeye verdiği isimle adından söz ettiren kişi Makdisî olmuştur. 10. Asrın coğrafyacılarından olan Makdisî Cezîre bölgesi için “İklim-i Akûr” tamlamasını kullanarak diğer ulemadan ayrılmıştır.⁶⁹

İbnü'l-Esîr döneminin Cezîresini anlayabilmek için onun dünyasına giriş yapmamız gerekmektedir. Zira onun döneminde Abbâsîler, Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Zengîler, Eyyûbîler gibi birden fazla devlet bulunmaktaydı. Cezîre bölgesinin Emevîlerden sonraki hâkimi olan Abbâsîler için 9, 10 ve 11.⁷⁰ asırlar oldukça sıkıntılı ve hareketli geçmiştir. Bu asırlarda Abbasi topraklarında müstakil Türk devletleri kurulmuş özellikle de Suriye ve Cezîre’de Hamdânîler hanedanı bağımsızlığını ilan etmiştir. Halifenin maddi nüfusunun azaldığı bu zamanlarda eli silahlı İsmâîlî çeteler yağma hareketine girişmiş, Cezîre de bundan nasibini almıştır. Bütün bunlardan daha kötüsü ise Abbâsî yönetiminin Şîi Büveyhîler’in baskısı altına girmesi olmuştur.⁷¹

Tüm bu yaşananlardan sonra Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Bağdat’ı ve halifeyi bu baskıdan kurtarmıştır. Türklerin kurduğu en büyük devletlerden biri⁷² olan Selçuklular, Malazgirt Zaferi’nden sonra Anadolu’nun Türkleşmesini dolayısıyla İslamlaşmasını hızlandırmıştır. Zamanla sınırlarını genişleten ve siyasi haritayı⁷³ değiştiren Selçuklular mahalli hanedanlıkların yerini almış ve Cezîre’nin yeni hâkimi olmuştur. Selçuklular dışarıda Bizans içeride ise Şîiler ve Bâtınîler’le mücadele etmiş üstelik bu mücadelesini sadece cephede değil kurduğu medreseler

⁶⁸ İslam ulemasının yaptığı tasnifler için bakınız; Ramazan Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2012); Çevik, “Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı”, 35-63; Acar, “İslam Coğrafyacılarına Göre Şınak ve Çevresi”, 79-83; Çetin, *Yâkût el-Hamevî’nin Mu’cemü’l-Büldân Adlı Eserinde Kürtler*, 22-29; Şeşen, “Cezîre”, 7/509.

⁶⁹ Muhammed b. Ahmed Makdisî, *Rihletü’l-Makdisî* (Beyrut: el-Müessesetu’l-Arabiyye li’l-Dirâsât ve’n-Neşr, 2003), 28-34; Çevik, “Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı”, 36.

⁷⁰ Araştırmamızın konusu olan Üsdü’l-Gâbe’nin yazarı İbnü’l-Esîr 12. asırda dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla bu asırlar İbnü’l-Esîr’i ve onun zamanını daha iyi anlamamız için önemlidir.

⁷¹ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/35-36; Ayrıca bakınız; Şeşen, “Cezîre”, 7/509-510; Tuncel - Özyayın, “Cezîre”, 8/37-38.

⁷² Faruk Sümer, “Selçuklular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/365.

⁷³ Şeşen, “Cezîre”, 7/510.

aracılığıyla da vermiştir. Selçuklular verdiği bu mücadele ile Sünnîliğin yeniden ihyasını sağlamış neticede Sünnîlik hâkim durumuna gelmiştir.⁷⁴

Cezîre'nin ihyası için atılan bu adımların devamını Selçuklu atabeylerinden Zengîler hânedanı getirmiştir. Melikşah'ın Halep valisi Kasîmuddevle Aksungur'un oğlu olan İmâdüddin Zengî'nin Musul valiliğine tayin edilmesiyle Musul Atabegliği kurulmuştur. Haçlılara karşı verdiği mücadele ile tanınan İmamüddin'in el-Cezîre ve Suriye'yi birleştirme mücadelesi sonunda bölge geniş sınırlara ulaşmıştır.⁷⁵ Zengîler Haçlı saldırısından kurtarılan bölgelerin eğitim ve imarı için gereken hizmeti yerine getirmiş ve bölgeyi yeniden kalkındırmıştır. Zengîler çok sayıda medrese, hastahane, han, hanıkah inşa etmekle beraber Şam ve Cezîre bölgesinde bu kurumları yaygın hale getiren kişi Nûreddin Mahmud Zengî olmuştur.⁷⁶ Nûreddin'in ölümünden sonra çıkan taht kavgaları sırasında Zengîler devletine yararlılıklar gösteren ve Mısır valisi olan Selahattin yönetimi üstlenmiş ve Eyyûbîler devletinin temelini atmıştır.⁷⁷

Zengîlerin kumandanlarından ve Mısır valisi olan Selâhaddîn yönetimi üstlendikten sonra birçok sıkıntı ile karşılaşmıştır. Özellikle Nûreddin'in ölümünden sonra Musul bağımsızlık ilan edip Cezîre'yi istila etmiştir.⁷⁸ Bölgesel

⁷⁴ Sümer, "Selçuklular", 36/365-371; Selçuklulara dair detaylı bilgi için ayrıca bakınız; Osman Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999), 33; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 244-245; Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 31; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2015), 84-85; Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 21; Mehmet Ersan - Mustafa Alican, "Sultan Melikşah ve Diyarbakır", 2. *Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu* (Diyarbakır: T.C. Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, 2010), 360-365; Ömer Faruk Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târih Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 75; Şeşen, "Cezîre", 7/510; Tuncel - Özaydın, "Cizre", 8/38.

⁷⁵ Gülay Öğün Bezer, "Zengîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/268.

⁷⁶ Şeşen, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 466.

⁷⁷ Zengîler'e dair daha detaylı bilgi için bakınız; İbn Esîr, *İslâm Tarihi*, 1989, 1/94-105-322-324; Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 39-44-94-95; Şeşen, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 504-417-443-448; Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 240-245; Yasemin Sarı, "Cezîre Bölgesinin Önemli Şehirlerinden Urfa ve Çevresinin Zengî Ailesi İçinde El Değişimi" 30 (2017), 372-391; Adnan Eskikurt, "Musul Atabeg Hakimiyeti Döneminde El-Cezîre Bölgesinin Tarihî Coğrafyası (521-660/1127-1262)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (2002), 163-169; Uykur, "El-Cezire (Cizre) Zengi Atabeglerinin Sikkeleri", 25; Hüseyin Güneş, "Selahaddin Eyyubî Zamanında Şırnak ve Çevresi", *Uluslararası Selahaddin Eyyubî Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 2/503-511; Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târih Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 2-92; Coşkun Alptekin, "Atabeg", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/38; Şeşen, "Cezîre", 7/511; Tuncel - Özaydın, "Cizre", 8/37-38.

⁷⁸ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/20.

isyanları bastırmakla uğraşan Selâhaddîn bir yandan da Fatımîler ve Haçlılarla mücadele etmiştir. Tüm bu kargaşa ortamını yatıştıran Selâhaddîn, İslâm topraklarını tek bir sancak altında toplamaya başlamış sınırlarını genişleterek Cezîre bölgesinde hâkimi olmuştur.⁷⁹ Haçlılara karşı gösterdiği mücadelesiyle tanınan Selâhaddîn, Hittîn⁸⁰ zaferiyle Kudüs'ü Haçlıların elinden kurtarmıştır. Zengîler'in mirasını devralan Selâhaddîn gerek savaş meydanında gerekse hâkim olduğu şehirlerde gösterdiği başarılar sayesinde 12. asrın en güçlü devletlerinden⁸¹ biri haline gelmiştir.⁸²

İbnü'l-Esîr döneminin siyasi dünyası sadece bu devletlerle sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde Cezîre bölgesinde kurulan ömürleri çok uzun olmayan hanedanlıklarda⁸³ kurulmuştur. Özellikle Anadolu Selçukluları,⁸⁴ Artuklular,⁸⁵ Mervânîler⁸⁶ vb. devletler hakkında bilgi vermediğimiz diğer devletlerdendir. İbnü'l-Esîr döneminin büyük devletlerini özellikle de İbnü'l-Esîr'in ilişkili olduğu devletlerin siyasi tarihini vermiş olduk. Yukarıda geçen bilgiler göstermektedir ki İslam dünyası oldukça sıkıntılı ve hareketli dönemlerden geçmekteydi. Bu siyasi kargaşa ve bölünmüşlüğü -her ne kadar adı geçen devletlerce birlik sağlansa da-

⁷⁹ Selâhaddîn'nin hâkim olduğu topraklar için bakınız; Ahmet Ağırakça, *Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2014), 32-53.

⁸⁰ Adnan Memduhoğlu, "Selâhaddin Eyyûbî'yi Yeni Medreseler Kurmaya Sevk Eden Âmiller ve Bu Dönemde Yetişen Fıkıh Âlimleri", *Uluslararası Selâhaddin Eyyûbî Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 1/734; Şeşen, "Eyyûbîler", 12/21.

⁸¹ Memduhoğlu, "Selâhaddin Eyyûbî'yi Yeni Medreseler Kurmaya Sevk Eden Âmiller ve Bu Dönemde Yetişen Fıkıh Âlimleri", 1/734.

⁸² Eyyûbîler ve Selâhaddîn için ayrıca bakınız; Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 414-419-442-448; Ağırakça, *Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*; Ahmed Demir, "Eyyûbîler Döneminde Cizre ve Çevresi", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, (2010), 71-78; Hüseyin Güneş, "Selâhaddin Eyyûbî Zamanında Nusaybin" 9/2 (2018), 17-30; Memduhoğlu, "Selâhaddin Eyyûbî'yi Yeni Medreseler Kurmaya Sevk Eden Âmiller ve Bu Dönemde Yetişen Fıkıh Âlimleri"; Adnan Demircan, "Selâhaddin Döneminde İslâm Dünyasında Siyasî Durum", *Uluslararası Selâhaddin Eyyûbî Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 461-481; Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târih Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 3-169; Şeşen, "Eyyûbîler"; Bezer, "Zengîler"; Alptekin, "Atabeg".

⁸³ Kurulan diğer hanedanlar için bakınız; Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târih Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 75-169; Şeşen, "Cezîre", 7/510.

⁸⁴ Anadolu Selçukluları için bakınız; Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 20-21; Demircan, "Selâhaddin Döneminde İslâm Dünyasında Siyasî Durum", 1/469; Faruk Sümer, "Anadolu Selçukluları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009); Şeşen, "Cezîre", 7/511.

⁸⁵ Artuklular için bakınız; Demircan, "Selâhaddin Döneminde İslâm Dünyasında Siyasî Durum", 1/470; Coşkun Alptekin, "Artuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/415-418; Ara Altun, "Artuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/418-419; Şeşen, "Cezîre", 7/511.

⁸⁶ Mervânîler için bakınız; Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, 34-37; Yusuf Baluken, "Mervânîler Devrinde Cizre", *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)*, (2012), 55-65; Abdurrahim Tufantoz, "Mervânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

insanları, ilimleri, âlimleri etkilememesi düşünülemez. Bu sebeple dönemin sosyal tarihine bakmamız gerekmektedir.

1.5. İbnü'l-Esîr Dönemi Cezîre'de Sosyal Durum

İbnü'l-Esîr'i ve dönemini anlayabilmek için yaklaşık 10. asrın Selçuklusuna kadar gitmemiz gerekmektedir. Malum olduğu üzere Selçukluların kurulduktan sonraki en büyük problemleri dışarıda Haçlı saldırısı içeride Bâtînî fitnesinin varlığıydı. Şîîlerin aktif olduğu Bâtînîliğin tehlike saçtığı bu dönemde Sünni akidenin yeniden ihya edilmesine ihtiyaç vardı. Bu sebeple gerek Sünniliği hâkim kılmak için gerekse de halkın eğitimi için medreseler açılmıştır. Nizâmülmülk öncülüğüyle açılan ve yine ona nisbet edilen Nizamiye Medreseleri Sünni akidenin yeniden ihyası için önemli merkezlerden olmuştur. Bâtîniyye ile mücadeleye giren Nizamülmülk,

“Bu amaçla fakihler için bilim evleri (Darü'l-ilm), âlimler için medreseler, âbidler, zâhidler, dindar ve dürüst insanlar ve de fakirler için de tekkeler, zaviyeler ve imaretler inşa ettirmiş; öğrenciler ve diğer ihtiyaç sahipleri için nafakalar ayırtmıştı. Nizâmülmülk, bu hayırlı yönetimini Şam, Diyarbekir, Irakeyn, Horasan ve Semerkant'a kadar yaymıştı. Onun bu lütuf ve cömertliğinden yararlanmayan bir âlim, bir öğrenci, bir derviş veya zâhid kalmamıştı.”⁸⁷

Nizamiye Medresesi müderrisi dönemin ünlü âlimi Gazzâlî de siyasi ve kültürel bir tehlike⁸⁸ olarak gördüğü Bâtînîleri eleştirmekten ve onlara reddiye yazmaktan geri durmamıştır. Vakıflar aracılığıyla ihtiyaçları karşılanan bu medreseler Bağdat başta olmak üzere İslam ülkelerinde yayılmış ve ilim taliblerini toplamıştır.⁸⁹ Nizâmülmülk'ten⁹⁰ sonra bayrağı devralan Zengîler'den özellikle

⁸⁷ Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 2/178.

⁸⁸ M. Sait Özervarlı, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/507.

⁸⁹ Abdülkerim Özaydın, “Nizâmiye Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/189.

⁹⁰ Selçuklu dönemi ilmi durumu için bakınız; Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 244; Yücel, *Hadis Tarihi*, 96-105; Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 33-42; Ali Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları (Ahmediyye Örneği)* (İstanbul: Emin Yayınları, 2009), 64-66; Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri* (Ankara: İlem Yayınları, 2020), 24; Mahmut Yeşil, “Selçuklular Döneminde Hadisi Anlama Çabaları- İbnü'l-Esir Örneği-”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bilim ve Düşünce Sempozyumu* 1 (2013), 207-217; Osman Gazi Özgüdenli, “Selçuklular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/375.

Musul hükümdarı Nûreddin Zengî Şam bölgesinin hakimiyetini ele geçirince medrese, kütüphane, imarethane, cami, hadis okulu ve hastahaneler açmıştır.⁹¹

Zengîler döneminde yaşayan, onların oluşturduğu ilmi eğitime ve müesseselere tanıklık eden âlimlerden biri de İbnü'l-Esîr'dir. Onun “et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye” adlı eseri Nûreddin Arslanşah'ın desteğiyle Zengîlerin İslam'a ve Müslümanlara yaptığı iyilikleri anlatmak için yazılmıştır.⁹² İlme ve âlime verdikleri değer ile Selçuklulardan devraldıkları ilim binasının temelini yükselten Zengîler yaptıkları faaliyetlerle kendilerinden sonra gelecek olan Eyyûbîlere örnek teşkil etmiştir.

Eyyûbîler dönemine geldiğimizde ise artık sünni inanç yerleşmiş ve neticede halk Şafî ve Hanefî amelini takip ediyordu. Selâhaddîn'in Şîliğe vurduğu darbe neticesinde artık halk Şîi baskısından kurtulmuş ve onun döneminde Şafî-Hanefî Sünni anlayış öne çıkmıştır.⁹³ Kargaşanın dindiği bu huzur ortamında âlimler için güvenilir bir ortam oluşmakla beraber medrese ve vakıflarıyla kurumsal yapılaşma artmış ve farklı bir eğitim öğretim anlayışı ön plana çıkmıştır.⁹⁴ Yine bu dönemde hadis ilmi ön plana çıkmış, darü'l-hadislerin sayısı artmış, hadis okuma faaliyeti ortaya çıkmış ve eser telifi artmıştır.⁹⁵

“Zengiler ve Eyyubiler hükümdarları, idarecileri zamanında meydana getirilen siyasî birlik sayesinde Mısır, Şam, el-Cezîre, Kuzey Irak, Yemen gibi yerlerdeki şehirler gelişti. Bölge ilim adamları, sanatkarlar, tüccarlar için bir cazibe merkezi oldu.

⁹¹ Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, 2/181-196.

⁹² Abdülkerim Özeydın, “İbnü'l-Esîr, İzzettin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/27.

⁹³ Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 26.

⁹⁴ Demirci, *a.g.e.*, 28.

⁹⁵ Demirci, *a.g.e.*, 106; Selâhaddîn döneminin ilmi durum için ayrıca bakınız; Hüseyin Güneş - Muhammed Muhdi Gündüz, *Eyyûbîler Döneminde Cizre'de Eğitim Öğretim Faaliyetleri* (İstanbul: Hiper Yayın, 2020), 573-582; Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 449-466; Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 24-38; Demir, “Eyyûbîler Döneminde Cizre ve Çevresi”, 71-77; Memduhoğlu, “Selâhaddîn Eyyûbî'yi Yeni Medreseler Kurmaya Sevk Eden Âmiller ve Bu Dönemde Yetişen Fıkıh Âlimleri”, 1/741-750; Mahmut Dündar, “Selahaddin Eyyûbî'nin İlmi Toplantıları”, *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 1/543; Gülistan Çoban Eminoğlu, “Kılıcın Gölgesinde Kalem ya da Selahaddin Eyyubi'nin İlmi Kişiliği”, *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 1/150-155; İlyas Erpay, “Selahaddin Eyyubi Dönemi Din Eğitimi ve Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 1/679-681; Mehmet Macit Sevgili, “Selâhaddîn Eyyûbî'nin Fikhî Faaliyetleri Bağlamında Sünni Akîdeyi Yayma Çabası-Kürtlerin Şâfiîleşmesindeki Rolü-”, *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 2/355-366; İlhan Baran, “Salahaddin Eyyûbî'nin Mezhep Siyaseti”, *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 2/311-312; Süheyl Sapan, “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yer Alan Selahaddin Eyyubi Vakıfları Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 1/350.

Bilhassa Dimaşk, Kahire, Haleb, Musul, Kudüs gibi şehirler önemli bilim ve kültür merkezleri haline geldiler. Bağdat'ı gölgede bıraktılar.”⁹⁶

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen İbnü'l-Esîr dönemi o kadar da sakin geçmemiştir. Yaşanan haçlı saldırıları, yönetimde ki istikrarsızlıklar, isyanlar ve doğal afetler insanların belini bükmüş ve oldukça yıpratmıştır. İbnü'l-Esîr'in kronolojik sıraya göre telif ettiği el-Kâmil fi't-târîh adlı eserinde yaşanan ve halkları zora düşüren bazı doğa olayları anlatılmıştır. Onlardan bazılarına örnek vermek gerekirse;

H. 557 (M.1161-1162):⁹⁷ “Bu sene nisan ayı sonunda Horasan’a çok fazla miktarda dolu yağdı. Daha çok Cüveyn, Nisâbûr ve civarına düştü, ekinleri mahvetti. Bunun ardından çok fazla yağmur yağdı ve on gün sürdü.”

“Bu sene cemaziyülahir ayında (mayıs-haziran 1162) Bağdat'ta yangın çıktı...”

“İsmaililerin lideri ve Alamut hâkimi Hasan Sabbah'ın adamlarından el-Kiyâ bu sene öldü. Yerine oğlu geçti ve tevbe etti. Oğlu ve yanında ki zevat yeniden namaza ve ramazan orucuna başladılar...”

H. 560 (M.1164-1165): “Bu sene Abdullatîf b. el-Hocendî ile Kadı ve onun dışında ki mezhep taraftarları arasında taassup yüzünden büyük olaylar çıkmıştı. İki taraf arasındaki savaş aralıksız sekiz gün devam etmiş ve pek çok kişi öldürülmüştü. Pek çok ev yakılıp yıkılmış ve sonra da perişan bir halde ayrılmışlardır.”⁹⁸

H. 565 (M. 1169-1170):⁹⁹ “Depremi Suriye’de ki Tahribatı: Bu sene 12 şevval (29 Haziran 1170) günü ardarda muazzam ve benzeri görülmemiş korkunç bir deprem oldu. Suriye, el-Cezire, Musul, Irak ve diğer bütün bölgelerde etkili oldu. En şiddetlisi de Suriye’de oldu. Dimaşk, Baalbek, Hims, Hama, Şeyzer, Ba’rîn, Haleb vs. şehirlerin büyük bir kısmı harabeye döndü; surları ve kaleleri yıkıldı. Halk evlerin enkazı altında kaldı, sayısız insan bu enkaz yığınları arasında öldü...”

H.568 (M.1172-1173): “Bu sene Dicle Nehri çok fazla taşı. Şaban ayında (mart-nisan 1173) Bağdat neredeyse sular altında kalacaktı...Halk bentlerde

⁹⁶ Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 443.

⁹⁷ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbn Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, ed. Mertol Tulum, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Bahar Yayınları, 1989), 11/236.

⁹⁸ İbn Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, 11/258.

⁹⁹ İbn Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, 11/286.

çalışmaya başladı. Sonra sular çekildi ve böylece Allah sel felaketinden Müslümanları kurtardı.”¹⁰⁰

H. 569 (M. 1173-11749): “Bu sene ramazan ayında (nisan-mayıs 1174) Diyarbekir, el-Cizre ve Musul’da ardı arkası kesilmeyen kırk gün yağmur yağdı...Evler yıkıldı, enkaz altında kalan pek çok kişi öldü. Yağmur Dicle’de büyük taşkınlara sebep oldu, Bağdat seller altında kaldı...”¹⁰¹

H. 571 (M.1175-1176): “Bağdat da bu sene Kurban bayramı günü halk ile Türkler arasında kurbanlık develer yüzünden olaylar çıktı. Çok sayıda insan öldürüldü ve pek çok mal yağmalandı; bunun üzerine Halife malı yağmalananlara bol miktarda mal dağıttı.”¹⁰²

H. 577 (M. 1181-1182): “Bu sene Bağdat’ta rezaletler çoğaldı...”¹⁰³

H. 581 (M.1185-1186): “Bu sene el-Cezire, Musul, Diyarbekir, Ahlat, Suriye, Şehrizûr ve Azerbaycan’da Kürtlerle Türkmenler arasında ilk defa olaylar çıktı, çok sayıda insan öldürüldü. Olaylar yıllarca sürdü, bu arada yollar kesildi, mallar yağmalandı ve kan döküldü.”¹⁰⁴

Bununla beraber İbnü’l-Esîr’in yine aynı eserinde H. 584-628 yılları arasındaki olayları anlatırken değindiği bazı örnekler ise şunlardır:

“Nil taşmadığı için bu sene Mısır’da şiddetli kıtlık oldu. Erzak bulmak güçleşti. Halk leş yemek zorunda kaldı. Hatta birbirlerini yediler. Sonra veba salgını baş gösterdi ve pek çok kişi hayatını kaybetti.”¹⁰⁵ Bu yılda Irak, el-Cezire, Diyarbekir ve Şam bölgesinin büyük bir kısmın da ortaya çıkan büyük bir çekirge sürüsü bütün ürünleri, sebze ve meyveleri mahvetmişti.¹⁰⁶ Yine bu yılda Musul’da ve el-Cezire bölgesinin her tarafında şiddetli bir kıtlık ve pahalılık oldu. Halk ölü eti, köpek ve kedi eti yemek zorunda kalmış, hatta bundan dolayı çevrede yaşayan köpek ve kedilerin sayısı daha evvel bir hayli fazla iken bu kıtlık döneminde çok azalmıştı...”¹⁰⁷

¹⁰⁰ İbn Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, 11/316.

¹⁰¹ İbn Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, 11/327-328.

¹⁰² İbn Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, 11/347.

¹⁰³ İbn Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, 11/379 Burada bahsedilen rezaletler şarap ve zina günahında artışın olmasıdır.

¹⁰⁴ İbn Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, 11/410.

¹⁰⁵ Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbn Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, ed. Mertol Tulum, çev. Ahmet Ağırakça - Abdulkirim Özaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1989), 12/147.

¹⁰⁶ İbn Esîr, *İslâm Tarihi*, 1989, 12/377.

¹⁰⁷ İbn Esîr, *İslâm Tarihi*, 1989, 12/409.

Daha birçok hadisenin anlatıldığı bu eserde İbnü'l-Esîr Haçlıların ve Moğolların İslâm ülkelerine yaptığı istila, yağma ve zulümlerini de anlatmıştır.¹⁰⁸ Bahsi geçen bu hadiseler İbnü'l-Esîr dönemini bizlere farklı açılarıyla sunmuştur. Sayısını daha da arttırabileceğimiz bu örnekler kronolojik tarihin dışında kalan ancak kronolojiye de etki eden olaylardır.

Yaşanan bu tür olaylar halkların ve doğal olarak ulemanın göç etmesine sebep olmuştur. Ulemanın göçmesiyle birlikte ilmî birikim ve eserler farklı merkezlere taşındığı için ilim merkezleri değişmiştir. Bununla birlikte göçler neticesinde şehirlerin yapısı değişmiş ekonomisi bozulmuştur. Bu durum ulemanın sorumluluğunu arttırmış ve onlara yeni görevler yüklemiştir. Zira ulema kendi mezhebî düşüncesini korumaya çalışırken bir yandan da yeni gelen ulema ile dengeyi sağlamaya çalışmıştır. İlmi sahanın sorunlarından ziyade sosyal sorunlarla da ilgilenen ulema insanlara dersler vererek onların ihtiyacını gidermeye çalışmıştır.¹⁰⁹

Yine bu dönemde insanları aciz bırakan salgın, deprem, sel, kıtlık vb. gibi olayların yaşanması onları yeni arayışlara itmiştir. Teberrüken hadis okumaları, mevlitlerin yaygınlaşması, toplu duaların yapılması, Buhârî'nin Câmî's-Sahîh'inin sevap kazanmak ve belalardan kurtulmak için okunması insanların içinde bulunduğu durumun zorluğunu göstermiştir.¹¹⁰

Âlimler ilimleri ve eserleri ile dönemin fitneleriyle baş ederken fiili mücadeleden de geri kalmamışlardır. Bu durum “aksiyoner âlim/ilim adamı”¹¹¹ olarak tanımlanan bir model ortaya çıkarmıştır. Onlardan biri olan İbn Kudâme el-Makdisî (ö.620/1223) Kudüs'ün, işgaline son vermek isteyen Selâhaddîn Eyyûbî'nin Hicri 583'te (Miladi 1187) Haçlılar'a karşı düzenlediği sefere aile fertleri ile birlikte katılmıştır.¹¹² İbnü'l-Esîr ise Hittîn Savaşı'nın cereyan ettiği alanı gezmiş aynı yıl Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Antakya Prinkepsliği'ne karşı düzenlediği sefere Musul askerlerinin yanında tarihçi olarak katılmıştır.¹¹³ Haçlı ve Moğol

¹⁰⁸ İbn Esîr, *İslâm Tarihi*, 1989, 12/362-364.

¹⁰⁹ Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 21.

¹¹⁰ Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 85.

¹¹¹ Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 10.

¹¹² Ferhat Koca, “İbn Kudâme, Muvaffakuddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/139.

¹¹³ Özeydin, “İbnü'l-Esîr, İzzettin”, 21/26.

saldırılarına maruz kalan veya şahit olan âlimler tarafından yazılmış birçok cihad başlıklı eser bulunmaktadır. Bu konuda eser yazanlardan birisi de İzzeddin İbnü'l-Esîr'dir ki onun el-Cihâd adlı eseri bulunmaktadır.¹¹⁴ Bu durum yaşananların âlimleri ve eserleri ne derece etkilediğini göstermektedir.

Ancak bu dönemler tüm zorluklarına rağmen oldukça kıymetli âlimlerin ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Fahreddin İbn Teymiyye (ö. 622/1225), İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223), Ebû Muhammed İbn Asâkir (ö. 600/1203), es-Silefî (ö. 576/1180), İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), el-Münzîrî (ö. 656/1258) vb. daha birçok âlim bunlardandır.¹¹⁵ Selâhaddîn devrinde yükselen tarihçilik sonraki süreçlerde de devam etmiş olmalı ki bu dönemlerde ünlü birçok tarih ve biyografi yazarı çıkmıştır. Günümüzde dahi eserlerini kullandığımız dönemin bazı âlimleri şunlardır; İbn Şeddâd (ö. 632/1234), İbn Ebû Usaybia (ö. 668/1269), İbn Hallikân (ö. 681/1282), İbnü'l-Esîr (ö.630/1233), Yakut el-Hamevî'dir (ö. 626/1229).¹¹⁶

Cezîre bölgesi yaşanan tüm bu hadiselerden payına düşeni elbette ki almıştır ancak bu durum onun ilmi gelişimini etkilememiştir. Zira bu dönemde Cizre'den de pek çok âlim çıkmıştır ki onlardan bazıları;

“Mecdüddin İbnü'l-Esîr (ö.606/1210), İzzeddin İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), Ziyaeddin İbnü'l-Esîr (637/1239), İsmail b. Zerrâr Ebû'l-İzz el-Cezerî (m.1153-1233), Ebû'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî (833/1429), Ebû Tahir İbrahim b. Muhammed b. Mihrân el-Fakih el-Cezerî eş-Şafî (517-577), Ebû'l-Kasım Ömer b. Muhammed b. İkrime b. el-Bezrî el-Cezerî el-İmam el-Fakih eş-Şafî (ö.530), Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin el-Cezerî'dir.”¹¹⁷

Selçuklulardan beri başlayan eğitimde kurumsallaşma hareketi İslam coğrafyasının her yerinde etkili olmuştur. Zengîler ve Eyyûbîler ile devam eden süreçte ise bu hareket büyümüş ve etkisini arttırmıştır. Öyle ki Selâhaddîn Eyyûbî zamanında Dımaşk'ta 40'dan fazla, Halep'te 15'ten fazla Mısır ve Kahire'de ise

¹¹⁴ Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 12-14.

¹¹⁵ Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 459; Ayrıca dönemin matematik, tıp, edebiyat ve din âlimleri ve daha birçok alanda tanınan âlim için bakınız: Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 451-466.

¹¹⁶ Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 464.

¹¹⁷ Saban, “Tarih ve Medeniyet Bağlamında Cizre”, 158-159; Hüseyin Ali, “Tarîhü'l-Ulemâi'l-Mensûbîn ilâ Cezîretî İbn Ömer = Cizre Âlimlerinin Biyografik Bilgileri”, *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 5 (2019), 3 Bu eserde yazar Cezîre-i İbn Ömer'e mensub olduğu bilinen kırk dört tane âlim'in ismini verir. Cezîre bölgesine nisbet edilen raviler için ayrıca bakınız; Mustafa Öztürk, “Erken Dönem Cezîre Bölgesinin Hadis Rivâyetindeki Yeri”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu (14-16 Mayıs 2010)*, (2010), 763-765.

10'dan fazla medrese vardır.¹¹⁸ Sonra bunlara yenileri eklenmiştir. İbn Şeddâd bu dönemde sadece Cezîre bölgesinde 80 tane Cizre'de ise 5 adet medresenin olduğunu söylemiştir.¹¹⁹ Alanının en iyilerinden olan birçok âlim'in bu dönemlerde yaşamış olmasının gerekçesi bir kere daha anlaşılmış oldu. Oluşturulan ve oluşan bu ilmi kalkınma hareketi ileride Memlûklülere de tesir etmiştir.

2. İbnü'l-Esîr'in Hayatı ve İlmi Kişiliği

2.1. Hayatı

Asıl adı, Ali b. Esîr Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvahid eş-Şeybânî el-Cezerî, lakabı İzzettin¹²⁰, künyesi Ebu'l-Hasan'dır.¹²¹ Soyu sahâbî Müsennâ b. Hârise'ye¹²² dayanan İbnü'l-Esîr hicri 555 miladi 1160'da Cezîre-i İbn Ömer'de doğmuştur.¹²³ İbnü'l-Esîr buraya nisbetle el-Cezerî diye tanınmıştır.¹²⁴ Bu nisbelerle birlikte İbnü'l-Esîr, kardeşleri ve yeğeni Şerefettin gibi "Ali b. Muhammed b. Abdi'l-Kerîm" olarak da bilinmiş ve çokça kaynakta böyle zikredilmiştir.¹²⁵ İbnü'l-Esîr ilk islam fetihleri sırasında Irak'a yerleşen hicrî 4 ve milâdî 10. asırda Şehrizor'da yaşarken Büveyhî hükümdarı Adudüddavle'nin baskısıyla Cizre'ye giden Bekir b. Vâil¹²⁶ kabilesinin Şeybânoğulları kolundan bir aileye mensuptur.¹²⁷

Dinin itibarı, saygını lakabı verilen İbnü'l-Esîr üç çocuklu¹²⁸ bir ailenin ortanca çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Muhammed b. Abdilkerim Şeyh

¹¹⁸ Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 450.

¹¹⁹ Güneş - Gündüz, *Eyyûbiler Döneminde Cizre'de Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, 577-578 Cezîre için İbn Şeddâd'ın verdiği 80 rakamı abartılı bulunmuştur.

¹²⁰ "عز": Güç, kuvvet, şeref, saygınlık, kudret vb. anlamlara gelir. Böylelikle İbnü'l-Esîr "Dinin şerefi" olarak anılır. Kadir Gümüş, "İz", *Alfabetik Arapça-Türkçe Öğrenci Sözlüğü* (İstanbul: Mektep, 2011), 463; Mustafa Çağrı, "İzzet" (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/555.

¹²¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/7; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/348-350; Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/353-355; Subkî, *Tabakâtü's-Şafiiyye*, 8/299; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn* (Beyrut: Daru's-Sâdır, 1992), 1/81; Özeydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹²² Ziya Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", *Tarih Okulu (Dergisi)* 34 (2018), 91; İzzettin Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 37.

¹²³ Zehebî, *Siyer*, 21/353-354.

¹²⁴ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/348-350; Özeydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹²⁵ Zehebî, *Siyer*, 21/355 Zehebî bu konuda birçok âlimin ismin vermektedir. Onlardan bazıları; İbnu's-Sâî, İbn Hallikan, Şemsettin Yusuf İbnu'l-Cevzî ve benzeridir.

¹²⁶ Bu kabile Hz. Muhammed'in (s.a.s.) İslam'a davet etmek için mektup gönderdiği kabilelerdendir. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri* (İstanbul: Kitabevi, 1990), 275-276.

¹²⁷ Özeydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹²⁸ Özeydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin" 21/26.

Esîr Ebu'l-Kerem'dir.¹²⁹ Şeyban kabilesinin ileri gelenlerinden olan babası bir dönem İmamüddin Zengî'nin veziri Ebu Ca'fer el-İsfahânî'nin (ö. 637/1239) Cizre'de naibliğini yapmış daha sonra da Musul hâkimi Mevdûd b. Zengî vefat edinceye kadar onun adına Cizre'yi (Cezîre-i İbn Ömer) idare etmiştir.¹³⁰ İbnü'l-Esîr'in babası Muhammed icra ettiği görevi nedeniyle gerek halk nezdinde gerekse devlet erkanında özel bir itibara sahip olmuş ve bu sebeple "Esîr" (tercih edilen, itibarlı, saygın) olarak adlandırılmıştır.¹³¹ Muhammed'e verilen bu lakap oğulları için de kullanılmış hatta üçüne birden "Benü'l-Esîr"¹³² kardeşler denmiştir. Benü'l-Esîr kardeşlerin babası Muhammed'in idarecilerle kurduğu yakın ilişkisi ve sahip olduğu itibarı çocuklarının da ileride devlet kademesinde görevler almasına sebep olmuştur.

İbnü'l-Esîr'in babası Muhammed sadece siyaseten değil maddi anlamda da güçlüydü. Ticaretle uğraşan Muhammed, birkaç bostana sahip olduğu Cezîre'nin Akîme köyünde ve Kasruharb köyünde tarımla da uğraşıyordu.¹³³ Bu sebeple maddi anlamda sıkıntı çekmeyen İbnü'l-Esîr gençliğini geçirdiği Cezîre-i İbn Ömer'de sosyal ve siyasal bir sıkıntı da çekmemiştir. Çünkü henüz İbnü'l-Esîr doğmadan önce ikinci haçlı seferi yapılmış ve Şam Atabeyi Nureddin b. Zengî (ö. 569/1174) ile birlikte müslümanlar galip gelmiştir.¹³⁴ Nureddin'nin kurduğu düzen sayesinde İbnü'l-Esîr daha sakin bir ortama gözlerini açmış ve bu ortamda yetişmiştir.

Siyasi durgunluk elbette ki çok uzun sürmedi. Nureddin b. Zengî'nin 1174 yılında vefat etmesinden sonra bölgede siyasi değişimler yaşanmış Zengîler'in

¹²⁹ Zehebî, *Siyer*, 21/353-354.

¹³⁰ Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 91; Abdulkâdir Ahmed Tuleymât, "İbnü'l-Esîr El-Cezerî'nin Hayatı, Ailesi, Hocaları, Eserleri ve Et-Târihu'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye Adlı Eseri (H. 555-630/1160-1232)", çev. Abdulhalik Bakır, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 153-154; Hulusi Kılıç, "Ziyaüddin İbnü'l-Esîr", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 31; Şeddâd, "Cizre Tarihi", 140; Güneş, "Selahaddin Eyyûbî Zamanında Nusaybin", 504; Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târih Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 2.

¹³¹ Kılıç, "Ziyaüddin İbnü'l-Esîr", 31; Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 91.

¹³² Nadir Özkuyumcu, *Resâilü Ziyaeddin İbnü'l-Esîr* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019), 24; Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 91.

¹³³ Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 92; Tuleymât, "İbnü'l-Esîr El-Cezerî'nin Hayatı, Ailesi, Hocaları, Eserleri ve Et-Târihu'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye Adlı Eseri (H. 555-630/1160-1232)", 155; Güneş, "Selahaddin Eyyubî Zamanında Şırnak ve Çevresi", 2/504; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 35.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr bu savaşta özellikle Urfa'nın fethi sebebiyle islam dünyasında yaşanan mutluluktan dolayı Urfa'nın fethini Bedir savaşına benzetmiştir. Sarı, "Cezîre Bölgesinin Önemli Şehirlerinden Urfa ve Çevresinin Zengî Ailesi İçinde El Değişimi", 336-337; Ayrıca bakınız; Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 89; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 32-33; Bezer, "Zengîler", 44/271-272.

hâkim olduğu yerler Salâhaddîn'in yönetimi altına geçmiştir. Yaşanan değişimler bölgedeki huzuru bozmuş olmalı ki Muhammed oğulları ile beraber Musul'a göç etmiştir. Yaklaşık 24 yaşında olan İbnü'l-Esîr için artık sakin günler nisbeten geri de kalmıştır. Haçlı tehlikesinin devam etmesinden ötürü müslümanlar ile haçlılar Selâhaddîn devrinde birçok kez karşı karşıya gelmişlerdir. İbnü'l-Esîr ise bu seferlerden Kudüs'ün fethine katılamasa da bir sonraki yılın (584/1188) neredeyse tamamını Selâhaddîn ile seferlere katılarak geçirdi.¹³⁵

Tüm bu dış saldırılar ile birlikte üst üste gelen ve yıkıcı etkiye sahip olan doğal afetlerde İbnü'l-Esîr döneminin önemli olaylarındanır.¹³⁶ Bu duruma dair İbnü'l-Esîr Cezîre-i İbn Ömer'de şahit olduğu ilginç bir olayı nakletmiştir.

“Medresede hadis derslerini dinlemek maksadıyla müderrisin gelmesini beklerken yanlarına bir Türkmen gelmiş ve ağlayarak açlıktan şikâyet etmişti. Açlık yüzünden mezardan çıkmış bir ölüyü andırıyordu. Bunun üzerine İbnü'l-Esîr, bir adam göndererek onun için ekmek aldirmek istemiş, ancak yokluk nedeniyle adamın dönüşü epey gecikmişti. O sırada gökyüzü bulutlanmış, ardından da yağmur damlaları düşmeye başlamıştı. İnsanlar yağış nedeniyle sevinç naraları atıyordu. Bir süre sonra gönderdiği adam da beraberinde ekmekle döndü. Ekmeği alan Türkmen hemen onu yemeye koyulmuş, ardından oradan uzaklaşmıştı. Yağışların düşmesiyle fiyatlar düşmüştü. Ancak bu sefer salgın hastalıklar baş gösterdi. Birçok bölgede veba yüzünden sayısız insan öldü. İnsanlar en ufak bir şeyden hastalanmakta ve sersemleyerek ölmekteydi. Öyle ki toplu ölümler nedeniyle halk cenazelerin defnine yetişemiyordu...”¹³⁷

İbnü'l-Esîr döneminin bir diğer dış tehdidi Moğollardır (Tatarlar) ki belki de en önemli meselesidir. Zira bu dönemde Moğollar saldırıya geçmiş ve islam beldelerini harap etmişlerdir. Tarihin en büyük depremi¹³⁸ olarak adlandırılan bu hadisede Moğolların oluşturduğu tahribat ve korku o kadar büyük olmuştur ki İbnü'l-Esîr şu sözlerle dile getirmiştir:

¹³⁵ Polat, “Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr”, 94.

¹³⁶ Buna dair gerekli bilgileri sayfa 20-21'de zikrettik. Ayrıca bakınız; Emin Kırkıl, “Cizreli Bir Orta Çağ Tarihçisi: İbnü'l-Esîr'in Kaleminden Ortadoğu'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar (10-13. yy)”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (2020), 45-54.

¹³⁷ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu 'l-Bâhir fi 'd-Devleti 'l-Atâbekiyye*, thk. Abdulkadir Ahmed Tüleymat (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1382/1983), 178-179; Güneş, “Selahaddin Eyyübî Zamanında Nusaybin”, 27.

¹³⁸ Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 15.

“İslâm ve Müslümanlar bu dönemde öyle belalara uğradılar ki, tarihte hiçbir toplum böylesi bir bela yığını ile karşılaşmamıştır. Doğu'dan gelen Tatar'lar-Allah belalarını versin-Müslümanlara öyle büyük zulümler ettiler ki, anlatmak bile mümkün değil. Sanırım yeryüzü, Yecüc ve Mecüc hâdisesi dışında kıyamet kopuncaya kadar böylesi bir fitne daha görmeyecektir. Deccal fitnesi bile bu vahşet yanında hiç kalır. Çünkü Deccal, kendisine uyanları serbest bırakacak, uymayanları öldürecektir. Tatar vahşileri ise, önüne çıkan herkesi, kadın, çoluk çocuk demeden öldürdüler. Hamile kadınların karınlarını yardılar ve ceninlerini öldürdüler.”¹³⁹

Yaşadığı bu olayların vehametinden olsa gerek İbnü'l-Esîr “Ne olaydı anam beni doğurmasaydı! Ne olaydı bu vahşetten önce ölseydim de, unutulup gitseydim!..”¹⁴⁰ demiştir. Çocukluğu ve gençliğini daha sakin bir ortamda geçiren İbnü'l-Esîr'in sonraki hayatı vefat edinceye kadar sakin geçmemiştir.

2.2. Kardeşleri

İzzettin İbnü'l-Esîr üç çocuklu bir ailenin ortanca çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Abisi Mecdüddin, kardeşi ve dolayısıyla evin en küçük çocuğu Ziyâeddin'dir. İlme değer veren bir ailede¹⁴¹ büyüyen kardeşlerin üçü de farklı alanlarda derinleşip yaptıkları çalışmalarla kendilerinden söz ettirmişlerdir.

2.2.1. Mecdüddin İbnü'l-Esîr

Asıl adı el-Mübarek b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî, künyesi Ebü's-Saâdât lakabı Mecdüddin'dir. Hicri 544 miladi 1149'da Cezîre-i İbn Ömer'de doğdu. Hadis ve tefsir âlimi olmakla beraber edebiyat, nahiv, lügat, şiir vb. ilim dallarında da otorite haline gelmiştir. İlk eğitimini Cizre'de tamamladıktan sonra ailesiyle birlikte gittiği Musul'da kendini geliştirmiştir. Mecdüddin keskin zekâsı, sağlam dini anlayışı ve takvası ile sözüne itibar edilen ve ilmine güvenilen bir şahsiyet olmuştur.¹⁴² Mecdüddin İbnü'l-Esîr devlet işlerinde yer alsa da uzun süre bu işi devam ettirmemiştir. Öyle ki kendisine vezirlik mertebesi verilmiş ancak bundan rahatsız olmasından ötürü bu mertebeden azledilmiştir. Çünkü o geçimini sağlayacak kişilerin devlet işlerinden uzak olması gerektiğini tavsiye etmiş ve kendisi de devlet işlerine ilgi duymamıştır. Ahlakı, ilmi ve tevazuu ile tanınan

¹³⁹ Ebu'l-Abbas Takiyyüddin İbn Teymiyye, *Ashab-ı Kiram* (İstanbul: Takva Yayınları, 2011), 8-9.

¹⁴⁰ İbn Teymiyye, *Ashab-ı Kiram*, 8.

¹⁴¹ Zira üç kardeşin üçü de ilimde derinleşmiş ve şöhet kazanmıştır. Ayrıca bakınız; Kemal Sandıkçı, “Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzettîn ve Mecdüddîn İbn Esîr Kardeşler”, *Hiz. Nuhtan Günümüze Cizre Sempozyumu* (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1999), 102.

¹⁴² Sandıkçı, “Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzettîn ve Mecdüddîn İbn Esîr Kardeşler”, 92.

Mecdüddin ömrünün sonlarına doğru felç geçirmiş ellerini ve ayaklarını kullanamaz hale gelmiştir. Hastalığına rağmen ömrünün kalan kısmını ilme adayan Mecdüddin hicri 606 miladi 1209 yılında Musul’da vefat etmiştir. Birçok eser telif eden Mecdüddin “Câmiu’l-Usûl li Ehâdisî’r-Resûl” ve en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser” adlı eserleri ile meşhur olmuştur.¹⁴³

2.2.2. Ziyâeddin İbnü’l-Esîr

Benü’l-Esîr kardeşlerin en küçüğünün asıl ismi Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, künyesi Ebu’l-Feth lakabı Ziyâeddin’dir. Hicri 558 miladi 1163 yılında dünyaya gelen Ziyâeddin tıpkı kardeşleri gibi Cezîre-i İbn Ömer’de doğmuş ve ilk tahsilini burada tamamlamıştır. Kardeşleri gibi ilimle meşgul olan Ziyâeddin belagat âlimi olmakla beraber aynı zamanda münekkittir. Edebi ilimlerle meşgul olan Ziyâeddin babası ve kardeşleri gibi devlet kademesinde bulunmuş, divan katipliği ve vezirlik görevlerini ifa etmiştir. Ziyâeddin kibirli, bencil ve başkalarının görüşlerine değer vermeyen bir kişiliğe sahipti.¹⁴⁴ Bu sebeple hayatı boyunca çevresindeki insanların nefretini kazanmış kardeşi İzzettin ile de dargın kalmıştır. Ancak edebiyat, belagat, edebi tenkit, inşa usulü gibi sahalarda değerli eserler meydana getirmek suretiyle sağladığı ilmi ve edebi şöhreti onun kişiliğini ve siyasi kimliğini unutturmuştur.¹⁴⁵ Hicrî 637 milâdî 1239 yılında vefat eden Ziyâeddin’in on iki eserinin var olduğu bilinmekle beraber birçok eserde kendisine nispet edilmiştir. Ancak onlar içerisinde “el-Meselü’s-Sâir fî Edebi’l-Kâtib ve’s-Şâir adlı eseriyle şöhrete kavuşmuştur.¹⁴⁶

¹⁴³ Mecdüddin İbnü’l-Esîr için bakınız; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 7; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/348-350; Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/353-355; Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfiyye*, 8/299; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), 1998), 129; S. Kemal Sandıkçı, “İbnu’l-Esir Kardeşler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1992), 62-67; Mahmut Recep Keleş, “XIII. Yüzyıl Biyografi Alimi İbn Hallikan’ın Vefeyâtü’l-A’yân Adlı Eserine Göre El-Cezire ve Harran Kökenli Alimler”, *Harran ve Çevresi*, (2019), 261; Saban, “Tarih ve Medeniyet Bağlamında Cizre”, 158; Hüseyin Ali, “Türkiye’de Fırat Adası, Mardin, Diyarbakır (Amed, Nusaybin, Meyyâfarikîn, Cez’iretu İbn Ömer) şehirlerindeki ilmi ve fikri hareketin ve en önemli şahsiyetlerinin tarihi”, *Düşünce Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, (2018), 448; Sandıkçı, “Cizre’nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzettin ve Mecdüddin İbn Esîr Kardeşler”, 91--95; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir’in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 37-38; Ali Osman Koçkuzu, “İbnu’l-Esîr, Mecdüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/28-29.

¹⁴⁴ Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir’in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 39.

¹⁴⁵ İsmail Durmuş, “İbnu’l-Esir, Ziyâeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/30.

¹⁴⁶ Ziyâeddin İbnü’l-Esîr için bakınız; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/7; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/348-350; Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/353-355; Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfiyye*, 8/299; Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 461; Özkuyumcu, *Resâilü Ziyâeddin İbnü’l-Esîr*, 24-27; Tuleymât, “İbnu’l-Esîr El-

2.3. Eğitimi

Zengin dini ortamda ve ilimde özgün bir ailede¹⁴⁷ büyüyen İzzettin İbnü'l-Esîr tıpkı kardeşleri gibi Cezîre-i İbn Ömer'de doğmuştur. Doğduğu büyüdüğü bu toraklarda ilk eğitimini hatta daha da fazlasını almıştır. Zira Cezîre-i İbn Ömer jeopolitik açıdan önemli bir kavşak noktasıydı. Bu sebeple bu bölgeden kendisinden faydalanılacak birçok âlimin geçmesi İbnü'l-Esîr'in de bundan istifade etmesi muhtemeldir.¹⁴⁸

Ayrıca bu bölgede Hz. Ömer döneminden beri başlatılan ve Nizâmülmülk ile başka bir boyuta geçen ve giderek arttırılmaya çalışılan bir kurumsallaşma ve eğitim-öğretim hareketi vardı. Öyle ki İbnü'l-Esîr'in döneminde şehrin içinde Cuma kılınan iki cami, Şâfiî mezhebine göre ders veren dört medrese, sekiz mescid¹⁴⁹, iki tekke, bir hastane on dört hamam şehrin dışında ise iki tekke vardı.¹⁵⁰ Dolayısıyla bu ortamda İbnü'l-Esîr'in aldığı eğitimin sadece temel düzeyde olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.¹⁵¹

İbnü'l-Esîr, ilmi ve kültürel hayatın canlı olduğu bir yerde yetiştikten sonra henüz yirmi bir yaşındayken hacca gitti ve Haremeyn'de bazı âlimlerle görüşüp onlardan hadis öğrendi. Dönüş yolunda Bağdat'a giderek Şâfiî fakihi Şeyh Ebü'l-Kasım Yaîş b. Sadaka ile hadisçi İbn Sükeyne'nin derslerine katıldı.¹⁵²

Çocuklarının daha iyi bir eğitim almasını isteyen¹⁵³ Muhammed, çocukları ile birlikte döneminin ilim merkezlerinden biri olan Musul'a yerleşti. Benü'l-Esîr

---

Cezerî'nin Hayatı, Ailesi, Hocaları, Eserleri ve Et-Târihu'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye Adlı Eseri (H. 555-630/1160-1232)", 156; Keleş, "XIII. Yüzyıl Biyografi Alimi İbn Hallikan'ın Vefeyâtü'l-A'yân Adlı Eserine Göre El-Cezire ve Harran Kökenli Alimler", 261; Saban, "Tarih ve Medeniyet Bağlamında Cizre", 159; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 38-39; Durmuş, "İbnü'l-Esir, Ziyâeddin", 21/30-32.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/7.

¹⁴⁸ Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 34; Bunun benzeri değerlendirmeler için bakınız; Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 90-92.

¹⁴⁹ Bazı kaynaklarda Cezîre-i İbn Ömer'de seksen mescid olduğu nakledilmiştir. Bakınız; Yeşil, "Selçuklular Döneminde Hadisi Anlama Çabaları- İbnü'l-Esir Örneği-", 212; Sandıkçı, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzettin ve Mecdüddin İbn Esîr Kardeşler", 90.

¹⁵⁰ Güneş, "Selahaddin Eyyubî Zamanında Şırnak ve Çevresi", 2/500-501.

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr dönemi cami, mescid ve benzeri yapıların varlığı ve işlevi için bakınız; Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, 181-196; Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 449-450; Güneş - Gündüz, *Eyyübîler Döneminde Cizre'de Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, 573-575; Ağırakça, *Salâhaddin Eyyübî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 190-197; Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 87-106.

¹⁵² Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târih Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 2; Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹⁵³ Bu konuda farklı görüşler vardır. Zira sayfa 26'da Musul'a gitme nedenlerin asayişin bozulması olduğunu söylemiştik. Bazı kaynaklarda da Muhammed'in çocuklarının daha iyi eğitim almalarını istediği için Musul'a yerleştiği nakledilir. Ancak bu iki sebebinde bir arada olması mümkündür. Ayrıca bakınız;

kardeşler Musul'a geldikten sonra hem devletin önemli kademelerin de görev almış hem de ilmi tahsillerini devam ettirmişlerdir. Kardeşleri kadar aktif siyasi bir hayatı olmasa da İzzettin İbnü'l-Esîr Musul atabeginin sözlü mesajını halifeye iletmek için elçilik görevinde bulunmuştur. Gerek elçilik görevi gereği gerekse de hacdan dönüş yolunda çokça Bağdat'a giden İzzettin burada Abdülmün'im b. Kuleyb, Yaîş b. Sadaka, Abdülvehhâb b. Sükeyne gibi âlimlerden faydalanmış ve buranın kütüphanelerinden istifade etmiştir.¹⁵⁴ Bununla beraber İbnü'l-Esîr atabegin elçisi sıfatıyla Dımaşk, Halep ve Kudüs'e gitmiş ve burada da birçok fakih, kurrâ, muhaddis, dil ve belagat âlimlerinden istifade etmiştir.¹⁵⁵

İyi bir araştırmacı ve tarihçi olan İbnü'l-Esîr olayları bizzat yerinde gözlemeyi ve ilk elden aktarmayı önemsemiştir. Bu sebeple Hıttîn savaşının meydana geldiği alanı gezmiş aynı yıl Selâhaddîn'in Antakya Prinkepsliği'ne karşı düzenlediği sefere Musul askerlerinin yanında tarihçi olarak katılmıştır.¹⁵⁶ Birçok âlimle muasır olan İbnü'l-Esîr bu sefere İbn Şeddâd ve Katib el-İsfahânî gibi iki önemli tarihçi ile katılmıştır.¹⁵⁷ Bir başka ifade ile İslam beldelerinin doğusunda ve batısında düzenlenen saldırılarla adeta randevulaşmış gibi orada bulunan ve birçok savaşa şahit olan İbnü'l-Esîr, haçlı seferlerinden bazılarına ve Tatar hücumlarına bizatihi şahit olmuştur.¹⁵⁸ Katılamadığı diğer savaşları da ilk elden aktarmaya çalışan İbnü'l-Esîr'in kaydettiği bilgiler el-Kâmil adlı eseri ile günümüze kadar gelmiştir.

Hayatını Zengîler'in ve Eyyûbîler'in himayesinde geçiren İbnü'l-Esîr bu durumun sağladığı avantajlarla birçok beldeye gitme ve oradaki âlimlerle görüşme imkânı bulmuş kütüphanelerinden faydalanmıştır. Antakya Prinkepsliği'ne karşı düzenlenen sefere katıldıktan sonra İbnü'l-Esîr ömrünün kalan kısmını geçirmek

---

Sandıkçı, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzettin ve Mecdüddin İbn Esîr Kardeşler", 90; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 35.

¹⁵⁴ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/348-350; Mustafa Özkan, "İbnü'l-Esîr el-Cezirî'nin Hayatı ve Tarihçiliği", *Uluslararası Şirnak ve Çevresi Sempozyumu*, (2010), 723; Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 94.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr'in elçilik görevi, gittiği beldeler ve istifade ettiği âlimler için bakınız; Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 94-96; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 36; Özeydin, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹⁵⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 137; Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 94; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 36; Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târih Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 3; Özeydin, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹⁵⁷ Ağırakça, *Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 104; Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 94.

¹⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, 1/8.

üzere Musul'a gitti. Atabeg Bedreddin Lü'lü'n himayesinde¹⁵⁹ geçen bu zamanlarda ilim talebi ve hac niyetiyle yolculuklarına devam etti. Hicrî 603 milâdî 1207 yılında hacca giden İbnü'l-Esîr bu yıl Musul Atabegi Nureddin Arslanşah için "et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye" adlı eserini yazdı. Atabegi'n ölümü üzerine eserini Nureddin'in oğlu Mesud'a sundu.¹⁶⁰

Hicrî 626 milâdî 1229 yılında Halep'e giden İbnü'l-Esîr el-Melikü'l-Azîz'in Atabeg'i Şehâbeddin Tuğrul tarafından saygıyla ağırlanmıştır.¹⁶¹ Burada bulunan İbn Hallikân bu durumu aktarmış ve İbnü'l-Esîr'in ilminden istifade etmiştir.¹⁶² İbnü'l-Esîr Şam'a elçi olarak geldiği sıralarda Musul'un tarihini (Târîhu'l-Musul) yazmaya başlamış ancak tamamlamak nasip olmamıştır.¹⁶³ Hicrî 627 milâdî 1230'da Dımaşk'a giden İbnü'l-Esîr orada bulunan Müsnidüşşâm Kasım b. Sasrâ ve Zeynülümenâ b. Asâkir'den semâ yoluyla hadis almıştır.¹⁶⁴ Bir sonraki yıl olan hicrî 628 milâdî 1231'de ise tekrardan Halep'e gittikten sonra Musul'a dönüp ömrünün geri kalan kısmını ilim ve öğrenci yetiştirmekle geçirmiştir.¹⁶⁵

İbnü'l-Esîr ömrünün yaklaşık son 15-20 yıllık dilimlerinde Moğolların saldırı ve tahribatına şahit olmuştur. el-Kâmil adlı eserinde Moğolları anlatmak istemiş ancak zorlanmıştır. Bu durumu kendisi şu sözlerle ifade etmiştir: "Tatarların tarihte benzeri görülmemiş vahşi saldırılarını, iğrençliğinden dolayı kaç yıldır yazmak istediğim halde yazamıyorum. Bu konuda bir ileri, bir geri adım atıyorum. İslâm ve Müslümanların ölüm ağıtlarını yazmak kolay mı? Bunları anlatmak kolay mı?"¹⁶⁶

İbnü'l-Esîr her ne kadar çekimser davransa da en sonunda yazmaya karar vermiştir. Bu kararı verme sebebini ise şöyle açıklamıştır: "Arkadaşlarım ve dostlarım beni bu olayları yazmak konusunda sürekli teşvik ettiler. Sonra ben de bu olayların unutulmaması gerektiğini düşünerek yazmaya karar verdim."¹⁶⁷ Netice

¹⁵⁹ Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 95; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 36-50; Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târîh Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 3; Bahattin Kök, "Bedreddin Lü'lü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/257; Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹⁶⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 138.

¹⁶¹ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/349.

¹⁶² Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 95; Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹⁶³ Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/353-355.

¹⁶⁴ Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹⁶⁵ Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 95; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 36; Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târîh Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 3; Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹⁶⁶ İbn Teymiyye, *Ashab-ı Kiram*, 8.

¹⁶⁷ İbn Teymiyye, *Ashab-ı Kiram*, 9.

itibariyle İbnü'l-Esîr son nefesine kadar tarihi acı olaylarına rağmen nakletmekten geri kalmamıştır.

Oldukça aktif bir hayat yaşayan İbnü'l-Esîr Cezîre-i İbn Ömer, Bağdat, Musul, Dımaşk, Halep, Kudüs, Hicaz ve Şam'da¹⁶⁸ bulunmuştur. Çeşitli nedenlerle gittiği bu şehirlerde birçok âlim ile görüşmüş, onların ilminden istifade etmiştir. Tarih ve biyografi alanında yazdığı eserleri ile tanınan İbnü'l-Esîr hadis ilmiyle de ilgilenmiştir. Bu sebeple tarihçi, edip ve muhaddis¹⁶⁹ olarak tanınmış ve yazdığı eserlerle haklı bir şöhrete sahip olmuştur.

2.3.1. Hocaları

İbnü'l-Esîr'in küçük yaşlarında başlayan tahsil hayatı ömrünün son demlerine kadar devam etmiştir. Sık sık ilim merkezlerini ziyaret ederek oradaki âlimlerin ilminden istifade etmiş sonra başka bir merkeze doğru yol almıştır. Bununla beraber devlet kademesinde önemli görevlerde bulunması onun birçok âlimle tanışmasını ve onlardan ilim almasını sağlamıştır.

İlme değer veren ve bu denli sık yolculuklar yapan bir şahsın hocaları da elbette sayıca fazladır. Kendilerinden ilim talep ettiği hocalarının sayısını tam olarak bilinmemekle beraber kaynaklarda geçen hocalarının isimleri şunlardır;

Musul'daki hocaları; Ebi'l-Fadl Abdullah b. Ahmed el-Hatîb ed-Davsî et-Tûsî (ö. 578/1182), Ebu'l-Ferec Yahya b. Mahmud es-Sekafî (ö. 584/1196), Ebu Mansur Müslim b. Ali es-Sîhî (ö. 595/1199), İbn Şebbe en-Nahvî el-Mukrî (ö. 603/1207)¹⁷⁰

Bağdat'taki hocaları; Ebi'l-Kâsım Abdül Mün'im b. Kuleyb (ö. 626/1229), Yaîş b. Sadaka (ö. 593/1196), Ebî Ahmed Abdulvehhâb b. Ali es-Sekîne (ö. 607/1211)¹⁷¹

¹⁶⁸ Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 12; Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 93; Özkan, "İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin Hayatı ve Tarihçiliği", 723; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 45; Sandıkçı, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzettin ve Mecdüddîn İbn Esîr Kardeşler", 101.

¹⁶⁹ Özeydin, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

¹⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/348-350; Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/353-355; Subkî, *Tabakâtu's-Safiyye*, 8/299.

¹⁷¹ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/348-350; Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/353-355; Subkî, *Tabakâtu's-Safiyye*, 8/299.

Dımaşk'taki hocaları; Müsnidü's-Şam Ebi'l-Kâsım b. Susra (v.626/1229), Zeynü'l-Emena b. Asâkîr (v.627/1230)¹⁷²

Diğer hocaları; Ebu Muhammed Abdullah b. Abdullah b. Süveyde et-Tikrîfî (ö. 584/1198), Ebü'l-Abbas Ahmed b. Efdalüzzaman (ö. 585/1199), Cemâleddin Ebû Ali el-Hamevî, İbn Kuleyb Ebü'l-Ferec Abdulmün'im el-Harrânî (ö. 596/1199), Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Taberzed el-Bağdâdî (ö. 607/1211), İbn Ganâim b. el-Adîm el-Halebî (ö. 628/1231), Abdulmuhsin b. Abdullah el-Hatîbu't-Tûsî (ö. 622/1225)¹⁷³

2.3.2. Öğrencileri

İslam ilim geleneğinde ilimler hoca talebe ilişkisi içerisinde öğrenilmiş ve sonraki nesillere aktarılmıştır. Bu geleneğin içerisinde yer alan ve ilim talebine önem veren İbnü'l-Esîr kısa ve yoğun ömrüne rağmen öğrenci yetiştirmeyi ihmal etmemiştir. Aynı zamanda muhaddis kabul edilen İbnü'l-Esîr'in sema ettiği hadisleri öğrencilerine naklettiğini de düşünürsek öğrencilerinin sayısı hayli yüksek olmalıdır.

İbnü'l-Esîr hareketli ve yoğun ömrünün sonuna doğru evini ilim meclisine çevirip öğrenci eğitmeye daha fazla yer vermiştir. Dolayısıyla bir ömre sığdırılan öğrencilerin hepsini zikretmek kolay değildir. Zira incelediğimiz kaynaklarda da çok fazla isim zikredilmemiştir. Yetiştirdiği öğrencilerin toplam sayısını bilmemekle beraber bizim ulaştığımız öğrencileri ise şunlardır;

İbnü'd-Dübeysî Ebû Abdullah el-Vâsıtî (ö. 637/1239)

Muhammed b. Saîd (v.637/1239)

Şihabü'l-Kavsî/Kûsî (ö. 656/1258)

Mecdüddin İbnü'l-Adîm el-Ukaylî ve babası

Şerefeddin İbn Asâkîr

Sangar el-Kâdî

Şehâbeddin el-Kûsî (v.656/1258)

¹⁷² İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/348-350; Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/353-355; Subkî, *Tabakâtü's-Şafiyye*, 8/299.

¹⁷³ Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 94; Tuleymât, "İbnu'l-Esîr El-Cezerî'nin Hayatı, Ailesi, Hocaları, Eserleri ve Et-Târihu'l-Bâhir Fî'd-Devleti'l-Atabekiyye Adlı Eseri (H. 555-630/1160-1232)", 158-161; İbrahim Kutluay, "İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin Üsdül Gabe Fî Marifeti's-Sahabesinin Tabakat Edebiyatı İçindeki Yeri, Kaynakları ve Metodu", *Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre* (İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012), 206-207; Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târih Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 2; Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/26.

Ebü'l-Kâsım Şeref b. Asâkîr

Ebü Saîd Sungur el-Kudâî

Ebu'l-Fadl b. Asâkir

El-Mecd İbn Ebî Harâde (ö. 660/1262)

İbn Hallikân (ö. 681/1282)

Şemsettin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282)¹⁷⁴

2.4. Eserleri

Muhaddis, tarihçi, hâfız ve dilci¹⁷⁵ olan İbnü'l-Esîr ilme adadığı ömründe kendinden söz ettiren eserlere imza atmıştır. Başta tarih olmakla beraber farklı alanlarda da eser telif eden İbnü'l-Esîr'in tespit edilebilen dokuz eseri vardır. Bu eserlerden dört tanesi ile şöhret olsa da daha çok el-Kâmil'i ile tanınmıştır. Bugün elimizde matbu olarak bulunan bu dört eserin ilk ikisi kendi alanlarında kıymeti hâiz eserlerdendir. Şimdi eserleri tanıyalım:

2.4.1. el-Kâmil fi't-Târîh

İbnü'l-Esîre Ortaçağ'ın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden olma vasfı kazandıran eseridir. Zehebî (ö. 748/1348) eserin isminin aslında Târîhu'l-Kebîr olduğunu ancak "el-Kâmil" olarak bilindiğini söylemiştir.¹⁷⁶ Eser hem dünya tarihi hem de İslâm tarihi olarak kaleme alınmıştır.¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr eserine insanlık tarihiyle başlamış hicri 629 yılına kadar meydana gelen olayları kronolojik olarak dikkat ve özenle kaydetmiştir.¹⁷⁸ Bununla birlikte İbnü'l-Esîr eserini yazma gerekçesi olarak şunları söylemektedir:

"...Doğu tarihi ile meşgul olanlar, batıya ait tarihi hadiseleri eserlerine almamışlar; batı tarihi ile iştigal edenler de doğuya ait tarihi haberleri kitaplarına almayı ihmal etmişlerdir. Bu durum karşısında tarihi bilgilere merakı olan birisi, kendi zamanına kadar olan tarihi hadiseleri bir insicam ve bütünlük içerisinde öğrenmek istediği zaman, muhtevalarındaki noksanlık ve bıkırtıcılık bir yana, çeşitli tarih kitaplarını ve birçok ciltleri okumak mecburiyetinde kalmaktadır. Nihayet ben bu işin usulsüzlüğünü görünce, öğrendiklerimi unutmaktan kurtarmak ve icabında başvuracağım bir eser elde etmek için doğu ile batı ve bu ikisi arasındaki ülkelerde

¹⁷⁴ Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/353-355; Kutluay, "İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin Üsdül Gabe Fi Marifeti's-Sahabesinin Tabakat Edebiyatı İçindeki Yeri, Kaynakları ve Metodu", 207.

¹⁷⁵ Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Subkî, *Tabakâtu's-Sâfiyye*, 8/299.

¹⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, 21/354.

¹⁷⁷ Mehmet Nur Akdoğan, *İbnu'l-Esîr el-Cezerî* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 41.

¹⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/349.

yaşayan ve saltanat süren, gelmiş geçmiş bütün hükümdarların haberlerini ihtiva eden bir tarih kitabı yazmağa başladım. Ve bu kitabımda, kâinatın yaratılışından itibaren içinde bulunduğum zamana kadar cereyan eden hadise ve vakaları peş peşe ve bir sıraya göre almayı kararlaştırdım.”¹⁷⁹

İbnü'l-Esîr, eserini meydana getirirken Taberî, İbnü'l-Kelbî, Müberred, Belâzürî ve Mes'ûdî gibi tarihçilerin eserlerine de başvurmuştur.¹⁸⁰ Ancak sadece bunlarla sınırlı kalmamış, Hittîn savaş meydanını gezmiş Antakya Prinkepsliği'ne karşı yapılan savaşa katılmış ve burada gördüklerini bizzat kendisi aktarmıştır. Bizzat katılamadığı veya göremediği hadiseler için ise olayın şahitlerinden dinleyip aktarmıştır. Tüccarlardan ve göç eden insanlardan gördükleri hakkında mâlûmat alan İbnü'l-Esîr ulaşabildiği güvenilir tüm kaynakları titizlikle incelemiş, birbiriyle karşılaştırmıştır.¹⁸¹ Özellikle de Moğollar ve Hintliler ile ilgili malumatı tüccarlar ve göç etmek zorunda kalan insanlar aracılığıyla almıştır.¹⁸²

Eserin bazı kısımları Farsça, Rusça ve Fransızca'ya çevrilmekle beraber Türkçeye çevirisi ise 1985-1987 yılları arasında farklı komisyonlar aracılığıyla tamamlanmıştır.¹⁸³

2.4.2. Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe

Sahâbe tercemelerinin anlatıldığı bu eser İbnü'l-Esîr'e şöhret kazandıran bir diğer eseridir. *Üsdü'l-Gâbe* veya *Üsüdü'l-Gâbe*¹⁸⁴ şeklinde okunan eseri İbn Hallikân “Ahbâru's-Sahâbe”¹⁸⁵ olarak zikretmiştir. Eserde toplamda 7703 sahâbenin tercemesi bulunmaktadır. Söz konusu eser araştırmamızın asıl konusu olduğu için ileride daha detaylı bir şekilde anlatacağız.

2.4.3. el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb

Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) Kitâbu'l-Ensâb adlı eserinin ihtisarıdır. Aslında Semânî eseri yazmış tekrar elden geçirmeye

¹⁷⁹ Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 41; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 49.

¹⁸⁰ Abdülkerim Özeydın, “el-Kâmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/281-282.

¹⁸¹ Özeydın, “el-Kâmil”, 24/282.

¹⁸² Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 43.

¹⁸³ Akdoğan, *a.g.e.*, 45; Özeydın, “el-Kâmil”, 24/282; Ayrıca bakınız; Polat, “Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr”, 98; Karan, “‘el-Cezire’ Üzerine Bir Literatür Çalışması (Fethinden Abbasilerin İlk Dönemine Kadar)”, 120; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 48.

¹⁸⁴ Bünyamin Erul, “Üsdü'l-Gâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/363.

¹⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/349.

fırsat bulamadan vefat etmiştir.¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr de nesep ilminin unutulmasından korktuğu ve bu konuda yazılmış bir eserin varlığına ihtiyaç olduğunu gördüğünden dolayı bir eser yazmak istemiştir. Böyle düşündüğü bir sırada Sem'ânî'nin eseri ile karşılaşır ve yeni bir eser yazmak yerine bu eseri ihtisar etmeye karar verir.¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr eseri ihtisar etmekle yetinmemiş ondaki yanlışları düzeltmiş hatalara karşı uyarılmış¹⁸⁸ hatta Sem'ânî'nin gözden kaçırdığı pek çok konuyu da ilave etmiştir.¹⁸⁹

İbnü'l-Esîr'in senedleri kısaltmak ve tekrarları çıkarmak suretiyle daha kullanışlı hale getirdiği eser¹⁹⁰ yazıldığı ilk günden itibaren bir başvuru kaynağı haline gelmiştir. Bu konuda İbn Hallikân, eserin faydalı bir çalışma olduğunu kendi zamanında bile insanların elinde çokça kullanılır hale geldiğini söylemiştir. Yine İbn Hallikân eserin aslında sekiz cilt olduğunu İbnü'l-Esîr'in ihtisarıyla birlikte üç cilt olarak telif edildiğini, sekiz ciltlik telifini bir kez Halep'te gördüğünü Mısır diyarında ise sadece ihtisarına rastladığını söylemiştir.¹⁹¹

Eserin bir bölümü ilk defa Ferdinand Wüstenfeld tarafından tamamı ise Hüsameddin el-Kudsî (Kahire 1356-1357) ve Mustafa Abdülvâhid (Kahire 1971) tarafından yayımlanmıştır.¹⁹²

2.4.4. et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye

İbnü'l-Esîr bu eserini Zengîler'in İslâm'a, Müslümanlara, ailesine ve kendisine yaptıkları iyiliklere karşılık olarak onların isimlerini ebedileştirmek ve örnek bir hanedan olarak tanıtmak amacıyla yazmıştır.¹⁹³ Yaklaşık 130 yıllık bir zaman dilimini anlatan eser hicri 477 miladi 1084 yılından Nûreddin Arslanşah'ın vefat ettiği ve oğlu İzzeddin Mesud'un yönetime geçtiği yıl olan hicrî 607 milâdî 1211 yılı ile bitirilir.¹⁹⁴

Nûreddin Arslanşah'ın maddî ve mânevî desteğiyle yazımına başlanan eser ancak oğlu İzzeddin Mes'ûd zamanında (1211-1218) tamamlanmış ve ona

¹⁸⁶ Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 103.

¹⁸⁷ Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 54; Polat, "Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr", 103.

¹⁸⁸ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/348-349.

¹⁸⁹ Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 53.

¹⁹⁰ Özeydin, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/27.

¹⁹¹ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/349.

¹⁹² Özeydin, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/27.

¹⁹³ Özeydin, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/27.

¹⁹⁴ Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 56.

sunulmuştur.¹⁹⁵ Zengî hükümdarların hayat hikayelerine ve ahlaki özelliklerine yer veren eser ayrıca bürokrat, vezir ve kumandanlarında hayat hikayesini anlatmıştır.¹⁹⁶ Fransızca'ya da tercümesi yapılan eserin tamamını Abdülkadir Ahmed Tüleymât neşretmiştir.¹⁹⁷

2.4.5. Tuhfetü'l-Acâib ve Turfetü'l-Garâib

Acâibü'l-Mahlûkât, türünden olan bu eserde İbnü'l-Esîr yeryüzünün ve gökyüzünün güzelliklerinden bahsetmiştir.¹⁹⁸ Kâtip Çelebi'nin İbnü'l-Esîr'e ait olduğunu söylediği eser farklı kitaplardan derlenerek dört bölüm halinde yazılmıştır.¹⁹⁹ Ancak eserin İbnü'l-Esîr'e aidiyeti şüphelidir.²⁰⁰

2.4.6. el-Câmiu'l-Kebîr fî İlmi'l-Beyân

Kâtip Çelebi'nin İbnü'l-Esîr'e ait olduğunu söylediği²⁰¹ eser belagat alanında yazılmıştır. İbnü'l-Esîr'e aidiyeti şüphelidir.²⁰²

2.4.7. Âdâbü's-Siyâse

İbnü'l-Esîr'in devlet yönetimi üzerine yazdığı eseridir. Günümüze ulaşmayan bu eserin İbnü'l-Esîr'e aidiyeti de şüphelidir.²⁰³

2.4.8. Kitâbul'-Cihâd

Hicri 7 ve 8. asırda yazılmış çoğunlukla Haçlı ve Moğol saldırılarına maruz kalan bölgelerde görülen eserlerdendir. Bu eserlerin merkezinde cihada dair bir ayet veya hadis bulunmaktadır. Dönemin birçok alimi gibi İbnü'l-Esîr de böyle bir eser yazmıştır.²⁰⁴

2.4.9. Târîhu'l-Musul

İbnü'l-Esîr'in Şam'a elçi olarak geldiği yıllarda yazmaya başladığı bir eseridir. Ancak tamamlayamamıştır.²⁰⁵

¹⁹⁵ Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/27.

¹⁹⁶ Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 54.

¹⁹⁷ Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzettin", 21/27.

¹⁹⁸ Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 59.

¹⁹⁹ Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, 1/369.

²⁰⁰ Gerekli bilgi için bakınız; Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 60-61.

²⁰¹ Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, 1/571.

²⁰² Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 61.

²⁰³ Akdoğan, *a.g.e.*, 61.

²⁰⁴ Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 12; Akdoğan, *a.g.e.*, 61.

²⁰⁵ Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/354-355; İbnü'l-Esîr'in eserleri için ayrıca bakınız; Tuleymât, "İbnü'l-Esîr El-Cezerî'nin Hayatı, Ailesi, Hocaları, Eserleri ve Et-Târîhu'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye Adlı Eseri (H. 555-630/1160-1232)", 163-169; Sandıkçı, "İbnü'l-Esîr Kardeşler", 73; Özkan, "İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin Hayatı ve Tarihçiliği", 724; Sandıkçı, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim

2.5. İlmî Kişiliği

Babası gibi devlet nezdinde itibar gören ve önemli görevlerde bulunan İbnü'l-Esîr, ilme olan iştiağı sebebiyle döneminin ilim ve siyaset adamlarından olmuştur. Son nefesine kadar ilimle meşgul olan İbnü'l-Esîr yaptığı çalışmalar ve yazdığı eserlerle adından söz ettirmiştir. Kendi alanında otorite sayılabilecek bazı eserleri günümüzde dahi kıymetini korumaktadır.

Eserlerinin bu denli meşhur olmasının ve yazarının adından yıllarca söz ettirmesinin en önemli sebebi de kuşkusuz onların sahip oldukları güzel huy ve amaçlarıdır. Zira sağlam bir amaç doğru yola, doğru yol ise başarıya götürür. Dolayısıyla İzzettin İbnü'l-Esîr'in ilmî kişiliğinden kastımız onun eserlerini yazmadaki amacı, gayreti, sahip olduğu ahlakı ve ilimdeki yeterliliğidir. Bunları bilmemizin yolu da onunla karşılaşan veya ona dair bilgisi olanların sözüne başvurmaktır.

Nitekim öğrencisi İbn Hallikân onun için “Hadis hıfzında, hadisi bilmede ve hadisle alakalı her şey de imamdı. Geçmiş ve gelecek tarihinin koruyucusuydu. Arapların neseblerinde uzmandı. Onların savaşlarından haber verirdi” demiştir.²⁰⁶ İbnü'l-Esîr hicri 626'da (1229) Halep'e gittiğinde Şehabeddin Tuğrul tarafından saygıyla ağırlanırken İbn Hallikân'da orada bulunuyordu. Bu süre zarfında İbnü'l-Esîr ile tanışmış ve onun erdemli, alçakgönüllü, cömert ve ahlakta tam olduğunu söylemiştir.²⁰⁷ Yine İbnü'l-Esîr için “O öyle saygın bir adamdı ki ona saygı duyan el-Tavvâşî bile Şihâbuddin Tuğrul'un yanında değer görüyordu” demiştir.²⁰⁸ İbn Hallikân, İbnü'l-Esîr'in yazdığı eserleri faydalı bulmuş ve onu her daim övmüştür.

Zehebî'de İbnü'l-Esîr için “Şeyh, İmam, Allâme, Muhaddis, Dilci, Edip, Neseb Bilimci, Tarihçi, Reis” gibi ifadeler kullanır. Yine onun tarihi olaylarda ve neseb ilminde büyük âlim olmasının erdemlerinde tamamlayıcı olduğunu aynı şekilde onun dürüst, cömert ve mütevazî olduğunu söylemiştir.²⁰⁹ Bu konuda Subkî, İbnü'l-Esîr için “hâfız ve tarihçidir” demekle yetinir.²¹⁰

Adamları: İzzettin ve Mecdüddin İbn Esîr Kardeşler”, 102-104; Kutluay, “İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin Üsdül Ğabe Fî Marifeti's-Sahabesinin Tabakat Edebiyatı İçindeki Yeri, Kaynakları ve Metodu”, 207.

²⁰⁶ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/349.

²⁰⁷ Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târîh Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 3.

²⁰⁸ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/349.

²⁰⁹ Zehebî'nin değerlendirmesi için bakınız; Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/353-354.

²¹⁰ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 8/299.

Kendisini çok yönlü bir şekilde geliştiren İbnü'l-Esîr farklı beldelere giderek birçok âlimle görüşmüş ve birçok kaynağa ulaşma imkânı bulmuştur. Tarihi olayları anlatmak için gösterdiği titizlik, güvenilir kaynaklara ulaşma arzusu ve üstün gayreti neticesinde Ortaçağ'ın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden olma vasfını elde etmiştir.²¹¹ Ömrünün sonuna doğru kendini hadis ilmine vakfeden İbnü'l-Esîr âlî ve nâzil rivayetleri dinlemiştir.²¹²

İbnü'l-Esîr aynı zamanda hadiste hâfızlık derecesine ulaşmış, usûl-i hadis, siyer, edebiyat, ensâb ve eyyâmü'l-Arap'ta da üstat sayılmıştır.²¹³ Erdemler mekânı olarak adlandırılan evini ilim ve eser tasnifi için tahsis etmiş, öğrencilerini burada yetiştirmiştir.²¹⁴ Fahru'l-ulemâ²¹⁵ lakabıyla da tanınan İbnü'l-Esîr,

“Hâfızası çok kuvvetli, zeki ve mütevazi bir insandı. Makam ve mevki sahibi olmayı istememiş, kendisine itibar gösteren Zengîler'in ve Eyyûbiler'in yaptıkları bütün teklifleri geri çevirmiştir. İbnü'l-Esîr el-Kâmil adlı eserinde önemli mevkilere çıkmış nice devlet adamının hiç beklemediği anda nasıl perişan bir hale düştüğünü anlattıktan sonra geçimini sağlayacak geliri olan bir insanın resmî görev almamasını tavsiye etmiştir. İbnü'l-Esîr rivayetleri değerlendirirken ihtiyatlı davranmasıyla, haberleri tahlil ve tenkit süzgecinden geçirdikten sonra kullanmasıyla ve yalnız güvenilir kaynaklara başvurmalarıyla tanınmıştır.”²¹⁶

2.6. Vefatı

Cezîre-i İbn Ömer'de doğan İbnü'l-Esîr yirmili yaşlarındayken ailesi ile birlikte Musul'a yerleşmiştir. Ömrü boyunca gerek elçilik gerekse ilim talebi için birçok beldeye gitmiştir. Ancak ömrünün sonlarına doğru Musul'a dönmüş Bedereddin Lü'lü'n himayesinde ilmi çalışmalarına devam etmiştir. Ömrünü ilimle bereketlendiren İbnü'l-Esîr 25 şaban 630'da (6 Haziran 1233) Musul'da vefat etmiştir. Bugün Musul'daki kabrinin üzerinde 1939'da yaptırılan bir türbe bulunmaktadır.²¹⁷

²¹¹ Polat, “Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr”, 98.

²¹² Zehebî, *Siyer*, 21/354; Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyye*, 8/299.

²¹³ Özaydın, “İbnü'l-Esîr, İzzettin”, 21/26.

²¹⁴ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/348; Aklan, *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*, 40.

²¹⁵ Zehebî, *Tezkire*, 4/129.

²¹⁶ Özaydın, “İbnü'l-Esîr, İzzettin”, 21/26-27.

²¹⁷ Özaydın, “İbnü'l-Esîr, İzzettin”, 21/26; Ayrıca bakınız; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/350; Zehebî, *Tezkire*, 4/129; Zehebî, *Siyer*, 21/355; Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, 1/81; İbnü'l-Esîr'in Bağdatta öldüğünü söyleyenlerde vardır. Bakınız; Kılıç, “Ziyaüddin İbnü'l-Esir”, 34; Zehebî İbnü'l-Esîr'in vefat ettiği yılda birçok âliminde vefat ettiğini söyler ve isimlerini sıralar. Bunun için bakınız; Zehebî, *Siyer*, 21/355.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSDÜ'LGÂBE VE SAHÂBE BİLGİSİ

1. Üsdü'l-Gâbe Adlı Eseri

İbnü'l-Esîr'in sahâbîlerin hayatını anlattığı tabakat türünde yazılmış eseridir. Zehebî'nin “Ma'rifetu's-Sahâbe”,²¹⁸ İbn Hallikân'ın ise “Ahbârû's-Sahâbe”²¹⁹ olarak da adlandırdığı eseri İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe* olarak isimlendirmiştir. Eserin isminin anlamları için sözlüklere baktığımızda tekili “أَسَدٌ” çoğulu “أَسَدٌ، أَسَدٌ، أَسَادٌ” olarak gelen kelime “Aslan, cesur” anlamına gelmektedir. Aynı şekilde tekili “غَابَةٌ” çoğulu ise “غَابَاتٌ” olan kelime ise “Orman” anlamına gelmektedir.²²⁰

Üsdü'l-Gâbe bir başka okuyuşla *Üsüdü'l-Gâbe*²²¹ olarak anılan ve iki kelimenin birleşiminden meydana gelen tamlama “Ormanın Aslanları” anlamına gelmektedir. Bu ismin esere neden verildiği tam olarak bilinmese de ormandan kastın Medine aslandan kastın ise sahâbîlerin olduğu söylenmektedir.²²² Bu açıdan bakıldığında eserin ismi “Medine'nin Aslanları” anlamına gelmektedir. Bu durumda da akılda şöyle bir soru peyda olmaktadır. Sahâbîlerin hayatlarını anlatmayı hedefleyen böyle bir eser neden sadece Medine'yi kastederek “Ormanın Aslanları” anlamına gelen ismi eserin adı olarak kullansın. Sahâbe sadece Medine'de bulunanlarla sınırlı değildi ki bu anlam verilmiş olsun.

İleride de daha detaylı işleyecek olsak da şimdiden söyleyebiliriz ki İbnü'l-Esîr sahâbe tanımını oldukça geniş tutmuş ve sahâbeyi sadece Medine ile sınırlı tutmamıştır. Zira İbnü'l-Esîr, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) heyet olarak gelen sonra yurduna geri dönen kişileri de eserinde sahâbe olarak zikretmiş ki bunların sayısı eserde oldukça fazladır. Aynı şekilde İbnü'l-Esîr eserinin mukaddimesinde sahâbe isminin tanımına dair açtığı fasılda geride kalanlar hariç Huneyn'e katılan 12.000

²¹⁸ Zehebî, *Siyer*, 21/353.

²¹⁹

²²⁰ Kelimelerin anlamaları için bakınız; Ebu'l-Hüseyin Ahmed İbn Faris, “E-s-d”, *Mücmelü'l-Luğat*, thk. Züheyr Abdu'l-Muhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 1-2/96; Muhammed İbn Mukarram İbn Manzur, “E-s-d”, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut-Lübnan: Mektebetü Tahkiku't-Turâs, 1993), 1/139-140; Mehmet Kanar, “E-s-d”, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: SAY Yayınları, 2009), 194.

²²¹ Erul, “Üsdü'l-Gâbe”, 42/363.

²²² Erul, “Üsdü'l-Gâbe”, 42/363.

kişiyi, müslüman olan kabileleri ve Vedâ Haccına katılanları örnek göstererek sahâbe sayısının oldukça fazla olduğuna işaret etmiştir.²²³

Bu durumdan hareketle İbnü'l-Esîr'e göre sahâbe sadece Medine ile sınırlı değildi. O yüzden eserin ismi düşünüldüğünde ormandan kastın tüm mahlukatı içinde barındıran yeryüzü, aslandan kastın da yeryüzündeki insanlar içerisinde ormanın kralı olmasıdır. Dolayısıyla sahâbe Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vefatından sonra insanlar için uyulması ve takip edilmesi gereken ormanlar kralı aslan gibidir, diyebiliriz. Ancak eserin ismine dair tüm bu söylenenler hakikati tespitte yorumdan öteye geçmemektedir.

Sahâbe biyografileri içerisinde kendi zamanına kadar yazılanların en kapsamlısı olan²²⁴ *Üsdü'l-Gâbe* sahâbenin hayatlarını konu edinmeyi hedefleyen bir eserdir. İbnü'l-Esîr'den önce sahâbenin hayatına dair farklı isimlerle benzeri yapılan çokça çalışma olmasına rağmen İbnü'l-Esîr'in neden böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyduğu ayrı bir sorudur. İbnü'l-Esîr böyle bir sorunun sorulabileceğini düşünmüş olmalı ki eserin mukaddimesinde uzun bir şekilde eseri neden yazdığını anlatmıştır. Şimdi ise onun eserini yazma amacını ve buna sevk eden sebepleri anlamaya çalışalım.

1.1. Yazılış Amacı

Her eserin bir yazılma amacı ve kendine has yöntemi, sistematigi bulunmaktadır. Eser telif eden ve eserleri ile şöhret bulan bir âlim olarak İbnü'l-Esîr'in de bir amacı elbette bulunmaktadır. Her ne kadar eserin mukaddimesinde amacından bahsettiğini söylesek de araştırmamız süresince gördüğümüz kadarıyla İbnü'l-Esîr'in sadece bir amacı değil, amaçları bulunmaktadır. Ancak öncelikle onun mukaddimede bahsettiği amacına bakmamız gerekmektedir.

İbnü'l-Esîr eserini yazma amacına dair ilk olarak sahâbenin konumuna dikkat çekmiştir. Zira ona göre şer'î ilimlerin iki kaynağı vardır. Bunlardan birincisi Kur'an-ı Kerîm, diğeri de Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sünnetidir. Bu kaynaklardan Kur'an nakledenin durumuna bakmaya ihtiyaç duymaksızın tevatüren gelmiştir ki, onun hakkında hiçbir şüphe yoktur. Kaynaklardan ikincisi sünnettir ki, onda

²²³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/19.

²²⁴ Mahmut Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti (Ma'rifetü's-sahâbe)* (İstanbul: İFAV, 2015), 312.

ravilerin hallerinin ve naklettikleri haberlerin açıklanmaya ihtiyacı vardır. O ravilerin ilki ise sahâbedir.²²⁵

İbnü'l-Esîr bu tespitleri yaptıktan sonra başka bir duruma dikkatleri çekmiştir. Zira sahâbe, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) dini tebliğinden sonra İslâm'ın ve müslümanların güçlenmesi için üstün bir gayret sarfetmiştir. Çünkü onlar dine yardım etmek için cihad ile meşgul oluyorlardı. Ancak buna rağmen arkada geçim kaynağı ve ibadeti ile meşgul olanlar ve az da olsa yazı yazmayı bilenler vardı.²²⁶ Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vefatından sonra sahâbenin sünneti aktaran nesil olması bakımından önemi haizdir. Bu sebeple sahâbenin bilinmesi ve tanınması oldukça önemlidir. Ancak bazı sahâbîlerin şehit düşmesi, farklı beldelere dağılması ve çok azının ilim öğretimiyle meşgul olması âlimleri sahâbenin nesebini, hayatını bilmede ve herhangi bir kişiyi sahâbe kabul edip etmemekte ihtilafa düşürmüştür.²²⁷ Bu durum amacı aynı muhtevası farklı eserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İbnü'l-Esîr'in bu söylediklerinden hareketle diyebiliriz ki dinin, sünnetin en doğru şekilde bilinmesi, anlaşılması ve hatta amel edilebilmesi için sahâbenin bilinmesi gerekmektedir. Hz. Muhammed'e (s.a.s.) şahit olan ve bu şahitliklerini sonraki nesillere aktaran sahâbe bilinirse öğrencileri tabîîn nesli bilinir. Tâbiîn nesli bilinirse onların öğrencileri tebe-i tâbiîn nesli bilinir ki bu silsile böyle devam eder. Bu hakikatin farkında olan islam uleması da asırlardır sahâbeyi tanımak ve tanıtmak için eserler telif etmiştir. Bu durumdan bahseden İbnü'l-Esîr eserini yazma gerekçesi olarak şunları söyler.

“Sahâbe hakkında birçok kimse eser yazmıştır. Ancak bunların en kapsamlı olanları İbn Mende, Ebû Nu‘aym ve İbn Abdilber'in eserleridir. Bu eserleri incelediğimde her birinin farklı bir metot takip ettiğini ve birinin zikrettiği ismi diğerinin zikretmediğini gördüm. Daha sonra gelen Ebû Mûsâ Muhammed b. Ebî Bekr b. Ebî İsâ el-İsfahânî de İbn Mende'nin eserine almadığı kimseler hakkında istidrâk çalışması yaparak İbn Mende'nin eserinin 1/3'i oranında bir eser telif etti. Ben de bunların dördündeki bilgileri toplayıp, Ebû Ali el-Gassânî ve diğer musanniflerin İbn Abdilber üzerine yaptıkları istidrâkleri eklemeyi düşündüm. Fakat dünya meşguliyetleri buna mâni oldu. Sonra Şam bölgesine yolculuk yaptım ve bu arada

²²⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/9; Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 49.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/9.

²²⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/9.

Beytü'l-Makdis'i ziyaret ettim. Burada muhaddislerin ileri gelenleriyle birlikte oldum. Hepsi de birçok âlimin sahâbe konusunda eser telif ettiğini fakat tercemesini verdikleri kişilerin nesepleri, sohbetleri ve katıldıkları savaşlar gibi birçok konuda ihtilaf ettiklerini, bu konuda doğruyu öğrenmek istediklerini söylediler. Böylece beni, daha önce düşündüğüm şey hususunda teşvik ettiler. Ben de memleketime dönünce hemen işe koyuldum...²²⁸

İbnü'l-Esîr'in yukarıdaki sözlerini iki kısma ayırarak inceleyebiliriz. Birincisi İbnü'l-Esîr'in kendisini sahâbe biyografisi yazma isteğine götüren süreçtir. Yukarıda ki sözlerinden de anlaşılacağı üzere sahâbe hakkında yazılmış birçok eser bulunmaktadır. İbnü'l-Esîr'in bu sözü neden söylediği veya bunun bir yakınma olup olmadığını bilemiyoruz. Zira bunun için kendisinden önceki telif edilen eserlerin muhtevasına bakıp sahâbeye dair yazılmış eserleri tespit etmek gerekmektedir. Ancak İbnü'l-Esîr sözlerine devam ederken en kapsamlı dediği üç eserin ismini zikreder ki bu eserlerin müellifleri ile İbnü'l-Esîr arasındaki zaman farkı oldukça fazladır. Buradan hareketle zannediyoruz ki İbnü'l-Esîr'in "Sahâbe hakkında birçok kimse eser yazdı" sözü kendisinden asırlar öncesine kadar dayanan uzunca bir tarihi kapsayan zaman dilimidir. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr'in sözleri bir yakınmadan ziyade durum tespiti olmalıdır. Netice itibarı ile İbnü'l-Esîr sadece üç eseri "en kapsamlı" olarak kabul etmiştir.

İbnü'l-Esîr sözlerinin devamını da ise eserlerin metot farklılıklarını ve belki de en önemlisi birinin sahâbe olarak aldığını diğerinin almadığını dile getirmiştir. Bu durum kendisini rahatsız etmiş olmalı ki adını zikrettiği üç eseri ve bunlar üzerine yapılmış istidrâk çalışmalarını birleştirip bir eser telif etmeye niyet etmiştir. Ancak dünya işlerinin buna mâni olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Esîr'in burada üstü kapalı bir şekilde söylediği dünya işlerinden kastı nedir, bilemiyoruz. Ancak araştırmamızın birinci bölümünde değindiğimiz gibi İbnü'l-Esîr'in yaşadığı dönem siyasi ve sosyal açıdan oldukça zor ve karmaşık döneme lerdir. Eserini yazmaya niyet ettiği zamanlarda bahsi geçen sıkıntılar ortaya çıkmış olabilir. Ayrıca bunlara ilaveten İbnü'l-Esîr'in dünya işlerinden kastı kaynak esere ulaşma zorluğu da olabilir. Zira ileride de değineceğimiz gibi kendisi eserini yazarken çok fazla kaynağa başvurmuştur. Bu kaynakların her birine ulaşmak ve onlar üzerinde gerekli

---

²²⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, 1/10-11; İbnü'l-Esîr'in sözlerinin türkçesi Mahmut Yazıcı'nın eserinden alınmıştır. Bakınız; Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 312-313.

incelemeleri yapmak oldukça zaman alıyor olmalıdır. Netice itibariyle İbnü'l-Esîr, eserini yazmayı bir süre ertelemiştir.

İbnü'l-Esîr'in sözünde ortaya çıkan ikinci durum ise Beytû'l-Makdis'te görüştüğü muhaddislerin de sahâbîler üzerine yazılmış eserlerde benzeri durumlardan şikâyet etmesiydi. İbnü'l-Esîr, görüştüğü muhaddislerin kim olduğunu söylememiştir. Ayrıca o muhaddisler derli toplu bir eserin yazılmasını dolaylı olarak İbnü'l-Esîr'den mi istedi yoksa bu durum dönemin âlimlerinin ortak bir derdi miydi, tam olarak bilemiyoruz. Ancak İbnü'l-Esîr'in bilginin kaynağına ulaşmadaki titizliği, tarih ve ensâb bilgisinin iyi olduğu bilinmektedir. Dönemin uleması da malum olan bu durum için İbnü'l-Esîr'den böyle bir ricada bulunmuş ve İbnü'l-Esîr'de mukaddimesinde tevazusu gereği bunu dile getirmemiş olabilir. Sebebi ne olursa olsun neticede İbnü'l-Esîr eseri yazmaya karar vermiştir.

Tüm bu söylenenlerle birlikte İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe*'yi yazma sebebine dair şu tahminlerde bulunabiliriz:

Birincisi: Selçuklulardan beri başlatılan müesseseleşme hareketi İbnü'l-Esîr'in yaşadığı dönemde giderek yoğunlaşmıştır. İlmin öğretildiği bu medreselere gelen öğrenci sayısı da buna paralel olarak artmıştır.²²⁹ Dolayısıyla sahâbe hakkında yazılmış birden çok eserin var olması ve aralarında tam bir uyumun olmaması eğitim açısından bir sıkıntı oluşturmuş olabilir. Bu sebeple de İbnü'l-Esîr'in derli toplu bir eser yazarak öğrencilerin ve öğreticilerin işini kolaylaştırmak istemiş olması mümkündür. *Üsdü'l-Gâbe*'nin kendinden önce yazılmış eserleri esas alarak daha sistemli bir şekilde yazılması, düzeni ve tertibi bu fikri güçlendirmektedir.

İkincisi: İbnü'l-Esîr'in döneminde Selçuklulardan beri başlayan Şîî ayaklanması, fitnesi söz konusuydu. Uzun yıllar boyunca Şîîlik mücadelesi²³⁰ verilmeye çalışılsa da insanlar arasında onların inançlarının yer etmesi mümkündür. Bu durumun düzeltilmesi ve Sünni inancın yerleştirilmesi için İbnü'l-Esîr sahâbe neslini anlatmak böylelikle savaşımlardan ve siyasetten soyutlanmış bir şekilde sahâbeyi tanıtmak istemiş olabilir. *Üsdü'l-Gâbe*'de Hz. Osman (ö. 35/656),²³¹ Hz.

²²⁹ Medreselerle ilgili olarak sayfa 18'de "İbnü'l-Esîr Dönemi Cezîrede Sosyal Durum" başlığına ve ilgili kaynaklara bakınız.

²³⁰ Şîîlikle mücadele için sayfa 12'de "İbnü'l-Esîr Dönemi Cezîrede Siyasi Durum" başlığına ve ilgili kaynaklara bakınız.

²³¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/584-596.

Ali (ö. 40/661),²³² Hz. Âişe (ö. 58/678)²³³ ve Hz. Muâviye (ö. 60/680)²³⁴ gibi sahâbîlerin tercemelerine bakıldığında bu durum daha net anlaşılabilecektir. Zira İbnü'l-Esîr sahâbîleri anlatırken tarihin acı olaylarından bahsetmemiştir.

Üçüncüsü: İbnü'l-Esîr dönemi bir yandan Haçlı ve Moğol saldırıları diğer yandan iç meselelerle oldukça sıkıntılı geçmiştir. Bunlara bir de doğa olayları da eklenince kıtlık, salgın gibi hadiseler yaşanmıştır. Tüm bu yaşananlar insanların psikolojisini kötü etkilemiş olmalı ki bu dönemde toplu olarak ulemanın derslerini dinleme, teberrüken hadis okumaları yapma gibi faaliyetler yoğun bir şekilde yapılmaktaydı. İbnü'l-Esîr de buna istinaden insanların sahâbeyi tanınması, örnek alması ve onlar gibi mücadeleci olmasını istemiş olabilir.²³⁵ Her ne kadar bu tahminin olma ihtimali bulunsa da *Üsdü'l-Gâbe* incelendiğinde görülecektir ki, sahâbe hayatları bir hikâyeye gibi anlatılmamıştır. Aksine daha sistematik bir şekilde müracaat kaynağı olmaya uygun bir şekilde hazırlanmıştır.

Dördüncüsü: İbnü'l-Esîr'in döneminde yaşanan saldırı, istila, sel, deprem gibi hadiselerin yaşam yerlerine zararı büyük olmuştur. Bu zarardan medreseler ve burada bulunan eserlerin zarar görmesi de muhtemeldir. Zira Moğolların kütüphane yıkıp kitap yaktığı malumdur.²³⁶ Bütün bu durumlar düşünüldüğünde İbnü'l-Esîr eserleri ve ilmi korumak için eseri *Üsdü'l-Gâbe*'yi yazmış olabilir. İbnü'l-Esîr'in eserinin dört temel kaynak esas alınarak yazıldığı düşünüldüğünde bu tahmin güçlenmektedir.

Tahminlerin sayısının attırılma ihtimaline karşılık bu kadarıyla iktifa ediyoruz. Netice itibarıyla diyebiliriz ki eserin yazılmasına dair ortaya koyduğumuz fikirler iddia olmaktan öteye geçmediği için yanlışlanmaya da her daim açıktır. Kesin olan bir şey var ki o da İbnü'l-Esîr'in mukaddimesinde de zikrettiği gibi birbirinden farklı olan eserleri birleştirip efrâdını câmi ağyârını mâni bir eser yazmak istediğidir.

1.2. Kaynakları

Sahâbîlerin hayatlarını yazmayı isteyen İbnü'l-Esîr'in amacı geçmişte yapılan tüm çalışmaları tamamen yok sayıp yeniden bir biyografi yazmak değildi.

²³² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/91-125.

²³³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/188-192.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/209-212.

²³⁵ Bunun için bakınız: Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, 7-89.

²³⁶ Yıldız, "Abbâsiler", 1/37.

Onun amacı eksikleri ve kusurları giderilmiş, önceki çalışmaları kapsayıcı derli toplu bir eser yazmaktır. Elbette bunu yaparken sadece toplayıcılık yapmamış aynı zamanda bir sistem takip etmiş ve söz konusu eserlere ilaveten sahâbe biyografisi eklemiştir.

İbnü'l-Esîr'in mukaddimesinden de hatırlayacak olursak o temelde dört eseri toplamayı düşünmüştür. Ancak bunu yaparken amacı bu dört eserde geçen metinleri birleştirmek değil onlarda geçen sahâbîleri müstakil olarak bir araya getirmektir.²³⁷ Şayet amacı bu eserleri birleştirmek olsaydı sadece bu dört eseri kullanır ve hiçbir ekleme yapmazdı. Ancak o bu dört eserden ziyade çokça kaynak kullanmış ve yeni eklemelerde de bulunmuştur. Neticede sahâbelerin hepsini bir kaynakta toplamış ve kendi zamanına kadar yazılanların en kapsamlısını yazanlardan olmuştur.²³⁸ Şimdi ise İbnü'l-Esîr'in yararlandığı bu dört kaynağı kısaca tanıyalım.

1.2.1. Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1004): Ma'rifetü's-Sahâbe

İsmi Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Mende el-İsfahânî'dir. Dedesine nisbetle İbn Mende diye meşhur olan müellifimiz hicri 310 miladi 922 yılında doğmuştur. Küçük yaşlarından itibaren eğitim almaya başlayan İbn Mende birçok şehre ilim yolculuğu yapmış ve farklı ilimleri tahsil etmiştir. Yaklaşık 1700 hocasının olduğu söylenen İbn Mende yetmiş küsur yaşlarında tahsilini tamamlayıp memleketine dönmüştür. Birçok eser telif ettiği bilinen İbn Mende hicrî 395 milâdî 1004 yılında memleketi İsfahan'da vefat etmiştir. İbn Mende'nin farklı alanlarda yazılmış birçok eseri bulunmaktadır. Ancak bunlardan sahâbe hayatlarına dair yazdığı eseri *Ma'rifetü's-sahâbe* ile tabakat alanında haklı bir şöhrete sahip olmuştur. Zira eser bu konuda yazılmış ilk eserlerden kabul edilmiştir. Gerek ilk olması hasebiyle gerekse de başka özellikleri sebebiyle İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe* adlı eserinin dört önemli kaynağından biri olmuştur.²³⁹

Alfabetik olarak telif edilen eserin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan kısımlarında ise 651'i erkek, 21'i kadın olmak üzere 672 sahâbenin biyografisi yer almaktadır. İbn Mende eserinde sahâbîlerin neseplerine ve onları tanıtacak bilgilere fazlaca yer vermemiş onların sohbetine delalet eden bir

²³⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/11; Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 51.

²³⁸ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 312.

²³⁹ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 177; Mehmet Yaşar Kandemir, "İbn Mende, Ebû Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/255.

veya iki hadis nakletmiştir. Aynı zamanda bu hadislerin farklı tariklerini vermiş ve hadisin durumu hakkında bilgi vermiştir. Bununla beraber İbn Mende kendisinden hadis rivayeti olmayan sahâbîleri de zikretmiştir.²⁴⁰ Eser birçok sebeple eleştirinin konusu olsa da ilk olması ve muhtevası hasebiyle kıymetini korumuştur.

1.2.2. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038): Ma‘rifetü’s-Sahâbe

Asıl ismi Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî’dir. Hicri 336 yılında doğan Ebû Nuaym’ın dedeleri İsfahan’ın meşhur sûfilerindendir. Dönemin ilim merkezlerinden biri olan İsfahan’da yaşayan Ebû Nuaym ilk eğitimini de burada tamamlamıştır. Ebû Nuaym birçok ilim merkezini gezmiş ve burada bulunan muhaddislerden rivayette bulunmuştur. Ayrıca sahip olduğu âlî isnadlar sebebiyle birçok muhaddisin rağbet ettiği âlimlerden olmuştur. Muhaddis ve tarihçi olan Ebû Nuaym hicri 430 miladi 1038 yılında vefat etmiştir.²⁴¹ Ebû Nuaym’ın birçok eseri olmakla birlikte sahâbe hayatlarına dair yazdığı *Ma‘rifetü’s-sahâbe* adlı eseri İbnü’l-Esîr’in kaynaklarından birini teşkil etmektedir.

Ebû Nuaym eserinde ashaba dair menkıbelerle giriş yaptıktan sonra sahâbe biyografilerini zikretmeye başlar. Ancak önce aşer-i mübeşşere’yi devamında ismi Muhammed olanları verdikten sonra diğer sahâbîleri alfabetik olarak zikreder. Ebû Nuaym tercemelerde sahâbe ile ilgili gerekli bilgileri vermekle birlikte onların naklettiği bir veya iki hadisi de zikretmiştir. Çoğunlukla hadislerin farklı tariklerini de veren Ebû Nuaym hadis rivayetlerindeki ihtilafları da uzun uzadıya açıklamıştır. Ayrıca hadis rivayeti olmayan sahâbîleri de zikreden müellif Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında yaşamış ancak rü’yeti olmayanları da eserine dahil etmiştir. Ebû Nuaym’ın eseri ağırlıklı olarak hadis kullandığı için ilk dönem eserlerine terceme sayısı gibi sebeplerle de müteahhir dönem eserlerine benzetilmiş ve iki dönem arasında bir geçiş dönemi eseri kabul edilmiştir. Tekrarlarıyla birlikte 4235 terceme bulunan eser ilk dönemde yazılmış en kapsamlı ve en tertipli eser olarak kabul edilmiştir.²⁴²

²⁴⁰ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 256-257.

²⁴¹ Osman Türer, “Ebû Nuaym el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/201-202.

²⁴² Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 260-264.

1.2.3. İbn Abdilberr (ö. 463/1071): el-İstîâb

Asıl ismi Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî'dir. Endülüslü muhaddis, münekkit, edip, tarihçi ve Mâlikî fakihî olan İbn Abdilberr hicri 368 miladi 978'de Kurtuba'da doğmuştur.²⁴³ Dedesi Muhammed devrinin tanınmış sûfîlerinden, babası Abdullah da Kurtuba'nın önde gelen kıraat, tefsir, fıkıh ve hadis âlimlerindendi.²⁴⁴ İlim tahsiliyle meşgul olan İbn Abdilberr aynı amaçla Endülüs dışına çıkmamıştır. Ancak çeşitli ülkelerden gelen öğrenciler ve âlimler aracılığıyla diğer ilim merkezlerinden de istifade etmiştir. Kendisini çok yönlü geliştiren İbn Abdilberr sadece din ilimleri ile değil coğrafya, tıp, matematik ve astroloji alanlarında da çalışmalar yapmıştır.²⁴⁵ Henüz yaşarken dahi büyük bir şöhrete ulaşan İbn Abdilberr birçok eser telifinde de bulunmuştur. Bu eserlerden özellikle *el-İstîâb*'ı sahâbe hayatları üzerine yazılmış ve İbnü'l-Esîr'in kaynaklarından birini teşkil etmiştir.

Sahâbe biyografisine dair telif edilmiş ve günümüze ulaşmış ilk eserlerden biri kabul edilen eserin tam adı *el-İstîâb fî ma 'rifeti 'l-ashâb*'dır. Hicri 433 miladi 1041 yılından önce yazıldığı anlaşılan esere İbn Abdilberr mukaddime ile başlamıştır. Burada sahâbenin faziletine ve önemine değindikten sonra İbn Abdilberr konuyla alakalı yapılan çalışmaların neseplerde ve hadis rivayetlerinde sözü uzattıklarını kendisinin ise öz bilgiler vereceğini söylemiştir. Dört bölüm halinde tertip edilen eser sahâbîlerin tercemelerini Mağribliler'in alfabetik tertibine göre vermiştir. İbn Abdilberr'de sahâbeye dair ulaşabildiği bilgileri verdikten sonra bir veya iki hadisini zikretmiştir. İbn Abdilberr eserinde Hz. Muhammed'le (s.a.s.) mümin olarak bir kere bile karşılaşanı veya Hz. Muhammed'in (s.a.s.) dua ettiği, baktığı ve hayır dilediği kimseleri bile sahâbî olarak zikretmiştir. Eserdeki terceme sayısı üzerinde yapılan değişikliğe göre farklılık arz etse de yaklaşık olarak 3500 dolaylarındadır.²⁴⁶

²⁴³ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 301.

²⁴⁴ Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/269.

²⁴⁵ Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", 19/269.

²⁴⁶ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 301-310; Ali Yardım, "el-İstîâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/314.

1.2.4. Ebû Mûsâ el-Medîni (ö. 581/1185): Tetimmetu (Zeylu) Ma‘rifetü’s-Sahâbe

İsmi, Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Medîni el-İsfahânî’dir. Hicrî 501 milâdî 1108’de İsfahan’da doğan Ebû Mûsâ buraya (Medînetü İsfahân) nisbetle Medîni olarak anılmıştır. Babası vesilesiyle henüz çocukken hadis meclislerinde bulunan Ebû Mûsâ birçok ilim merkezine gitmiş 300’den fazla hocadan ilim tahsil etmiştir. Hadis hafızı olan Ebû Mûsâ kıraat ilmiyle de iştigal etmiş tahsilini tamamladıktan sonra İsfahân’a dönmüştür. Hicri 581 miladi 1185 yılında vefat eden Ebû Mûsâ’nın telif edilmiş birçok eseri bulunmaktadır. Onlardan birisi de Ebû Abdullah İbn Mende’nin *Ma‘rifetü’s-sahâbe* adlı eserine zeyil olarak yazdığı *Tetimmetü (Zeylu) Ma‘rifetü’s-sahâbesi*’dir.²⁴⁷ Ebû Mûsâ’nın böyle bir eser yazdığı bilirse de günümüze ulaşmamıştır. Ancak İbnü’l-Esîr’in, *Üsdü’l-Gâbe* adlı eserinde kaynak olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Zehebî, Ebû Nuaym’ın *Ma‘rifetü’s-sahâbe* adlı eseri üzerine yine Ebû Mûsâ tarafından bir istidrâk çalışması yapıldığını söylemiştir.²⁴⁸ Zehebî’nin bahsettiği bu eser farklı bir eser mi yoksa bahsi geçen *Tetimme* mi bilemiyoruz. Ancak aynı eseri kastediyorsa bu durumda da istidrâki yapılan müellifler farklı olmaktadır. Nihayetinde bu meselenin araştırılması gerekmektedir.

Bahsi geçen eserler İbnü’l-Esîr’in temel kaynak olarak kullandığı daha doğru ifade ile onlarda geçen sahabe isimlerini derlediği dört eserdir. Ancak İbnü’l-Esîr’in kullandığı kaynaklar bunlarla sınırlı kalmamıştır. İbnü’l-Esîr ileride yönteminden bahsederken de değineceğimiz gibi sahâbînin sadece hayatını anlatmamış ayrıca onların sahâbe olduğuna delil olarak rivayetlerinden de örnekler vermiştir. Onların hayatlarını anlatırken de tarih ve hadis kaynakları başta olmak üzere çokça kaynaktan faydalanmıştır. İbnü’l-Esîr’in mukaddimesinin ikinci faslında zikrettiği eserini telif ederken kullandığı kaynaklar şunlardır;

- 1) Ebî İshak es-Sa’lebî (ö. 427/1035): *et-Tefsîru’l-Kur’âni’l-Mecîd*
- 2) Ebu’l Hasan Ali b. Ahmed en-Neysâbü’rî (ö. 468/1075): *el-Vasîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*
- 3) Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870): *el-Câmiu’s-sahîh*

²⁴⁷ Mehmet Ali Sönmez, “Ebû Mûsâ el-Medîni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2018), 10/192-193.

²⁴⁸ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 260-267.

- 4) Müslim b. Haccâc (ö. 261/875): *el-Câmiu's-sahîh*
- 5) Malik b. Enes (ö. 179/795): *el-Muvatta* (Ka'nebî rivayeti)
- 6) Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): *el-Müsned*
- 7) Ebu Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/819): *el-Müsned*
- 8) Ebû Îsâ et-Tirmîzî (ö. 279/892): *el-Câmiu'l-kebîr*
- 9) Ebî Dâvud es-Sicistânî (ö. 275/889): *es-Sünen*
- 10) Ebû Abdîrrahmân en-Nesâî (ö. 303/915): *es-Sünen*
- 11) Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307/919): *el-Müsned*
- 12) Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk (ö. 151/768): *el-Meğâzî*
- 13) Ebû Bekir İbn Ebî Âsım (ö. 287/900): *el-Âhad ve'l- mesânî*
- 14) Yezîd b. Muhammed el-Ezdî (ö. 334/945): *Tabakâtu Muhaddisi el-Mevsıl*
- 15) Muafa b. İmran (ö. 185/801): *el-Müsned*
- 16) Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176): *Târîhu medîneti Dımaşk*²⁴⁹

1.3. Muhtevası

Bu başlıkta İbnü'l-Esîr'in eseri *Üsdü'l-Gâbe*'nin genel tertibi ve bölümlerini tanıtacağız. Araştırmamız boyunca kullandığımız nüsha *Üsdü'l-Gâbe*'nin 1970 yılında tahkik edilmiş, yedi ciltlik versiyonudur. Bu sebeple öncelikle muhakkiklerden ve onların katkısından bahsedip sonra eserin orijinal kısmına geçeceğiz.

Kahire'de tahkiki yapılan eserin üç muhakkiki bulunmaktadır. Bunlar Muhammed İbrahim el-Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr ve Mahmûd Abdulvehhâb Fayda'dır. Muhakkiklerimiz esere giriş mahiyetinde birinci cildin en başında beş başlıktan oluşan yaklaşık altı sayfa yazı eklemişlerdir. Bunlar; Önsöz, Sahâbe Bölümü, *Üsdü'l-Gâbe*, *Üsdü'l-Gâbe*'nin Özellikleri ve İbnü'l-Esîr'in Hayatı başlıklarından oluşmaktadır.

Muhakkiklerimiz bu başlıklardan ilki olan önsözde bir giriş yaptıktan sonra ikinci başlık olan sahabe bölümüne geçmişlerdir. Bu kısımda muhakkikler sahâbenin faziletine dair ayet ve hadislerden örnekler verdikten sonra sahâbe hakkında eser telif eden yazarların isimlerini sıralamışlardır. Burada ismi zikredilen müelliflerin ilki hicrî 161'de doğmuş, hicrî 234'te vefat etmiş sonuncusu ise hicrî 385'te vefat etmiştir. Dolayısıyla muhakkiklerimiz sahâbe hakkında eser yazarların

²⁴⁹ Eserler için bakınız; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/14-18.

ilkleri denilebilecek müelliflerin isimlerini zikretmişlerdir. Muhakkiklerimiz toplamda 16 ismi sıraladıktan sonra İbnü'l-Esîr'in ana kaynak olarak kullandığı dört eseri kısaca tanıtmışlardır.

Bundan sonra ise üçüncü başlık gelir ki orada da muhakkikler *Üsdü'l-Gâbe*'nin genel özelliklerini vermişlerdir. Ancak burada dikkatleri çeken bir durum vardır ki o da *Üsdü'l-Gâbe*'de 7554 sahâbî olduğunu söylemişlerdir. Eserin muhakkiklerce yapılmış versiyonuna bakan her bir kimsenin görebileceği gibi eserde 7703 terceme bulunmaktadır. Öyleyse 149 tane terceme nereden nasıl eklendi? Bu sorunun cevabı muhakkiklerce verilmemiştir. Eğer muhakkikler esere bir ilavede bulunsalardı bunu nasıl yaptıkları hangi kaynakları kullandıklarına dair bilgi vermeleri gerekirdi. Eser üzerine araştırma yaptığımız süre içerisinde de herhangi bir ciltte herhangi bir açıklamaya da rastlamadık. Bu durum için şimdilik söyleyebileceğimiz en mantıklı cevap ise bu rakamı İbn Hacer'den (ö. 852/1449) almış olduklarıdır. Zira İbn Hacer, *Üsdü'l-Gâbe*'de kendi sayımına göre 7554 terceme olduğunu söylemiştir.²⁵⁰ Dolayısıyla muhakkikler eserdeki terceme sayısı için İbn Hacer'in tespitini doğru kabul etmiş ancak eseri herhangi bir değişiklik yapmadan olduğu gibi tahkik etmek istemiş olabilirler. Yine de bu mesele doğrulanmaya muhtaçtır.

Muhakkiklerin eklediği dördüncü başlık ise *Üsdü'l-Gâbe*'nin özelliklerinin anlatıldığı kısımdır. Burada muhakkikler eserin kendilerince önemli gördükleri dört özelliğini anlatmışlardır. En nihayetinde beşinci başlıkta ise İbnü'l-Esîr'in hayatını vermişlerdir. Ancak hayatını oldukça yüzeysel bir şekilde muhtemelen eseri okumak isteyen herhangi birinin İbnü'l-Esîr hakkında genel bir fikre sahip olması için girişte zikretmişlerdir. Neticede muhakkiklerin girişe eklediği kısımlar 9 Haziran 1970 tarihi yazılarak son bulmuştur.²⁵¹ Bundan sonra ise İbnü'l-Esîr'in eserinin asıl kısmı başlamaktadır.

İbnü'l-Esîr'in sahâbîleri anlattığı *Üsdü'l-Gâbe* adlı eseri temelde üç ana bölümden meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi mukaddime, ikincisi siyer ve üçüncüsü ise sahâbe hayatlarının anlatıldığı tercemeler bölümüdür. Üç bölümden

²⁵⁰ Erul, "Üsdü'l-Gâbe", 42/363.

²⁵¹ Muhakkiklerin eklediği kısımlar; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/3-8.

oluşan eserin esas çoğunluğunu ise tercemeler bölümü oluşturmaktadır. Şimdi ise sırasıyla bu bölümleri görelim.

Mukaddime: İbnü'l-Esîr toplamda on bir sayfadan oluşan mukaddime kısmını üç fasıldan meydana getirmiştir. Yaklaşık altı sayfa süren ilk fasılda eseri *Üsdü'l-Gâbe*'yi yazma sebeplerinden, serüveninden söz ettikten sonra örnekleriyle beraber eserin yönteminden ve içeriğinden bahsetmiştir. Böylelikle henüz esere geçmeden önce bizzat müellifin kendisi eserin sistematüğini anlatmıştır. Aynı zamanda bu bilgiler aracılığıyla herhangi bir araştırmacı için eseri nasıl kullanması gerektiğini öğretmiş olmaktadır. Birinci faslın son kısmında ise İbnü'l-Esîr, “Ben bu kitabı bir araştırmacının başka bir esere ihtiyaç duymayacağı türden câmi bir eser olması için yazdım”²⁵² diyerek niyetini dile getirmiştir.

Bu bilgilerden sonra ikinci fasıl başlar ki burada İbnü'l-Esîr eserini yazarken kendilerinden faydalandığı 16 eseri zikretmiştir.²⁵³ Bu fasılda İbnü'l-Esîr eserler hakkında kısa bilgiler vermiş ve eserlerin kendisine ulaşan, aynı zamanda kaynak olarak kullandığı rivayetlerini zikretmiştir. Üçüncü ve son fasılda ise sahâbe isminin tanımına dair birkaç âlimin ve kendisinin tanımını vererek mukaddime kısmını sonlandırmıştır. Aslında burada İbnü'l-Esîr tam olarak bir tanım yapmamıştır, ancak yaptığı yorumlardan hareketle sahip olduğu sahâbe tanımı tahmin edilebilmektedir.²⁵⁴

İbnü'l-Esîr'in mukaddimesinde zikrettiği eserini yazma sebebini ve buna dair tahminlerimizi ikinci bölümün ilk başlığında işledik. Yine mukaddimesinde zikrettiği kaynaklarını da önceki başlıkta incelemiştik. Ancak yöntemini ve sahâbe tanımını henüz incelemedik. Bu ikisini ileride yaptığımız araştırmalar ile birleştirip detaylı bir şekilde müstakil olarak inceleyeceğiz. Böylelikle İbnü'l-Esîr'in mukaddimesinde kısaca bahsettiği meselelerin hepsi incelenmiş olacaktır.

Siyer Bölümü: İbnü'l-Esîr mukaddimeden sonra kendisinin beyanına göre teberrüken Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatına yer vermiştir. Çünkü kendisine arkadaşlık yapılanın, arkadaşlık yapandan önce bilinmesi gerektiğini söylemiş ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatını anlatmak için bir bölüm açmıştır. Onun bu başlığı açıp Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatını anlatmak istemesinin sebeplerinden

²⁵² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/14.

²⁵³ Bu 16 eseri ve yazarlarını sayfa 49-50'de zikrettik, tekrar bakınız.

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr'in mukaddimesi için bakınız; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/9-19.

biri de mecburiyet olabilir. Çünkü İbnü'l-Esîr, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatı ile ilgili yazılmış eserlerin çoğunun faydasız bilgilerle dolu olmasından yakınmıştır. Bu sebeple Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatının önemli gördüğü hadiselerini muhtasar olarak yazmayı hedeflemiştir.²⁵⁵ Yirmi iki sayfadan oluşan ve “Muhammedun Rasûlullah” diye başlayan bölüm tam anlamıyla kronolojik bir tarih anlatmamaktadır. Zira böyle bir amacı da yoktur. Ancak eseri eline alan herkesin Hz. Muhammed'i (s.a.s.) tanıyacağı bilgiler mevcuttur.

İbnü'l-Esîr, bu kısımda Hz. Muhammed'in (s.a.s.) şeceresi, anne ve babasının evliliği, babasının ölümü, annesinin ve dedesinin vefatı, amcasının vekâletine verilmesi, Hz. Hatice ile evliliği, çocukları, Kâbe'nin inşası ve Hacerü'l-Esved'in yerleştirilmesi, bi'set hadisesi, Hz. Hatice'nin ve amcasının vefatı, Taife gidişi, İsrâ hadisesi, Medine'ye hicret, hicretten sonraki bazı olaylar, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sıfatı, işlerindeki ahlakı, onun olağandışı olaylarının açıklanması, mucizeleri, elbiseleri, silahı, binek hayvanları, amcaları, halaları, eşleri, cariyeleri ve vefatından bahsederek bölümü sonlandırmıştır.²⁵⁶ Bundan sonra ise eserin asıl kısmı olan tercemelere geçilmiştir.

Biyografi Bölümü: İbnü'l-Esîr'in sahâbîlerin hayatını anlatmaya başladığı bu bölüm birinci ciltten yedinci cildin sonuna kadar devam etmektedir. Alfabetik olarak telif edilmiş eserde toplam da 7703 sahâbe tercemesi zikredilmiştir. Eserin 1970 yılında yapılan elimizde ki baskısına göre bu tercemelerin 6681'i erkek sahâbî 1022'si hanım sahâbîden oluşmaktadır. Erkek sahâbîlerden 5655'i ismi birlikte ilk beş ciltte zikredilmiştir. Yine erkek sahâbîlerden 692'si künyesiyle 334 sahâbî ise meçhul olarak zikredilmiştir ki toplamda 1026 erkek sahâbî altıncı ciltte bulunmaktadır. Toplamda 1015 tane olan kadın sahâbî ise yedinci ve son ciltte bulunmaktadır. Bu sahâbîlerden 669'u ismi ile 271'i künyesi ile 75'i ise meçhul olarak zikredilmiştir.

İbnü'l-Esîr sahâbe tercemelerini anlatmaya alfabetik sıraya göre “Bâbu'l Hemze” kısmıyla başlayıp “Bâbu'l-Yâ” kısmına kadar devam ettirmiştir. Burada isimlerini zikrettiği sahâbenin tercemesini anlatırken onların sahâbe olduğuna delalet eden rivayet, şiir vb. ne varsa zikretmiştir. Özellikle şiirler eserde oldukça

²⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/19.

²⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/20-42.

fazla bulunmaktadır. Ancak İbnü'l-Esîr şiirleri iki farklı amaçla kullanmıştır. Öncelikle tercemesini verdiği sahâbe dört kaynaktan birinde geçen bir sahâbî ise bu durumda şiir terceme için kullanılan farklı bir başvuru kaynağı olmaktadır.²⁵⁷ Ancak şiir İbnü'l-Esîr'in kendisinin eklediği sahâbîlerden birisinin tercemesinde kullanılıyorsa bu durumda da şiir o sahâbînin sohbetine delil olarak kullanılmış olmaktadır.²⁵⁸

İbnü'l-Esîr tercemeleri çok uzatmadan gereksiz detaylara boğmadan öz bir şekilde verse de başta dört halife için böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Zira onların tercemelerini aşama aşama ve uzun bir şekilde anlatmıştır. Örneğin, halifelerden iki olan Hz. Ebû Bekr “Abdullah b. Osman Ebû Bekr es-Sıddık”²⁵⁹ olarak ikinci halifemiz “Ömer b. Hattâb”²⁶⁰ olarak üçüncü halifemiz “Osman b. Affân”²⁶¹ olarak ve son halifemiz ise “Ali b. Ebî Tâlib”²⁶² olarak diğer sahâbîlere göre tercemeleri oldukça uzun bir şekilde zikredilmiştir. Hatta İbnü'l-Esîr, söz konusu sahâbîlerin tercemelerini kendi içerisinde başlıklara ayırarak tertib etmiştir.

Bahsi geçen halifelerden Hz. Ömer'in terceme başlıklarına bakacak olursak İbnü'l-Esîr, onun nesebini ve gerekli giriş bilgilerini verdikten sonra şu başlıkları sırasıyla vermiştir; İslâmî, Hicretî, Bedir ve diğerlerine şahitliği, İlmi, Zühd ve tevazuu, Hilafeti, Sîreti ve Öldürülmesidir. Buna benzer başlıklandırmalar diğer halifelerimiz için de söz konusu olmuştur. Ayrıca İbnü'l-Esîr Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yakınlarını alfabetik düzeni bozmaksızın sırası geldiğinde babalarının ismi ile zikretmiştir. Örneğin, torunlarından Hasan ve Hüseyin “Hasan b. Ali” ve “Hüseyin b. Ali” olarak zikredilmiştir.²⁶³

Aynı durum Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yakın çevresindeki hanım sahâbîler içinde söz konusu olmuştur. Örneğin, ilk eşi Hatice “Hatice bnt. Huveylid” olarak kızı Fatıma “Fâtıma bnt. Rasûlullah” olarak diğer bir eşi Âişe “Âişe bnt. Ebî Bekr es-Sıddık” olarak diğer sahâbî hanımlara göre tercemeleri nisbeten uzun bir şekilde zikredilmiştir.²⁶⁴ Ayrıca İbnü'l-Esîr eserinde Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yakın

²⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/46-64; 2/426; 3/236-240; 6/87-102-276-277.

²⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/479; 2/508; 6/442.

²⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/309-335.

²⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/145-181.

²⁶¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/584-596.

²⁶² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/91-125.

²⁶³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/10-16; 18-23.

²⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/78-85; 220-226; 188-192.

çevresindeki sahâbîleri ayrı bir başlıkta toplamamıştır. Her birini alfabetik tertibe göre sırası geldiğinde zikretmiştir. Bu sebeple bu sahâbîlerin babasının ismini, sahâbînin künyesini bilmeyen birisi eserde onların tercemesini bulmakta zorlanacaktır. Örneğin; Hz. Muhammed’in (s.a.s.) süt annesi “Süveybe Mevlâtü Ebî Leheb” olarak, kızı “Zeyneb bnt. Rasûlullah” olarak, eşi “Hafsa bnt. Ömer b. Hattâb” olarak, halası “Safîyye bnt. Abdulmuttalib” olarak zikredilmiştir.²⁶⁵ Bu durum her ne kadar karışık gibi dursa da İbnü’l-Esîr önlemini en başından almış ve araştırmacıların işini kolaylaştırmıştır. Zira o mukaddimesinde Hz. Muhammed’in (s.a.s.) hayatını anlatırken onun amcaları, halaları, cariyeleri vb. hakkında da bilgi vermiştir. Dolayısıyla tercemeler üzerinde araştırma yapmadan önce mukaddimenin okunmasında fayda vardır. Tüm bunlarla birlikte diyebiliriz ki İbnü’l-Esîr sahâbîleri eserine yerleştirirken fazilet sıralaması yapmamış Hz. Muhammed’e (s.a.s.) yakınlığı ne olursa olsun sahâbîleri alfabetik sıraya göre tertip etmiştir.

1.4. Yöntemi

1.4.1. İbnü’l-Esîr’in Cem Ettiği Eserlerle İlgili Yöntemi

Telif edilen her bir eserin bir amacı ve buna uygun bir de yöntemi bulunmaktadır. Eser telif eden müelliflerden biri olan İbnü’l-Esîr’in de eseri *Üsdü’l-Gâbe*’yi telif ederken bir amacı bulunmaktadır. Sahâbîlerin hayatını anlatmayı amaçlayan İbnü’l-Esîr, eserini fazla ve gereksiz bilgilerden arınmış, ihtilaflardan uzak kapsayıcı ve sistemli bir şekilde telif etmek istemiştir. Bunun için kendisinden önce yazılmış eserler arasında en kapsayıcı kabul ettiği üç eseri ve bir istidrâk çalışmasını kendisine kaynak edinmiştir. Yukarıda kendilerinden kısaca bahsettiğimiz bu dört eser; İbn Mende’nin *Ma’rifetü’s-sahâbe*’si, Ebû Nuaym’ın *Ma’rifetü’s-sahâbe*’si, İbn Abdilberr’in *el-İstîâb*’ı ve Ebû Mûsâ’nın *Tetimme*’sidir.

Kaynakları bu dört eserle sınırlı olmamakla beraber İbnü’l-Esîr bu dört eserde geçen sahâbîlerin hepsini olduğu gibi eserine almış tercemelerin muhtevasını ise kendi amacına uygun şekilde dizayn etmiştir. Bu dört eserdeki sahâbîlerin hepsini almasını “camii bir kitap olması için yazdım” diyerek açıklamıştır.²⁶⁶ Ancak bu durum bazı sıkıntılar doğuracaktır ki bunlardan birisi de aynı sahâbînin en az iki

²⁶⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 7/46; 130-131; 65-67; 172-174.

²⁶⁶ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/14.

defa zikredilmesidir. Henüz eserini yazarken bu durumun farkında olan İbnü'l-Esîr mukaddimesinde “hata ve vehimleri kendiliğimden söylemediğimi bildirin” diyerek gelebilecek eleştirileri tahmin ettiğini göstermiş olmalıdır.²⁶⁷

Tüm bunlara rağmen eserini amacına göre telif etmeye başlayan İbnü'l-Esîr eserde takip ettiği yöntemi de yine mukaddimesinde anlatmıştır. Böylece hem kendisinin ne kadar sistemli ve dikkatli olduğunu göstermiş hem de eser üzerinde çalışacaklara bir reçete sunmuştur. Şimdi ise İbnü'l-Esîr'in cem ettiği eserlerde kullandığı ve gerek mukaddimesinde belirttiği gerekse de bizim tespit ettiğimiz yöntemlerine geçelim.

1) İbnü'l-Esîr eserinde öncelikle isimleri alfabetik sıraya göre gruplandırmış ve her gruptaki ismi yine alfabetik sıraya riayet ederek yerleştirmiştir. Hemze “ء” harfinden yâ “ي” harfine kadar isimleri sıraladıktan sonra künyeler ve müphemler kısmında da aynı sistemi devam ettirmiştir. İbnü'l-Esîr her bir sahâbe ismini kaynaklarda geçtiği şekliyle ve harekesiz olarak zikretmiştir. Ayrıca her bir sahâbe isminin başına numara koyan İbnü'l-Esîr bu işlemi birinci cildin ilk isminden başlayıp yedinci cildin son isminde bitirmiştir. Bu sebeple yedinci cildin son sahâbe tercemesine 7703 numarasını vermiştir.²⁶⁸

2) İbnü'l-Esîr her bir tercemeye bahse konu olan sahâbenin nesebiyle başlamış devamında onunla alakalı sunmak istediği bilgileri vermiştir. Ayrıca sahâbe isimlerini başta harekesiz olarak verdiği için sahâbenin nesebini verirken ismini harekeleyerek vermiştir. Böylece yanlış okumaktan kaynaklı hataların önüne geçmiştir. Örneğin;

(باب السنين مع الألف)

١٨٨٣ - سَابِطُ بْنُ أَبِي حَمِيْضَةَ

سَابِطُ بْنُ أَبِي حَمِيْضَةَ....

3) İbnü'l-Esîr daha önceden de zikrettiğimiz gibi bahsi geçen dört eserdeki sahâbe isimlerini cem etmeyi istemiştir. Ayrıca her bir sahâbe ismini hangi eserden aldıysa ona atıf yapmak istemiş bu sebeple eser sahiplerinin adını ve eserlerini her geçtiği yerde uzunca zikretmek yerine onların her birini temsil eden rumuzlar

²⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/14.

²⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/440.

belirlemiştir. İbn Mende için “ د ”, Ebû Nuaym için “ ع ”, İbn Abdilberr için “ب”, Ebû Mûsâ için “ س ” harflerini kullanmıştır.²⁶⁹

İbnü'l-Esîr tercemesini verdiği her bir sahâbenin ismi bu eser sahiplerinden hepsi tarafından zikrediliyorsa hepsinin rumuzunu sadece bir veya iki kişi tarafından zikrediliyor ise sadece o kişinin rumuzunu sahâbenin isminin başında vermiştir. Böylelikle her seferinde o sahâbenin hangi kaynakta geçtiğini tekrardan yazmak ile meşgul olmamıştır. Örneğin;

(ب د ع) الوليد بن عتبة بن أبي معيط...

(د ع) وهب بن حمزة...

(س) يزيد بن طلحة...²⁷⁰

(ب س) سبيع بن قيس بن عيشة...

(ب ع س) سعد بن عمار الزرقى...²⁷¹

4) İbnü'l-Esîr, her ne kadar rumuz kullansa da tercemeler bittikten sonra o sahâbenin bu dört kaynaktan hangisinde geçtiğini ayrıca yazmıştır. İbn Abdilberr için “أخرجه أبو عمر”, İbn Mende için “أخرجه ابن مند”, Ebû Nuaym el-İsfahânî için de “أخرجه الثلاثة” ifadesini kullanırsa bu durumda o sahâbenin İbn Mende, Ebû Nuaym ve İbn Abdilber'in eserinde geçtiğini belirtmiş olmaktadır. İbnü'l-Esîr bu ifadeyi rumuz olarak kullandığı harflerin silinebilme veya anlaşılmama ihtimalinden dolayı önlem olarak kullanmıştır.²⁷² Herhangi bir rumuzun konulmadığı tercemeler ise bu dört kaynaktan olmayan İbnü'l-Esîr'in kendisinin eklediği sahâbîlerdir ki bunları ayrıca işleyeceğiz.

5) İbnü'l-Esîr tercemesini verdiği sahâbîler için onların hadis rivayetlerinden de örnekler vermiştir. Ancak burada amacı sahâbîlerin naklettiği hadisleri zikretmek değildir. Burada amacı sahâbîyi tanıtmak, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile birlikteliğini göstermek veya bir anısını nakletmek ayrıca sohbetlerini ispatlamaktır. Bu sebeple dört müellifimizin kitabında verdiği rivayetlerden en iyisini ve ihtiyaç duyulanı nakletmiştir. İbnü'l-Esîr, İbn Mende ve Ebû Nuaym'ın

²⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/11.

²⁷⁰ İlk üç örnek için bakınız; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/451-457-497.

²⁷¹ Son iki örnek için bakınız; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/326-361.

²⁷² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/11.

hal tercümesini verdikleri sahâbînin rivayet ettiği hadisleri ve bunların illetlerini belirtmelerini tasvip etmeyip İbn Abdilber'in yöntemini benimsemiş, rivayetlerden çok sahâbîyi tanıtacak nesep, hayat hikâyesi, menkıbe vb. bilgileri aktarmayı tercih etmiştir.²⁷³

6) Yukarıda da bahsi geçtiği gibi İbnü'l-Esîr kitabını alfabetik düzene göre yazmıştır. Aynı sıralamayı isimlerin birinci, ikinci, üçüncü harflerinde ve baba, dede ve kabile isimlerine göre yerleştirmede de takip etmiştir. Örneğin: “أَبَانَا” ismini “إِبْرَاهِيم” ismine öncelemiştir. Çünkü “Ebânâ” isminde “ب” harfinden sonra “ا” gelirken “İbrahim” isminde “ب” harfinden sonra “ر” harfi gelir. “إِبْرَاهِيم بن الْحَارِث” ismini “إِبْرَاهِيم بن خَلَاد” ismine öncelemiştir. Çünkü “Hâris” ismindeki “ح” harfi “Hallâd” ismindeki “خ” dan öncedir. “جد أبي الأسد” ismini “جد اسماعيل” ismine öncelemiştir. Çünkü “Ebî” de elif harfinden sonra “ب” harf gelirken “İsmail” de ise elif harfinden sonra “س” harfi gelmektedir. Aynı şeyi isimlerden “عَبْد” ile başlayanlarda da yapmıştır. Bu durumda “عَبْد” dan sonra gelen harfi alfabetik sıraya göre yerleştirmiştir. Künyelerde de aynı tertibi önemseyen İbnü'l-Esîr “أَبَا دَاوُد” ismini “أَبِي رَافِع” ismine öncelemiştir. Babasına değil de kabilesine nisbet edilmiş bir sahâbeyi zikredeceği zaman kabile ismini babanın isminin yerine koymuş ve bu durumda da alfabetik düzeni esas almıştır. Örneğin: “زَيْد الانصاري” ismini “زَيْد الْقُرَيْشِي” ismine öncelemiştir.

7) İbnü'l-Esîr kendilerinden nakilde bulunduğu dört eserde hiçbir şeye nisbeti olmayan bir grubun isimlerinin olduğunu söylemiştir. Kendisi de onların her birinin isimlerini alfabetik olarak uygun olan biyografilerin sonuna koymuştur. Örneğin nisbeti olmayan “زَيْد” ismini, isminin sonu “زَيْد” olan yere koymuştur. Veya “سَجْل” ismini “سَجَار السليطي” isminden hemen sonra zikretmiştir. Burada “سَجْل” ismini İbn Mende ve Ebû Nuaym'ın eserlerinden almıştır. Ayrıca “سُحَيْم” ismini “Sin”den sonra ha” babının ilk ismi olarak zikretmiştir. Bu terceme de Ebû Mûsâ'nın eserinden nakledilmiştir.²⁷⁴

8) İbnü'l-Esîr eserinde erkek sahâbîleri üç kısımda zikretmiştir. İlki ismi bilinen erkek sahâbîlerdir ki, beşinci cildin sonuna kadar onları zikretmiştir. Ardından künyeleri ile bilinen erkek sahâbîler gelir ki bunlarda altıncı cildin

²⁷³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/11.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/326-327.

yaklaşık ilk yarısını teşkil etmektedir. Daha sonra altıncı cildin son yarısında zikredilen meçhul olan erkek sahâbîleri vermiştir. Meçhul olan erkek sahâbîleri ise farklı başlıklarda sınıflamıştır. O başlıklar; falanın oğlu (ابن الأسفع), falanın babası (أبو الأسود عن أبيه), falanın kardeşi (أخو عمرو بن أمية), falanın dedesi (جد صعصعة), falanın dayısı (خال حرب بن عبد الله) ve falanın amcası (عم أنس بن مالك) gibi başlıklardan sonra kabilesine nisbet edilenler (رجل من الأزد او رجل من أسد او زاذان عن رجل من الأنصار...) zikredilir ve son olarak müphem olanlar fakat sahâbeden olduğu bilinenler (شريح) zikredilmiştir.²⁷⁵ Altıncı cildin sonuna kadar erkek sahâbîleri zikreden İbnü'l-Esîr yedinci ciltte ise kadın sahâbîleri zikretmiştir.

9) İbnü'l-Esîr son ciltte kadın sahâbîleri tıpkı erkek sahâbîlerde yaptığı tertibe göre zikretmiştir. Bu sebeple önce ismi ile bilinen kadın sahâbîleri²⁷⁶ sonra ise künyesiyle bilinen kadın sahâbîleri²⁷⁷ vermiştir. Ardından falanın kız kardeşi (أخت), falanın ninesi (جدة حفص بن سعيد), falanın kızı (بنت عبيدة بن الحارث), falanın teyzesi (خاله جابر بن عبد الله), falanın karısı (زوجة أوس بن ثابت), falanın halası (عمة حصين بن محصن) olarak bilinenleri vermiştir. En sonunda ise ismi bilinmeyen (امراة من بني أسد او جارية حبشية كانت تخدم النبي او أم ولد شيبه بن عثمان...) müphem hanım sahâbîleri vermiştir.²⁷⁸

10) İbnü'l-Esîr meçhul sahâbîleri alfabetik olarak sırasıyla “ابن، جد، خال، عم” başlıkları altında toplamıştır. Bu kelimelerle beraber zikredilecek isimleri ise kendi içinde alfabetik sıraya koymuştur. Örneğin: “ابو إبراهيم” ismini “ابو الأسود” ismine öncelemiş, “جد الصلت” ismini “جد طلحة” ismine öncelemiş, “خال البراء” ismini ise “خال” ismine öncelemiştir. Aynı tertibi hanım sahâbîlerde de takip eden İbnü'l-Esîr onları ise “أخت، بنت، جد، خالة، زوجة، عمة” sıralamasıyla zikretmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr her bir başlıkta ve bunların altına yerleşecek her bir ismi alfabetik sıraya riayet ederek tertib etmiştir.

11) İbnü'l-Esîr eserinde zikrettiği her bir ismi kolaylık olması için kökenine göre değil okunuşuna göre yerleştirmiştir. Örneğin; “أحمر” ismini hemze harfinde

²⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/334-349-356-358-362-364-377-380-424-441.

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/1-296.

²⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/299-411.

²⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/412-418-420-424-426-429-432-438-439.

zikretmiş “ح” harfinde değil. Aynı şekilde “عمار” ismini “عمم” değil “عما” da zikretmiştir.²⁷⁹

12) İbnü'l-Esîr sahâbî isimlerini sıralarken nesebi künyeye öncelemiştir. Örneğin; Abdullah b. Rebîa'yı Abdullah b. Ebî Rebîa'ya öncelemiştir. Ayrıca isimlerde şüpheli olanların okunuş şeklini tek tek anlatarak açıklamıştır. Örneğin; “أسد بن عبيد الهدلى” isminde geçen “الهدلى” kelimesini açıklamış ve şöyle demiştir; “الهدلى، بفتح الهاء، وتسكين الدال المهملة”²⁸⁰

13) İbnü'l-Esîr sahâbelerin hayatlarını anlatırken gerek hadis kaynaklarında gerekse de tarih ve tabakat kaynaklarında geçen rivayetlerden faydalanmıştır. Bu rivayetler bazen Rasûlullah (sav) ile olan bir hatıra bazen de onun dışında sahâbenin yaşamından bir kesittir. İbnü'l-Esîr naklettiği bu rivayetlerde garîb bir kelime varsa eğer onu da açıklamıştır. Örneğin: “بديل بن ورقاء” nın hayatını anlatırken onunla alakalı bir rivayeti nakleder. Rivayette geçen “الإل” kelimesinin anlamını vermiştir.²⁸¹ Bunula beraber “الأعشى المازني”nin hayatını anlatırken bir rivayeti nakletmiştir. O rivayet el-A'sîl Mâzinî'nin Rasûlullah (sav)'le karşılaştığında ona okuduğu bir şiiridir. İbnü'l-Esîr şiiri naklettikten sonra şiirin içinde geçen “الزرب” kelimesinin anlamını vermiştir.²⁸²

14) İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*'de bazı sahâbîleri hem isimlerinin hem de künyelerinin bulunduğu yerde zikretmiştir. Böyle bir durum söz konusu olduğu zaman tercemenin özet olarak geçtiği kısımda uzunca zikrettiği yere atıf yapmıştır. Örneğin; İlk Halife Hz. Ebû Bekr ismi ile üçüncü ciltte “Abdullah b. Osman Ebu Bekr es-Sıddık” olarak uzunca zikredilmiştir. Ayrıca künyesi “Ebû Bekr es-Sıddık” olarak da altıncı ciltte geçmektedir. Oldukça kısa bir bilgilendirmenin verildiği künyesinin tercemesinde İbnü'l-Esîr isminin zikredildiği uzun olan tercemeye atıf yapmıştır.²⁸³

15) İbnü'l-Esîr, sahâbîlerin hayatını anlatmak için birçok kaynağa başvurmuş ve onlardan aldığı bilgileri derleyerek sunmuştur. Ancak bununla yetinmeyen

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/13.

²⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/20.

²⁸¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/203-204.

²⁸² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/122-123.

²⁸³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/309-335; 6/37.

İbnü'l-Esîr, herhangi bir tercemeyle ilgili fikrini veya tercihinin ifade edeceksenin tercemenin sonunda “قلت” diyerek gerekli açıklamaları yapmıştır.²⁸⁴

Tüm bu söylenenlerle birlikte diyebiliriz ki İbnü'l-Esîr eseri *Üsdü'l-Gâbe*'yi oldukça titiz, dikkatli ve özenli bir şekilde telif etmiştir. Dolayısıyla eserin tekdüze bir toplama/derleme eseri olmadığı oldukça ciddi bir amacı ve gayesi olduğunu bir kez daha görmüş oluyoruz. Şimdi ise muhakkiklerin eser üzerindeki yöntemlerine geçebiliriz.

1.4.2. Muhakkiklerin Yöntemi

Üsdü'l-Gâbe, yukarıda da bahsi geçtiği gibi Muhammed İbrahim el-Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr, Mahmud Abdulvehhâb Fayda isimli üç muhakkik tarafından tahkik edilmiştir. Onların esere yaptıkları katkı hiç şüphesiz eserin değerine değer katmıştır. Şimdi ise muhakkiklerin yöntemlerine göz atalım.

1) Muhakkikler, asırlar öncesinde yazılmış bu esere modern dipnot sistemini uygulayarak eseri günümüz çalışmalarına uyarlamışlardır. Ayrıca her bir cildin sonuna koydukları içindekiler kısmı ise araştırma yapacakların işini kolaylaştırmaktadır.

2) *Üsdü'l-Gâbe*, İbnü'l-Esîr tarafından kaleme alındıktan sonra altı cilt olarak telif edilmiştir.²⁸⁵ Söz konusu muhakkiklerin dipnot ve fihrist eklemesiyle birlikte eser 1970 baskısına göre yedi cilt olarak yayınlanmıştır.

3) Muhakkikler, eseri tahkik ederken İbnü'l-Esîr'in kendisinden yararlandığı kaynaklarla kıyaslamışlar ve bir bilgi hatası gördükleri zaman bunu dipnotta belirtmişlerdir.²⁸⁶ Ayrıca bu kıyaslama neticesinde yazım hatalarını tespit etmişler hatanın nereden kaynaklandığını açıklamışlardır.²⁸⁷ Bununla birlikte muhakkikler yaptıkları düzenlemenin nerede olduğunu gösterebilmek için matbu nüshada nasıl geçtiğini “في الأصل والمطبوعة او في المطبوعة” diyerek dipnotta açıklamışlardır.²⁸⁸

4) Muhakkikler, eserin hatalarını düzeltmekle birlikte tercemelerde geçen bilgilerin kaynağını tespit etmiş ve bunu dipnotta zikretmişlerdir. Örneğin bir bilgi hadis ise Buhârî (ö.256/870), Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) vb. âlimlerin eserlerinden bu bilgileri tespit etmiş dipnotta

²⁸⁴ Örnekler için bakınız; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/361; 5/485-503; 6/163.

²⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 3/349.

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/320; 5/314-504; 6/180-306.

²⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/320.

²⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/328; 5/485-487-497.

yerleştirmişlerdir.²⁸⁹ Eğer tercemede bir ayet varsa onun hangi sure ve kaçınıcı ayet olduğunu yine dipnotta belirtmişlerdir.²⁹⁰ Ayrıca ismi geçen sahâbîleri İbn Hacer'in *el-İsâbe*'si ve İbn Sa'd'ın *Tabatak*'tı başta olmak üzere farklı kaynaklardan tespit etmişlerdir. Böylelikle söz konusu sahâbeyi başka hangi kaynakta bulabileceğimizi bizlere göstermişlerdir.²⁹¹

5) Ayrıca İbnü'l-Esîr, eserinde bir sahâbî birden fazla geçiyorsa buna bazen atıf yapmış bazen de yapmamıştır. Muhakkiklerimiz de bu tercemelerin nerede geçtiğini dipnotta belirterek okuyucuları "انظر الترجمة او ينظر ترجمة" gibi ifadelerle bir diğer tercemeye yönlendirmişlerdir.²⁹²

6) Muhakkikler, geçen ve anlamını açıklamayı gerekli gördükleri bazı kelimeleri de dipnotta açıklamışlardır. Örneğin; "ناعط، الكزاز، البكر، السارح، قشر، راشه" kelimelerini dipnotta açıklamışlardır.²⁹³

Netice itibariyle diyebiliriz ki muhakkiklerin katkısı yaklaşık olarak bunlardan ibarettir. Örneklerini daha fazla arttırabileceğimiz bu katkılar hiç şüphesiz eserin kullanımını kolaylaştırmış ve elde edilen faydayı arttırmıştır. Ancak beşer elinden çıkmış her eser gibi hata ve kusurdan hâli değildir. Bu sebeple yeni bir tahkik ile daha az hatalı bir eser elde etmek mümkündür.

1.5. Üsdü'l-Gâbe'nin Mukayesesi

Üsdü'l-Gâbe malum olduğu üzere temelde dört eserde geçen sahâbî isimlerini birleştirmeyi amaçlamış bir eserdir. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr'in bu dört eserde gördüğu kusurlar, eksikler veya fazlalıklar nelerdi? Ayrıca bu dört eserde neyi eserinde kullandı, neyi kullanmadı? Tüm bu sorular için şimdi bu başlıkta *Üsdü'l-Gâbe* ve diğer dört eserin mukayesesini genel hatlarıyla yapacağız. Ancak belirtmemiz gereken bir şey vardır ki o da buradaki amacımız *Üsdü'l-Gâbe* ile bu dört eseri tam olarak her şeyi ile mukayese etmek değildir. Buradaki amacımız İbnü'l-Esîr'in gözünden daha dar çerçeve ile mukayese yapmak ve *Üsdü'l-Gâbe*'yi biraz daha anlayabilmektir.

1) İbnü'l-Esîr, sık sık tekrarladığımız gibi dört eserdeki sahâbe isimlerini bir araya getirmiştir. Ancak burada sorulması gereken şey malum olan dört eserde kaç

²⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/457-504; 6/371-440; 7/224-260-342.

²⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/326; 5/451; 7/323.

²⁹¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/446-509; 5/450-497; 6/71-130-306.

²⁹² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/328; 6/155-193-223; 7/134-366; 5/503-509.

²⁹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/399-455-482-49; Ayrıca bakınız; 5/513-503-505; 6/154-278; 7/300-374.

sahâbî vardır? İbnü'l-Esîr, kullandığı malum eserlerden İbn Mende'de 672 sahâbî, Ebû Nuaym el-İsfahânî'de 4235 sahâbî, İbn Abdilber'de 3639 sahâbî bulunmaktadır.²⁹⁴ Ebû Mûsâ'nın eseri günümüze ulaşmadığı için kaç eserde sahâbî vardır bilemiyoruz. Bu rakamlar toplandığında ise 8537 sahâbî sayısı ortaya çıkmaktadır. *Üsdü'l-Gâbe*'de 7703 sahâbî olduğunu bildiğimize göre aradaki 834 sahâbîye ne oldu?

Burada öncelikle düşünmemiz gereken bu rakamlar eserlerin tahkikli nüshalarında geçen rakamlar mı yoksa hiçbir katkı ve eksiltmeye maruz kalmamış matbu nüshasında mı geçiyor? Bu soruya vereceğimiz cevap ise bu rakamlar eserlerin tahkikli nüshasında geçen rakamlardır. Zira rakamları aldığımız eserin yazarı Mahmut Yazıcı Ebû Nuaym'ın 1998, İbn Abdilber'in 2006, İbn Mende'nin 2005 tarihli baskılarını esas almıştır.²⁹⁵ Dolayısıyla sahâbî sayısı arasında bir farkın olmadığını kabul edebiliriz.

Ancak böyle bir fark olsaydı bile iki ihtimal ortaya çıkabilirdi. Birincisi; İbnü'l-Esîr bazı sahâbîleri eserine sahâbî olmadığı gerekçesiyle almadı. Bu ihtimalin doğru olması mümkün değildir. Çünkü en baştan beri söylediğimiz gibi amacı sahâbî isimlerini toplamaktı. Hatta sırf bu yüzden yani sahâbî olmayanı sahâbî gibi eserine aldığı için eleştiri almaktan kurtulamamıştır. İkincisi; Birden fazla zikredilen sahâbîyi tek bir başlıkta birleştirmiştir. Bu ihtimalinde doğru olması mümkün gözükmemektedir. Zira bizzat İbnü'l-Esîr'in kendisi sahâbî tekrarına düşmüştür. Öyle ki onun bunu yapması da eleştirilmiştir.

2) İbnü'l-Esîr, İbn Mende ve Ebû Nuaym'ı eserlerinde sahâbîyi tanıtırken çokça hadis kullanmalarını, hadislerin illetleri ve durumları hakkında sözü çok uzatmalarını ayrıca sahâbîyi tanıtacak bilgilere az yer vermelerini eleştirmiştir.²⁹⁶ Bu sebeple kendisi eserinde bu durumdan uzak kalmıştır. Elbette İbnü'l-Esîr'de tercemelerde hadis kullanmıştır. Ancak o bu hadisleri sahâbînin naklettiği bir iki rivayeti örnek vermek için değil onun tercemesine katkı olsun diye vermiştir. Yani İbnü'l-Esîr hadisleri sahâbî hakkında bilgi verdiği, sohbetine delalet ettiği, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile olan bir anısı olduğu için veya buna benzer sebeplerle kullanmıştır.

²⁹⁴ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 256-261-302.

²⁹⁵ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 396-401-404.

²⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 11; Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 258-267.

Ayrıca İbnü'l-Esîr, İbn Mende ve Ebû Nuaym'ı eserlerinde sahâbîyi tanıtacak neseb bilgisi ve onları tanıtacak diğer hallerinin bilgisini az vermelerinden dolayı da eleştirmiştir. Bu durumu eleştiren İbnü'l-Esîr ise eserinde bu tarz bilgileri abartmadan ancak eksik de bırakmadan vermiştir. Bu sebeple *Üsdü'l-Gâbe*, sahâbîyi tanımak isteyen bir araştırmacı için ilk planda yeterli bir kaynak olmaktadır.

3) İbnü'l-Esîr, Ebû Nuaym'ın çağdaşı İbn Mende'ye yaptığı eleştiride sınırları aşıp taassubiyet boyutuna ulaşmasını eleştirmiştir. Ancak bu duruma sadece İbnü'l-Esîr değil Ru'aynî ve İbn Hacer'de dikkat çekmiştir.²⁹⁷ Yine İbnü'l-Esîr, İbn Mende'nin vehme düşerek naklettiği bazı bilgileri, Ebû Nuaym'ın isim vermeden olduğu gibi eserine almasını da tenkit etmiştir.²⁹⁸ Bu sebeple kendisi eserinde bu durumlardan kaçınmıştır.

4) İbnü'l-Esîr'in kaynaklarından bir diğeri olan İbn Abdilberr ise İbnü'l-Esîr'in en çok örnek aldığı eserdir desek herhalde abartı olmayacaktır. Zira İbn Abdilberr erkek ve kadın sahâbîleri isimler, künyeler olarak iki kısımda alfabetik olarak incelemiştir. Yine İbn Abdilberr eserinde sahâbe tanımı yapmamıştır ancak onun eserinde verdiği bilgilerden hareketle ortaya çıkan sahâbe bilgisi İbnü'l-Esîr'in sahip olduğu tanım ile özdeşleşmektedir. Aynı şekilde İbn Abdilberr'in sahâbe bilgisi, onu tespitte kullandığı ifadeler vb. özellikler İbnü'l-Esîr ile benzerlik arz etmektedir. Hepsinden öte amaçları ve esere giriş mahiyetinde yaptıkları çalışmalar aynı olan iki yazarımızın arasında ki en büyük fark belki de aradan geçen zaman olmalıdır. Ayrıca İbnü'l-Esîr, Hz. Muhammed'i (s.a.s.) görmediği halde henüz o hayattayken müslüman olan kişileri eserinde zikreden müellifleri bu kişilerin tamamını zikretmemekle eleştirmiştir. İbnü'l-Esîr'in burada eleştirdiği muhtemelen İbn Abdilberr'dir. Zira onun eserinde bu kişilere daha çok yer verilmiştir.²⁹⁹ İki müellifimiz arasındaki tüm bu benzerlikle birlikte diyebiliriz ki İbnü'l-Esîr'in kaynaklarından birini teşkil eden İbn Abdilberr'in eseri bu vesile ile tarihten günümüze kadar yaşamış ve yaşamaya da devam edecektir.³⁰⁰

²⁹⁷ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 259.

²⁹⁸ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 267.

²⁹⁹ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 379.

³⁰⁰ İbn Abdilber'in eseri ve sahâbe bilgisi için bakınız; Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 301-310.

1.6. Baskıları ve Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Üsdü'l-Gâbe'nin henüz Türkçe'ye tercümesi yapılmamış olsa dahi birden çok neşri ve ihtisarı yapılmıştır. Hepsi yurt dışında yapılmış olan baskıları şunlardır; İbrâhim el-Müveylihî, I-V, Kahire 1868-1870; Şehâbeddin Necefî, I-V, Tahran 1377/1958; Muhammed İbrâhim el-Bennâ Kahire 1964, I-VII, Kahire 1970-1973; Halîl Me'mûn Şihâ, Beyrut 1418/1997. Söz konusu eser sahâbe biyografisini içerdiği için sahâbenin sayısı hakkında da fikir vermektedir. Ancak eserdeki biyografi sayısı her baskıda farklılık göstermiş ve bu sebeple farklı rakamlar ortaya çıkmıştır. Eserimizin içinde İbn Hacer'e göre 7554, Kahire 1970 baskısına göre 7703³⁰¹, Beyrut 1997 baskısına göre 7712 biyografi yer almaktadır.³⁰²

Üsdü'l-Gâbe, üzerine çokça ihtisar çalışmalarının ve ilavelerin yapıldığı bir eser olmuştur. Bunların başında Zehebî gelmektedir ki o "*Tecrîdü esmâ'î's-sahâbe*" adlı eseri ile *Üsdü'l-Gâbe*'yi ihtisar etmiş, farklı kitaplardan istifade ederek yeni ilâveler yapmış ve yeni tercemeler ekleyerek eseri daha da genişletmiştir.³⁰³ Ayrıca Hanefi fakihlerden Bedreddin Muhammed b. Ebû Zekeriyâ el-Makdisî'nin "*Dürerü'l-âsar ve gurerü'l-ahbâr*" adlı eseri *Üsdü'l-Gâbe* üzerine yapılmış bir diğer ihtisar çalışmasıdır.³⁰⁴

Bunların yanı sıra Muhammed b. Muhammed el-Kâşgarî'nin (ö. 709/1309) ve Ali b. Muhammed b. Tâhir'in (ö. 1032'den sonra) "*Muhtasaru Üsdü'l-Gâbe*" adlı eserleri de aynı kitabın muhtasarlari olarak zikredilmiştir. *Üsdü'l-Gâbe* üzerine ihtisar yaptığı bilinen Nevevî'nin (ö. 676/1277) ise eseri günümüze ulaşmamıştır. Bunlarla birlikte Moğoltay b. Kılıç (ö. 762/1361) *Üsdü'l-Gâbe*'de ki hataları tashih etmek amacıyla bir çalışma yapmış ve Muhammed b. Saîd b. Abdullah el-Halebî'de "*ez-Ziyâde 'alâ Üsdü'l-Gâbe*" adıyla bir eser yazmıştır.³⁰⁵

1.7. Esere Yöneltilen Eleştiriler

İbnü'l-Esîr, birçok kaynakta geçen ancak bütünlük arz etmeyen sahâbe hayatlarının anlatıldığı eserlerin varlığından şikâyet etmiştir. Bu durumu düzeltmek

³⁰¹ Bizim esas aldığımız ve araştırmamızda kullandığımız nüsha.

³⁰² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6; Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, 1/81; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî Kettânî, *Risaletü'l-Müstadrefe* (Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1406), 1/204; Erul, "*Üsdü'l-Gâbe*", 42/363.

³⁰³ Zehebî'nin esere yaptığı katkı hakkında daha fazla bilgi için bakınız; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, 380-381.

³⁰⁴ Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 52.

³⁰⁵ Akdoğan, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 53; Erul, "*Üsdü'l-Gâbe*", 42/363.

sahâbîlerin hepsini bir kaynakta toplamak ve hayatları hakkında daha tutarlı bilgi vermek için eseri *Üsdü'l-Gâbe*'yi telif etmiştir. Eseri için birçok kaynaktan istifade eden İbnü'l-Esîr, dört kaynağı kendisine temel almış ve onlarda geçen tüm sahâbîleri bir araya getirmiştir. İbnü'l-Esîr'in bu niyeti beraberinde bazı sıkıntılar doğuracaktır. Bu durumun en başından beri farkında olan İbnü'l-Esîr, mukaddimesinde de “Araştırmacının kitabımda gördüğü hata ve vehimleri kendiliğimden söylemediğimi onlara iletin. Şüphesiz ki onu âlimlerin hıfz ve itkan ehlinin sözlerinden naklettim” diyerek maruzatını bildirmiştir. Devamında ise “İçinde fayda ve doğruluk varsa hata kolaylaşıyor” diyerek aslında iyi niyetli olduğunu ilan etmiştir. Ancak bu açıklamalar bile onu eleştiri almaktan kurtaramamıştır.

Zira onun en meşhur eleştiricisi İbn Hacer el-Askalânî olmuştur. İbn Hacer eseri *el-İsâbe*'yi yazarken İbnü'l-Esîr'i kaynak olarak kullanmıştır ancak eleştirmek ve hatalarından bahsetmekten de geri durmamıştır. İbn Hacer, İbnü'l-Esîr'i sahâbîleri toplarken kaynaklarda ismi geçen ancak sahâbeden olmayanları da eserine aldığı ve eserlerde gördüğü bu hatalara dikkat çekmediğinden dolayı da eleştirmiştir. Eserde bazı sahâbîlerin tekraren zikredilmesi de bir diğer eleştiri konusu olmuştur.³⁰⁶

İbnü'l-Esîr'i eleştiren bir diğer âlimimiz ise Sehâvî'dir. O, İbnü'l-Esîr'i eserini bitirdikten sonra gözden geçirmemekle eleştirmiş muhtemelen tekrarlara ve sahâbî olmayanın zikredilmesine dikkat çekmiştir. Ayrıca Sehâvî, tüm sahâbîleri toplama gayretinde olan İbnü'l-Esîr'in eseri için “bütün sahâbeyi kapsadığı söylenemez” demiştir.³⁰⁷

Tüm bu eleştirilere rağmen *Üsdü'l-Gâbe*, İbn Hacer başta olmak üzere birçok eserin kaynağı olmuş ve kendisinden hayırla bahsedilen bir eser olmuştur.³⁰⁸ Onun

³⁰⁶ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, 2/1168; Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 325; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, 378; Kutluay, “İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin Üsdül Gâbe Fî Marifeti's-Sahabesinin Tabakat Edebiyatı İçindeki Yeri, Kaynakları ve Metodu”, 208; Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târih Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, 7.

³⁰⁷ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, 379.

³⁰⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, 2/1168; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 139; Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, 1/711; Muhammed Zübeyr Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966), 157; Akgün, *Sahabe Coğrafyası*, 17; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 11; Kâşif, *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları*, 80; Polat, “Cizreli Bir Alim: İbnü'l-Esîr”, 102; Ali, “Cizre Âlimlerinin Biyografik Bilgileri”, 3.

sahip olduğu özellikler ve sunduğu fayda eserin günümüzde dahi önemini korumasını sağlamıştır.

2) Sahâbe Bilgisi

İbnü'l-Esîr, yukarıda da uzunca bahsi geçtiği gibi eserini birçok kaynaktan geçen sahâbî isimlerini derleyerek oluşturmuştur. Ancak kendisi eserine bazı eklemelerde bulunmuş ve eserin muhtevasını genişletmiştir. Şimdi ise İbnü'l-Esîr'in eseri *Üsdü'l-Gâbe*'ye eklediği sahâbîler ve tercemelerle ilgili meseleler üzerinde duracağız.

2.1. İbnü'l-Esîr'in Eklediği Tercemelerde Amacı ve Terceme Sayısı

Sahâbîleri ve onların hayatlarını bir eserde toplamayı amaçlayan İbnü'l-Esîr'in bu niyetini gerçekleştirmek için sadece bahsi geçen kaynaklarla sınırlı kalması düşünülemezdi ki öyle de olmadı. İbnü'l-Esîr, her ne kadar dört eserdeki sahâbe isimlerini bir araya getirse de bunlara ilaveten başka kaynaklarda sahâbî olarak geçen kişileri de eserine almıştır. Çünkü amacı kaynaklarda dağınık halde bulunan sahâbîlerin hepsinin bir arada olduğu bir eser yazmak ve müslümanların istifadesine sunmaktır. Neticede bu niyet ile telif ettiği eseri *Üsdü'l-Gâbe* kendi zamanına kadar sahâbe hayatına dair yazılmış eserlerin en kapsamlısı unvanına sahip olmuştur.

İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe*'ye kendisinin eklediği sahâbî sayısı 907'dir. Bunlardan 632'si erkek sahâbî olmakla birlikte 275 tanesi hanım sahâbîdir. Bu sahâbîler eserde ayrı bir bölüm olmaksızın diğer sahâbîlerle birlikte alfabetik sıraya uygun olarak zikredilmişlerdir. Bu sebeple eserde dağınık halde bulunmaktadır.

2.2. İbnü'l-Esîr'in Eklediği Tercemelerde Kullandığı Kaynakları

İbnü'l-Esîr'in eserini telif ederken birçok kaynak kullandığından bahsetmiştik. *Üsdü'l-Gâbe*'deki tercemeler dışında kendisinin eklediği sahâbîler için de birçok kaynağa başvurmuştur. Bu kaynakların arasında;

Seyf b. Ömer (ö. 180/796)³⁰⁹

Hişâm İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819)³¹⁰

Vâkıdî (ö.207/822)³¹¹

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/332; 4/43-512.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/170-177; 2/60-124; 3/7-40; 4/12-35; 5/8-17; 6/81-88.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/352; 4/342; 5/235; 7/41.

Abdûlmelik b. Hişam (ö. 218/833)³¹²
İbnu'l-Kaddah (ö. 225/839)³¹³
İbn Habîb (ö. 245/859)³¹⁴
ez-Zübeyr b. Bekkâr (ö.256/869)³¹⁵
İbn Sümei' Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. İbrahim ed-Dımaşkî (ö. 259/ 872)³¹⁶
Bakî b. Mahled (ö.276/ 889)
Belâzürî (ö. 279/892)³¹⁷
Ebû Ali Zekerıyyâ b. Hârûn b. Zekerıyyâ (ö. 300/912)³¹⁸
Taberî (ö.310/922)³¹⁹
Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî (ö. 321/933)³²⁰
Ebû Ubeydillah Muhammed b. er-Rebî' el-Cîzî (ö. 324/935)³²¹
İbn Kânî (ö. 351/962)³²²
Ebû Ahmed el-Askerî (ö. 382/992)³²³
Dârekutnî (ö. 385/995)³²⁴
Ebû Ali b. el-Adevî (ö.?)³²⁵
İbnu'd-Debbâğ el-Endelûsî (ö. 393/1002)³²⁶
Ebû Bekr Ahmed b. el-Fadl el-İsfahânî (ö. 460/1667)
İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082)³²⁷
Ebû Sad' Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/1186)
Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir ed-Dımaşkî (ö. 571/1175)³²⁸
İbn İshâk (ö. 151/768)³²⁹

³¹² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/365.

³¹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/61; 3/261-501.

³¹⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/21-106-127.

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/134.

³¹⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/57.

³¹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/260.

³¹⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/418; 4/294.

³¹⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/533; 3/55; 4/198; 5/155-269.

³²⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/206.

³²¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/505.

³²² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/461; 3/69; 4/292-461.

³²³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/317; 2/107; 3/400-411; 4/312-451; 6/356-357.

³²⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/192.

³²⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/276-405; 2/61-300; 3/261-374; 4/484; 5/143-161; 6/90.

³²⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/166-167; 2/56-363; 3/112-123; 4/5-20; 5/438-448; 6/317; 7/5-69.

³²⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/200-260; 2/61-226; 3/507; 4/141-287; 5/314-317; 6/72; 7/115.

³²⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/186; 5/139; 6/252.

³²⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/450; 2/508; 3/92-104; 4/211-212; 5/204.

İsâ b. Yezîd b. De'b el-Leysî(ö. 179/795) bulunmaktadır.³³⁰

Görüldüğü gibi İbnü'l-Esîr farklı ilim dallarında telif edilmiş birçok kaynağı eseri için kullanmıştır. Bunlar arasında tarih, neseb, biyografi kitapları olmakla birlikte istidrâk çalışmaları da bulunmaktadır. Ayrıca İbnü'l-Esîr'in kaynakları bununla da sınırlı değildir. Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) gibi hadiste otorite olan âlimlerin eserlerinden de faydalanmıştır.³³¹ Böylelikle naklettiği hadislerin sıhhatini kuvvetlendirmiştir. Tarihçiliği ile şöhret bulsa da aynı zamanda muhaddis olan İbnü'l-Esîr, eserinde hadis konusundaki hassasiyetini kullandığı kaynaklarla göstermiştir. Ayrıca yeri geldiğinde de uzun hadislerin senedlerini tahvil ederek birleştirmiştir.³³² Dolayısıyla *Üsdü'l-Gâbe*, İbnü'l-Esîr'in ilimlerdeki maharetinin görülebileceği bir eserdir diyebiliriz.

İbnü'l-Esîr bu kaynaklara ilaveten İbn Abdilberr'in el-İstîâb adlı eseri üzerine yazılan haşiye ve istidrâk çalışmalarını da kaynak olarak kullanmıştır. Bu eserler ise şunlardır; Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/1104),³³³ Ebû Bekr b. Müfevvid el-Endelûsî (ö. 505/ 1111), Ebû Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Eşîrî el-Mağribî (ö. 561/1165)³³⁴ ve el-Esedî'dir (ö.?).

Yukarıda gerek zikrettiğimiz gerekse zikretmediğimiz kaynaklar İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe*'ye eklediği sahâbîler için kullandığı kaynaklardır. Ancak bunlar arasında bazıları onun çok sık başvurduğu, nakilde bulunduğu kaynaklardır ki o kaynaklar şunlardır; İbnu'l-Kelbî, İbn Habîb, Ebû Ahmed el-Askerî, İbnu'd-Debbâğ el-Endelûsî, İbn Mâkûlâ, Ebû Ali el-Gassânî ve el-Eşîrî'dir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki İbnü'l-Esîr, farklı alanlarda telif edilmiş o kadar çok kaynağa başvurmuştur ki bir sahâbîyi araştırmak için sadece *Üsdü'l-Gâbe* ilk aşamada yeterli olabilecektir. Daha detaylı bilgi için eserde hem İbnü'l-Esîr'in adını zikrettiği hem de muhakkiklerin dipnotta ayrıca belirttiği kaynaklara yönelmek araştırmayı kolaylaştıracaktır.

Bu kaynaklara ilaveten *Üsdü'l-Gâbe*'yi tahkik eden muhakkiklerimiz yukarıda da bahsi geçtiği gibi eser için yeni kaynaklar kullanmışlardır. Söz konusu

³³⁰ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 316.

³³¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/271; 2/18; 4/140; 6/74.

³³² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/425.

³³³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/99-241; 3/420-491; 4/484; 5/148-194; 6/13; 7/49-55.

³³⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/30-208; 3/25; 5/511; 6/23.

İbnü'l-Esîr'in eklediği sahâbîler için de başvurdukları kaynaklar oldukça önemlidir. Zira eseri tahkik ederek günümüze taşıyan muhakkiklerimiz kaynak olarak öncelikle İbn Hacer'in *el-İsâbe* adlı eserini kullanmışlardır. Bu yönüyle *Üsdü'l-Gâbe* hem kendinden önceki hem de kendinden sonraki eserleri ihtiva edebilen geniş kapsamlı bir eser haline gelmiştir.

Bunun dışında muhakkiklerimizin İbnü'l-Esîr'in tercemelerin sonunda belirttiği kaynaklar dışında tercemede ki bilgilerin tahririni yaparak yeni kaynaklar kullanması bilgilerin sağlamlığını bir kere daha ispatlamıştır. Gerek İbnü'l-Esîr'in gerekse muhakkiklerin yaptığı bu tahrir ameliyesi araştırmacıların işini oldukça kolaylaştırmaktadır. Şimdi ise muhakkiklerimizin kullandığı kaynaklardan bazılarını görelim: İbn Hacer (ö. 852/1449), *el-İsâbe*,³³⁵ İbn Sa'd (ö. 230/845), *Tabakat*,³³⁶ İbn Hazm (ö. 456/1064), *Cemheretu ensâbu'l-Arap*,³³⁷ Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsned*,³³⁸ İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), *Üsdü'l-Gâbe*,³³⁹ İbn Hişâm (ö. 218/833), *Sîret*,³⁴⁰ Zübeyrî (ö. 236/851), *Kitâbu Nesebu Kureyş*,³⁴¹ ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*'i.³⁴²

2.3. İbnü'l-Esîr'in Eklediği Tercemelerle İlgili Yöntemi

Eserini en başından beri bir amaç ve bu amaca uygun yöntemle tertib eden İbnü'l-Esîr, aynı özeni kendisinin eklediği sahâbî tercemelerinde de göstermiştir. Eserin genel yönteminden bahsetmiştik şimdi ise İbnü'l-Esîr'in kendisinin esere eklediği tercemelerle ilgili yöntemine bakalım.

1) İbnü'l-Esîr, araştırmamız boyunca sık sık söylediğimiz gibi eserini dört müellifin eserlerinde geçen sahâbî isimlerini derleyerek oluşturmuştur. Ancak kendisinin amacı sahâbî hayatlarının bir arada olduğu camii bir eser yazmak olduğu için sadece bu dört eserle yetinmemiştir. Zira kendisi *Üsdü'l-Gâbe*'ye 907 tane

³³⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/72-102; 7/321.

³³⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/206-207.

³³⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/102.

³³⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/113.

³³⁹ Muhakkiklerimiz çeşitli sebeplerle *Üsdü'l-Gâbe*'yi de dipnotta kaynak olarak kullanmışlardır. Bunun ilkinde bahsi geçen sahâbe *Üsdü'l-Gâbe*'de farklı bir isim veya künye ile geçiyorsa oraya atıf yapmışlardır. İkincisinde ise bahsi geçen sahâbe'nin neseb bilgisi veya hayatı eserde bulunan bir yakınında (babası veya kardeşinde) da zikredilmiş olabilir. Bu durumda muhakkiklerimiz söz konusu sahâbînin bilgisini orada da geçtiği için atıf yapmışlardır. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/162-163; 7/255.

³⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/258-442.

³⁴¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/207-292.

³⁴² İbnü'l-Esîr, bir ayetin inmesine vesile olan bir sahâbî olduğu zaman söz konusu ayeti de tercemede zikretmiştir. Muhakkiklerimizde dipnotta ayetin hangi surede geçtiğini yazmakla birlikte gerekli açıklama için bir tefsir kaynağının ismini de yazmışlardır. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/373.

daha sahâbî ekleyerek eserini genişletmiş ve eseri bir başvuru kaynağı haline getirmiştir. İbnü'l-Esîr, bu 907 tercemeyi ayrı bir bölüm olmaksızın alfabetik sıraya uygun bir şekilde eserine yerleştirmiştir. Bu sebeple bu sahâbîler ve tercemeleri eserin her bir cildinde farklı sayılarda bulunmaktadır. Ayrıca eserin toplam terceme sayısı olan 7703 rakamının içine bu 907 sahâbî de dahildir. Bu yönüyle diğer tercemelerden bir farkı yoktur.

2) İbnü'l-Esîr, bahsi geçen dört eserden sahâbî isimlerini alırken o sahâbî hangi eserde geçiyorsa o alimin rumuzunu kullanmıştır. Bu sebeple herhangi bir tercemenin başında “س، ب، غ، د” harflerinden biri varsa söz konusu sahâbî rumuzun ait olduğu müellif tarafından zikredilmiş demektir. İbnü'l-Esîr, kendisinin eklediği sahâbîler bu dört eserde geçmediği için herhangi bir rumuz koymamıştır. Bu durum eserde hangi tercemenin İbnü'l-Esîr tarafından eklendiğini bulmayı kolaylaştırmaktadır.

3) İbnü'l-Esîr, tıpkı diğer tercemelerde yaptığı gibi kendi eklediği sahâbîlerin hayatını anlattıktan sonra tercemenin sonunda sahâbînin bilgisini hangi kaynaktan aldığını yazmıştır. Bunun için çeşitli ifadeler kullanan İbnü'l-Esîr, böylelikle aldığı bilginin ispatını yapmıştır. Onun kaynak gösterirken kullandığı bazı ifadeler şunlardır: “³⁴³ذكره ابن الدباغ الأندلسي مستدركا على أبي عمر” veya “³⁴⁴قاله ابن الكلبي” veya “³⁴⁵ذكره الأشيري مستدركا على أبي عمر” veya “³⁴⁶قاله البخاري” veya “³⁴⁷قله العدوي” veya “³⁴⁸ذكره ابن الدباغ” Bu ve benzeri örnekleri arttırmak mümkündür. Ancak İbnü'l-Esîr'in kullandığı kaynaklar düşünülürse her birine bu veya buna benzer tamlamalarla atıf yapmıştır.

4) İbnü'l-Esîr'in kendisinin eklediği tercemeler diğer tercemelere nisbeten daha kısadır. Çünkü bu sahâbîler her kaynakta geçmediği için onların hayatı hakkında bilgi bulmak oldukça zor olmalıdır. O yüzden İbnü'l-Esîr, onların sahâbîliğinin ispatı olan ne varsa onu nakletmiştir. İbnü'l-Esîr tercemeyi öncelikle söz konusu sahâbînin nesebini vererek başlamış sonra sahâbîliğinin delili olabilecek bilgiyi vermiştir. En sonunda da kullandığı kaynağı zikretmiştir.

³⁴³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/ 66; 5/ 237; 6/72.

³⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/ 8-76-144; 6/209.

³⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/23.

³⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/43.

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/161-272.

³⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/5-20-51.

5) İbnü'l-Esîr'in kendisinin eklediği sahâbîler için belli bir kriter söylemek mümkün değildir. Çünkü her bir sahâbînin sahâbe olduğunun delili ve ispatı farklılaşmaktadır. Ancak İbnü'l-Esîr'in sahâbîliğin ispatı için kullandığı bazı ifadeler örnek verebiliriz. Onlar;

”شهد احدا“ veya ³⁴⁹”شهد بدرا“

”له صحبة/ لها صحبة“³⁵¹

”وفد الى النبي/ وفد على رسول الله“³⁵²

”بايع النبي/ بايعت النبي“³⁵³

”قسماه رسول الله/ قسمها رسول الله“³⁵⁴

”قتل يوم أحدا شهيدا / استشهد يوم مؤتة/ بئر معونة“³⁵⁵

”أسلم/ أسلمت“³⁵⁶

”الأنصاري“³⁵⁷

”مولى رسول الله“³⁵⁸

”كتب له النبي كتابا“³⁵⁹

Sayısını daha da arttırabileceğimiz bu örnekler İbnü'l-Esîr'in sahâbîliğin alameti olarak tercemelerde kullandığı lafızlardan bazılarıdır. Eserde sahâbîler için sadece bu kavramlar kullanılmamakta başka bilgiler de verilmektedir. Ancak bu lafızlar açık bir şekilde sahâbîliğin ispatı olduğu için bazılarını burada zikrettik. Ayrıca zikredilen bu lafızlardan birkaçı bir sahâbînin tercemesinde peş peşe geçebilmektedir. Örneğin; Dımâm b. Zeyd'in tercemesinde “ وفد على النبي، فأسلم، وكتب “ وفتد على النبي، فأسلم، وكتب “ ifadeleri geçmektedir.³⁶⁰

6) İbnü'l-Esîr'in eklediği sahâbîlerin belki de yarısı herhangi bir savaşa şahit olan veya onda öldürülenlerdendir. Bu sebeple eserde bu durumu ifade etmek için belirli ifadeler kullanılmıştır. İbnü'l-Esîr, bir sahâbînin herhangi bir savaşa bulunduğunu ifade etmek için “شهد” ifadesini kullanmıştır. Yine herhangi bir

³⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/91; 2/56; 3/112.

³⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/70-73; 2/124.

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/67-416; 2/42-89; 3/28-34; 7/33-115.

³⁵² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/136-238; 2/30-188; 3/75-185.

³⁵³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/259-382; 7/30-34-106.

³⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/132; 7/55.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/50-91; 3/123-161.

³⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/59-195; 2/62; 7/20

³⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/240-331.

³⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/302.

³⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/58.

³⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/58.

savaşta sahâbînin öldüğünü ifade etmek içinde “استشهد” veya “قتل” ifadesini kullanmıştır.

7) İbnü'l-Esîr'in eklediği tercemelerde sahâbîliğin delili olabilecek başka alametler de vardır. Mesela; İbnü'l-Esîr Hz. Muhammed'den (s.a.s.) hadis nakledeni, hadis rivayetinde adı geçeni, bir ayetin nüzulüne sebep olanı, sohbetine delil olarak bir şiirde adı geçeni, sahâbîler arasında adı zikredileni, herhangi bir savaşa şahit olanı veya onda vefat edeni vb. birçok gerekçe ile sahâbeden kabul etmiştir. Şimdi bunlara dair örnekler görelim.

a) Hz. Muhammed (s.a.s.) ile yaşadığı bir olay: Cünbüz b. Sub': O dedi ki: Ben günün başında Rasûlullah ile kâfir olarak savaştım, günün sonunda müslüman olarak onunla birlikte savaştım.

Zû'l-Hüveysira et-Temîmi: ...Hz. Muhammed'e ganimet dağıtımı sırasında adil ol diyerek bağırان kişidir.

Züheyr b. Hayseme: Peygamber'in vefat ettiği gece ona geldi. O gün Ebû Bekr'in yanında kaldı.

Şeddâd b. Âız: Rasûlullah'ın Taif yolculuğunu bir şiir şeklinde anlatmıştır.

Kaysî: İbnü'l-Esîr, ondan nakledilen bir rivayeti verir. O rivayete göre Kaysî Rasûlullah ile birlikte bulunduğu bir seferi anlatır.

Kesîr b. Kays: İbnü'l-Esîr, onun Rasûlullah'tan naklettiği bir rivayeti verir.³⁶¹

b) Ayetin inmesine vesile olan veya ayeti nakleden: Cûnda' b. Damre: Ondan Nisa suresi 100. ayet nakledilmiş.

Damre b. Enes: Bakara suresi 187. Ayetin inmesine vesile olan kişidir. İbnü'l-Esîr tercemede bu olayı anlatır.

Ebû Husayn el-Ensârî: Rasûlullah'a gelip bir soru sorar ve neticede Nisa suresi 65. Ayetin inmesinde vesile olur.

Ümeyme Cariyetu Abdullah b. Übey: İbnü'l-Esîr, onunla alakalı bir olay nakleder. Bu olay Nur suresi 33. Ayetin inmesine vesile olan olaydır.³⁶²

c) Rasûlullah'ın akrabası olanlar: Hâris b. Dırâr: Rasûlullah'ın eşi Cüveyriye'nin babasıdır.

³⁶¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/356; 2/172-262-508; 4/452-461.

³⁶² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/365; 3/58; 6/74; 7/29

Zeyneb bnt. Ali b. Ebî Tâlib: Annesi Fâtıma'dır. Hz. Muhammed (s.a.s.) yaşarken doğdu ve onu idrak “ادركت النبي” etti.³⁶³

d) Ridde hadisesinde müslüman kalanlar: Hubeyşe el-Esedî: Tüleyha nebîlik iddiasıyla ortaya çıktığı zaman Benî Esed'e İslâm üzere kalmalarını teşvik etti.

Rebîa b. Abdillâh b. Nevfel: Ridde savaşlarında Halid b. Velid'in Gatafan topraklarına girmesine yardımcı olan kişidir.

Şehr b. Bâzâm: Esved el-Ansi nübüvvet iddiasıyla ortaya çıktığı zaman onu öldüren kişidir. Ayrıca onun karısı Âzâd ile de evlenmiştir.

Zabyân b. Rebîa: Tüleyha nübüvvet iddiasıyla ortaya çıktığında İslâm üzere kalanlardandır. Ayrıca Tüleyha'ya “Sen bir kahinsin...” diye başlayan sözleri söyleyen kişidir.

Züfer b. Zeyd: Tüleyha nebîlik iddiasıyla ortaya çıktığında İslâm üzere sebat etti.³⁶⁴

e) Sohbetine delalet eden şiir: Harîş b. Hilâl: İbnü'l-Esîr onun sohbetine delalet eden bir şiir verir ve netice olarak “bu şiir sahihdi ve o sahâbiydi” demiştir.

Adî b. Amr b. Süveyd: Onun müslüman olduğuna delalet eden bir şiiri verir.³⁶⁵

f) Ordu başında sefere gönderilenler: Zir b. Abdullah: Sohbeti vardır. Muhacirdendir. Huzistan'ın fethinde ordunun başındaydı. Orayı barışla fethettiler.

Lübde b. Âmir b. Has'ame: Hz. Muhammed'i (s.a.s.) idrak edenlerdendir. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh onu Yermük Savaşı'ndan sonra Merc-i Suffer'den Filistin diyarında ki Fihl'e giderken süvarilerin komutanı yapmıştır.³⁶⁶

g) Sahâbeden zikredilenler: Zeyd b. Amr b. Gâziye: Bazıları onu sahâbeden zikretti.

Ebu'l-Eşas: İbn Debbâğ el-Endelûsî dedi ki: Bezzâr onu sahâbeden zikretti. İbnü'l-Esîr, devamında ondan gelen bir hadisi nakleder.³⁶⁷

h) Hz. Muhammed'i (s.a.s.) çocukken gören: Abdullah b. Ebî Leylâ: Ensardandır. İbnü'l-Esîr ondan nakledilen bir hadisi verir ki bu hadise göre o Rasûlullah Tebük'ten döndüğünde henüz beş yaşında bir çocukken Hz. Muhammed

³⁶³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/400; 7/132.

³⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/450; 2/214-258-533; 3/104.

³⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/479; 4/14.

³⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/253; 4/512; Ayrıca bakınız; Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 324.

³⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/294; 6/14.

(s.a.s.) ile karşılaşmıştır. İbnü'l-Esîr'e göre onun bu hadisinden başka bir hadisi de bilinmemektedir.³⁶⁸

1) Hakkında bilgi vermedikleri: Bekr b. Hâris: Ensardandır. Hıms'da meskundur. Selib b. Sa'lebe: Onun sadece nesebini vermiştir. Rebîa b. Amr el-Cühenî: Sadece nesebini vermiş ve Benî Neccar'ın halifidir, demiştir.³⁶⁹

i) Diğerleri: Halef b. Malik: Ebi'l-Lahm diye bilinir. Putlar adına kesilenleri yemedi.

Hamîsa b. Ebân: O Peygamber'in vefat haberini Umman halkına haber veren kişidir.

Sulsul b. Şürahbîl: Sohbeti vardır. Rasûlullah'ın elçilerinden birisidir. Rasûlullah'ın onu Safvan b. Ümeyye'ye göndermesi ile meşhurdur.

Sayfî b. Ebu'l-Hâris: O Rasûlullah ile beraber bazı gazvelerde bulundu. Kedid'de vefat etti. Rasûlullah onu gömleği ile kefenledi.

Kirkire/Kerkere: Sohbeti vardır. Rivayeti olduğu bilinmemektedir. Ancak Buhârî'nin naklettiği bir hadiste adı geçmektedir.

Mesûd b. Sinân el-Ensârî: Yemâme gününde ensardan katledilenler arasında ismi geçmektedir.

Mezkûr el-Uzrî: Sohbeti vardır. Hz. Muhammed ile birlikte Dûmetu'l-Cendel gazvesine şahit oldu.

Muâz b. Amr en-Neccârî: Ensardan, Hazreclî'dir. Uhud'a ve diğer savaşlara Hz. Muhammed (s.a.s.) ile şahit oldu. Yemâme günü şehit olarak öldürüldü.

Ümâme bnt. Simâk: O, Hâris b. Evs b. Muâz'ın annesidir.

Emet bnt. Hâlid b. Saîd: Ümmü Hâlid olarak künyelenir ve künyesiyle meşhurdur. Habeşitan'da doğmuş, Zübeyir b. Avvâm ile evlenmiştir...Devamında ondan gelen bir hadisi verir.

Kuteyle bnt. Amr: Vedâ haccında Rasûlullah'a biat etti.³⁷⁰

8) İbnü'l-Esîr, esere ilave ettiği sahâbîlerden sohbeti olmayan veya sohbetinde şüphe bulunan bazı kişileri de zikretmiştir.³⁷¹ Örneğin; Hâlid b. Abdullah: Sohbeti ihtilâflıdır. İbnü'l-Esîr, onu İbn Mende'den almıştır. Hâlid b.

³⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/374.

³⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/240-294; /215.

³⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/144-146; 3/34-40; 4/470; 5/162-133-203; 7/21-24-240.

³⁷¹ Bununla alakalı tüm örnekler için bakınız; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/270; 2/101-107-298; 3/473; 5/382; 6/251.

Mâlik: Şerefliidir ve sohbeti yoktur. İbnü'l-Esîr, onu İbn Kelbî'den almıştır. Ebu'l-Uşarâ': Bazıları onu sahâbeden zikretti ama bu doğru değildir.³⁷² Örneklerin sayısının artabilmesi mümkündür ancak biz İbnü'l-Esîr'in tercemesinde bizzat sohbetinin olmadığı veya ihtilaflı olduğunu söylediği bu üç örnekle iktifa ediyoruz. Bu durumda akla şöyle bir soru gelebilir, İbnü'l-Esîr, sohbeti olmadığını bile bile bu kişileri eserine neden aldı? Bu soruya şöyle cevap verebiliriz; İbnü'l-Esîr'in amacını ifade ederken de dediğimiz gibi o güvendiği kaynaklarda sahâbî olduğu söylenenleri bir araya getirmiştir. O yüzden sahâbîliği kesin olmayan kişileri bile güvendiği kaynaklar zikrettiği için İbnü'l-Esîr'de eserine almıştır. Bunlara ilaveten İbnü'l-Esîr, Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında yaşamış, müslüman olmuş ama O'nu (s.a.s.) görememiş kişilerden de bahsetmektedir. Örneğin; Zû Havşeb: Rasûlullah zamanında yaşadı müslüman oldu ama onu görmedi. Mervân b. Hakem: Rasûlullah zamanında doğdu fakat onu görmedi.³⁷³

9) İbnü'l-Esîr, eserinde ganimet paylaşımı sırasında Hz. Muhammed'e (s.a.s.) adil ol diyerek bağırın Zû'l-Huveysira et-Temîmî'nin tercemesini bu hadisenin anlatıldığı rivayet ile birlikte vermiştir. Sonra yeni bir tercemeye geçmek yerine “غريبه” diye bir başlık açar.³⁷⁴ İbnü'l-Esîr, bu başlıkta Zû'l-Huveysira'nın tercemesinde ki rivayette geçen ve anlamını açıklama ihtiyacı duyduğu üç kelimenin anlamını vermiştir. Bu kelimeler şunlardır; “رصافه، نضيه، القذذ” Bundan sonra bir diğer tercemeye geçmiştir. İbnü'l-Esîr'in anlamı kapalı olan kelimeleri açıkladığını genel yöntemini anlatırken söylemiştik. Aslında İbnü'l-Esîr, aynı yöntemi kendisinin eklediği tercemelerde de uygulamıştır. Ancak sadece bu kelime için ayrı bir başlık açmıştır. Nedenini tam olarak bilemezsek şunları söyleyebiliriz ki İbnü'l-Esîr, ya açıklamalar metinle karışmasın diye ya da bu kelimelere dikkat çekmek için ayrı bir başlıkta vermiştir. Ancak belirtmemiz gereken bir durum daha vardır ki o da bu kelimeler için başlık açan muhakkiklerimiz de olabilir. Ancak bu konuda muhakkiklerin herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır. Görünen o ki bu durumun netlik kazanabilmesi için eserin tahkik edilmemiş ilk haliyle kıyaslanması gerekmektedir.

³⁷² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/101-107; 6/215.

³⁷³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/172; 5/144.

³⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/173.

10) İbnü'l-Esîr, kendisinin eklediği tercemelerin bazısında bir başka tercemeye atıf yapmıştır. Atıf yaptığı bu tercemeler bazen sahâbînin farklı bir isim veya künyesiyle zikredildiği bazen de nesebinin detaylı verildiği bir başka yakınının olduğu tercemelerdir. Biz bunları ayrı bir başlıkta işleyeceğimiz için şimdilik burada örnekler vermiyoruz.

11) İbnü'l-Esîr, diğer tercemelerde yaptığı gibi kendisinin eklediği tercemelerde de yanlış okunma veya bazı harflerin silinmesi ihtimaline karşı isimlerin okunuşunu tercemelerde açıklamıştır. Örneğin: Süneyne bnt. Mihnef'in tercemesinde şöyle bir açıklama yapar: “سنينة- بضم سين، وفتح النون، وسكون الياء تحتها”. İbnü'l-Esîr, aynı tercemenin sonunda ise “نبيتة: اوله نون، ثم باء موحدة، وياء تحتها نقطتان، ثم تاء فوقها نقطتان” demiştir.³⁷⁵ İsimlerin doğru okunması için açıklama yapmayı muhakkiklerimiz de devam ettirmiştir. Zira onlar İbnü'l-Esîr'in açıklamasını yapmadığı ve yanlış anlaşılma ihtimali olduğunu düşündükleri isimleri dipnotta açıklamışlardır.³⁷⁶ Ancak belirtmemiz gereken bir durum vardır ki o da isimlerin okunuş şeklinin açıklanması her isim için söz konusu değildir. O yüzden bir sistematikten söz etmemiz mümkün değildir.

12) İbnü'l-Esîr, eserindeki her bir tercemenin başında terceme sahibi sahâbînin ismini harekeli bir şekilde vermiştir. Ancak bunun bazen istisnaları görülebilmektedir. Mesela, kendinden önceki ve sonraki tercemelerde isimlere hareke verildiği halde “Ukbe” ismi için hareke verilmemiştir.³⁷⁷ Bu sebeple isimlere hareke verilmesinin bir sistematik içerisinde gerçekleşmediğini söyleyebiliriz. Ancak burada basımdan kaynaklı hata olabileceğini de düşünmemiz gerekmektedir.

13) *Üsdü'l-Gâbe*'de tüm bu olumlu durumlarla birlikte bazı hatalar da bulunmaktadır. Örneğin: Peş peşe gelen iki farklı tercemede sahâbî ismi aynı olmakla birlikte harekeleri farklı verilmiştir.³⁷⁸ Ayrıca bazı tercemelerin başında rumuz konulmamıştır ancak İbnü'l-Esîr'in kaynak edindiği dört eserden birinden

³⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/153-279.

³⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/81.

³⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/51.

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/272.

alındığı terceme sonunda belirtilmiştir.³⁷⁹ Bunlara ilaveten bir sahâbînin terceme başındaki ismi ile terceme içindeki isminin farklı geldiği bir tercemede bulunmaktadır. Burada harf değişikliğinden kaynaklanan bu farklılık muhakkiklerin tercihidir.³⁸⁰ Ancak aynı durumun gerçekleştiği bir terceme daha vardır ki bunun için muhakkikler tarafından bir açıklama yapılmamıştır.³⁸¹ Bu sebeple burada isimlerin farklı gelme sebebini bilemiyoruz. Sayısını arttırabileceğimiz bu ve benzeri hatalar tam anlamıyla kimden kaynaklanıyor bilmek oldukça zordur. Ancak hem İbnü'l-Esîr'in hem de muhakkiklerin her beşer gibi yanılabilirliği göz önüne alındığında bunlar oldukça normal karşılanmalıdır. Zira bu hatalar eserde çok fazla bir yekûn tutmamaktadır.

Netice itibariyle İbnü'l-Esîr'in eseri *Üsdü'l-Gâbe*'ye kendisinin eklediği sahâbîler ile ilgili yöntemini ve burada geçen tercemelerden bazılarının muhtevasına değinmiş bulunduk. İbnü'l-Esîr esere 907 tane terceme ilave ettiği için her bir tercemenin özelliğini, muhtevasını anlatmak mümkün değildir. Bunun için eserin bizzat incelenmesi gerekmektedir. Ancak biz eserde dikkat çektiğini düşündüğümüz farklı örnekleri bir arada vermeye çalıştık. Verdiğimiz örneklerde de sahâbîlerin tercemelerinin bire bir tercümesini yapmadık aksine metinde dikkati çekmek istediğimiz kısmın Türkçesini verdik. Bu sebeple daha fazla bilgi edinmek isteyenleri esere müracaat etmeye davet ediyoruz.

2.4. İbnü'l-Esîr'in Atıf Yaptığı Tercemeler

İbnü'l-Esîr'in eserini inşa ederken takip ettiği yöntemlerden bir diğeri de hakkında bilgi verdiği sahâbîyi bir başka tercemeye atıf yapmasıdır. Onun bunu yapmasındaki gerekçelerinden birisi bahsi geçen sahâbînin farklı bir isim veya künyesiyle zikredildiği yere atıf edilmesidir. Söz konusu sahâbî isim veya künyesinden hangisiyle meşhursa orada daha uzun bir terceme verilirken meşhur olmayan isim veya künyesinde ise daha kısa zikredilmiştir. İbnü'l-Esîr'in uyguladığı bu yöntem onun tekrara düştüğü yönünde eleştirilmesine sebep olmuştur. Ayrıca eserin baskılarındaki terceme sayılarının farklılık göstermesinin sebeplerinden birisi de bu olmalıdır.

³⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/153; 6/395; 7/249.

³⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/322.

³⁸¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/257.

İbnü'l-Esîr'in atıf yapma gerekçelerinden bir diğeri ise bahsi geçen sahâbînin nesebinin bir yakınının tercemesinde geçmesidir. Bu durumda söz konusu sahâbînin hangi yakını zikredildiyse orada nesebi uzunca verilmiş bahsi geçecek olan sahâbîde ise nesebi uzunca verilmemiştir. Böylelikle neseb bilgisinde tekrara düşülmemiş ve hangi sahâbîler arasında akrabalık bağı olduğu gösterilmiştir. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki bu tercemeler arasında bir öncelik sonralık ilişkisi yoktur. Bu sebeple tercemesi kısa verilen sahâbî birinci ciltte zikredilirken atıf yapılan terceme ikinci ciltte zikredilebilmektedir.

İbnü'l-Esîr, bir sahâbîyi künyesine atıf yapıyorsa “يذكر في الكنى إن شاء الله تعالى” veya “يرد/ترد في الكنى أتم من هذا, إن شاء الله تعالى” cümlelerini veya buna benzer cümleleri kullanmaktadır.³⁸² Eğer sahâbînin nesebi için bir yakınına atıf yapıyorsa “تقدم نسبه” veya “عند ذكر أخيه/إبيه” veya “تقدم نسبها عند أختها” gibi ifadeleri tercemelerde kullanmıştır.³⁸³ İbnü'l-Esîr'in atıf yaptığı terceme sayısı eserin geneline kıyasla çok fazla yer tutmamaktadır. Ayrıca bu sahâbîlerin tercemeleri eserin geneline nispetle çokta uzun değildir. Bu durum onlar hakkında ulaşılan bilginin azlığından kaynaklanmış olabilmektedir.

Araştırma süresince tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Esîr, 32 sahâbî için atıf yöntemine başvurmuştur. Bu durum onun tekrara düştüğü eleştirisine sebep olsa da İbnü'l-Esîr'in amacı tekrara düşmek değil kaynaklarda ismi ve künyesiyle birlikte geçen veya iki farklı isimle geçen sahâbîyi korumaktır. Böylelikle farklı isimlerin aynı kişi olduğuna işaret etmiş ve kendisinden sonra ayrı kişiler olarak zikredilmesinin önüne geçmiş olmaktadır. Şimdi ise eserde kendisine atıf yapılan sahâbîleri görelim.

Bürre b. Abdullah: İbnü'l-Esîr, sahâbînin nesebini zikrettikten sonra “Künyelerde daha tam şekilde zikrettik,” demiştir. Bu sahâbînin künyesi Ebu Hind ed-Dârî'dir. Söz konusu sahâbî künyesi ile birlikte 6. cilt sayfa 323 terceme 6323'te geçmektedir. Sahâbînin künyesiyle zikredildiği terceme ise (ب ع) tarafından yani İbn Abdilberr ve Ebû Nuaym tarafından nakledilmiştir. Dolayısıyla sahâbîyi ismi ile İbnü'l-Esîr, künyesiyle söz konusu iki müellifimiz zikretmiştir.

³⁸² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/303; 5/272.

³⁸³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/513; 7/148.

Büreyre b. Cündeb: İbnü'l-Esîr, sahâbînin nesebini zikrettikten sonra “Künyelerde zikredeceğiz,” demiştir. Bu sahâbînin künyesi İbn İşrika Ebu Zer el-Gıfârî'dir. O ise yani Ebu Zer el-Gıfârî 6. cilt sayfa 99 terceme 5862'de geçmektedir. Sahâbîyi künyesiyle birlikte sadece (ب) yani İbn Abdilberr nakletmiştir.

Hureys b. Zeyd el-Hayl et-Tâî: İbnü'l-Esîr, sahâbînin nesebini kısaca zikrettikten sonra “Nesebi babasında zikrediliyor,” demiştir. Söz konusu sahâbînin babası Zeyd b. Mühelhil, 2. cilt sayfa 301 terceme 1877'de geçmektedir. Sahâbînin babasının tercemesi (ب د ع) tarafından yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym tarafından nakledilmiştir. Dolayısıyla söz konusu sahâbîyi sadece İbnü'l-Esîr zikrederken babasını ise üç müellifimiz zikretmektedir.³⁸⁴

Hassan b. Kays: İbnü'l-Esîr, sahâbînin nesebini zikrettikten sonra onun Ebâ Sûd diye künyelendiğini söylemiştir. Devamında ise “Künyelerde daha tam bir şekilde zikrettik,” demiştir. Söz konusu sahâbî künyesiyle birlikte 6. cilt Sayfa 159 terceme 5983'te geçmektedir. Sahâbîyi künyesiyle birlikte (ب د ع) tarafından yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym tarafından nakledilmiştir. Dolayısıyla söz konusu sahâbîyi ismiyle sadece İbnü'l-Esîr zikrederken künyesiyle üç müellifimiz zikretmektedir.

Hüseyn b. Rebîa: İbnü'l-Esîr, tercemede gerekli bilgileri verdikten sonra “Biz onu Husayn ve Künyesi Ebî Ertât da zikrettik,” demiştir. Söz konusu sahâbî Husayn b. Rebîa olarak 2. cilt sayfa 25-26 terceme 1183'te geçmektedir. Sahâbîyi Husayn b. Rebîa olarak (ب د ع) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym zikretmiştir. Aynı şekilde söz konusu sahâbî künyesi Ebî Ertât ile birlikte 6. cilt sayfa 9 terceme 5667'de zikredilmiştir. Söz konusu sahâbînin künyesi (ب س) yani İbn Abdilberr ve Ebû Mûsâ tarafından zikredilmiştir. Dolayısıyla sahâbî *Üsdü'l-Gâbe*'de üç farklı başlıkta geçmektedir. Tüm bunlarla birlikte diyebiliriz ki sahâbîyi Hüseyn olarak sadece İbnü'l-Esîr zikrederken Husayn olarak ve künyesiyle diğer müelliflerimiz zikretmiştir. Burada dikkat çekmek istediğimiz bir diğer husus ise bahsi geçen sahâbî Hüseyn b. Rebîa olarak 2. cilt sayfa 18 de geçerken Husayn b. Rebîa olarak

³⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/204-211-477.

da 2. cilt sayfa 25'te geçmektedir. Bu durumda aynı sahâbî farklı isimlerle aynı ciltte sadece birkaç sayfa aralıklarla geçmektedir.³⁸⁵

Tıhfe (طخفة) b. Kays: İbnü'l-Esîr onu Tıhfe (طخفة) b. Kays'da zikredeceğiz, demiştir. Sahâbî Tıhfe (طخفة) b. Kays olarak 3. cilt sayfa 98 terceme 2644'te geçmektedir. Söz konusu bu tercemeyi (ب د ع) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym zikretmiştir.

Abdullah b. Kays b. Udes: İbü'l-Esîr, "Onu Nâbiğa el-Ca'dî'de zikrediyoruz," demiştir. Söz konusu sahâbî Nâbiğa el-Ca'dî olarak 5. cilt sayfa 291-293 terceme 5155'te geçmektedir. Ayrıca bu tercemeyi (ب د ع) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym zikretmiştir.

Abdurrahman b. Abdullah b. Osman es-Sekafî: İbnü'l-Esîr, "Onun tercemesi Abdurrahman b. Ümmü Hakem'de geçti," demiştir. Sahâbî Abdurrahman b. Ümmü Hakem olarak 3. cilt sayfa 437-439 terceme 3284'te geçmektedir. Bu tercemeyi ise (د ع س) yani İbn Mende, Ebû Nuaym ve Ebû Mûsâ zikretmiştir.

Abdurrahman b. Osman b. Maz'ûn: İbnü'l-Esîr onun için "Nesebini babasında zikredeceğiz," demiştir. Sahâbînin babası Osman b. Maz'ûn ise 3. cilt sayfa 598-601 terceme 3588'de geçmektedir. Bu tercemeyi ise (ب د ع) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym zikretmiştir.

Abd b. Culundâ: İbnü'l-Esîr, "Biz onu kardeşi Ceyfer b. Culundâ'da zikrettik," demiştir. Söz konusu sahâbînin kardeşi Ceyfer ise 1. cilt sayfa 371 terceme 833'te geçmektedir. Ayrıca bu tercemeyi (ب س) yani İbn Abdilberr ve Ebû Mûsâ zikretmiştir.

Ubeyd b. Erkam: İbnü'l-Esîr onun nesebini verdikten sonra "Onu Tam bir şekilde künyelerde zikredeceğiz," demiştir. Sahâbî künyesi Ebu Zem'a el-Belevî olarak 6. cilt sayfa 122-123 terceme 5908'de geçmektedir. Bu tercemeyi (ب د ع) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym zikretmiştir.

Ubeyd b. Süleym: İbnü'l-Esîr sahâbî için "Biz onun nesebini Ebî Musa Abdullah b. Kays'ın tercemesinde zikrettik," demiştir. Ayrıca yine aynı sahâbî için "Onu künyelerde daha tam olarak zikrediyoruz," demiştir. Söz konusu sahâbî Abdullah b. Kays olarak 3. cilt sayfa 367-369 terceme 3135'de zikredilmiştir. Yine aynı sahâbî künyesi Ebû Âmir el-Eşarî olarak 6. cilt sayfa 186-188 terceme 6036'da

³⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/9-18.

geçmiştir. Sahâbînin künyesiyle geçtiği terceme (ب س) yani İbn Abdilberr ve Ebû Mûsâ tarafından zikredilmiştir. Tüm bunlarla birlikte aynı sahâbî Ebî Musa el-Eşarî olarak 6. cilt sayfa 306-307 terceme 6289’de de zikredilmiştir. Bu tercemeyi ise (ب ع س) yani İbn Abdilberr, Ebû Nuaym ve Ebû Mûsâ zikretmiştir. Dolayısıyla aynı sahâbî eserde toplam 4 başlıkta zikredilmiştir.³⁸⁶

Arîb b. Abdi Külâl: İbnü’l-Esîr gerekli bilgileri verdikten sonra “Bundan daha fazlası kardeşi Hâris b. Abdi Külâl’in tercemesinde geçti,” demiştir. Söz konusu sahâbînin kardeşi Hâris ise 1. cilt sayfa 404 terceme 922’de zikredilmiştir. Ayrıca bu terceme (ع د) yani İbn Mende ve Ebû Nuaym tarafından zikredilmiştir. Dolayısıyla kardeşlerden Arîb’i sadece İbnü’l-Esîr naklederken Hâris’i ise iki müellifimiz zikretmiştir.

Amr b. Şe’vâ: İbnü’l-Esîr onun için “O Amr b. Se’vâ’ da geçti,” demiştir. Sahâbînin isminden Amr b. Se’vâ’ ise 4. cilt sayfa 230 terceme 3934’te geçmiştir. Ayrıca bu terceme (ع د) yani İbn Mende ve Ebû Nuaym tarafından zikredilmiştir.

Umeyr b. Sâbit b. Nu’mân el-Ensârî: Ebû Dayyâh el-Ensârî’dir. İbnü’l-Esîr, “Onun bahsi künyelerde geçiyor,” demiştir. Sahâbînin künyesi ise 6. cilt sayfa 178 terceme 6024’te geçmektedir. Ayrıca bu künye (ب د ع) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym tarafından nakledilmiştir. Sahâbînin künyesinin tercemesinde söz konusu sahâbînin ismi hakkında farklı görüşler olduğu nakledilmiştir. O isimlerden biri olan “Nu’mân ibn Sâbit b. Nu’mân b. Sâbit b. İmri’l-Kays” isminin 5. cilt sayfa 329-330 terceme 5233’te geçtiğini muhakkiklerimiz belirtmiştir. Muhakkikler dipnotta bu bilgiyi verdikten sonra onlarda “künyelerde zikredeceğiz” diyerek künyeye atıf yapmışlardır. Toplamda üç yerde kendisinden bahsedilen sahâbînin künyesi isimlere nisbeten önem arz etmektedir. Ayrıca sahâbîmiz Umeyr ve Nu’mân ismiyle sadece İbnü’l-Esîr tarafından Ebû Dayyâh künyesiyle üç müellifimiz tarafından nakledilmiştir.

Anbese b. Ümeyye: İbnü’l-Esîr nesebini verdikten sonra onun künyesinin Ebû Galîz olduğunu belirtmiştir. Sonra ise “Künyelerde zikrediyoruz inşallah,” demiştir. Söz konusu sahâbî künyesi ile birlikte 6. cilt sayfa 240 terceme 6145’de zikredilmiştir. Ayrıca künyesi (س) yani Ebû Mûsâ tarafından nakledilmiştir.

³⁸⁶ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 3/73-370-469-473-514-533-541.

Kays b. Sayfî: Nisa suresi 22. ayetin sebebi nüzulü olan sahâbîdir. Ancak aynı sahâbî kişi Kays b. Ebî Kays olarak 4. cilt sayfa 441 terceme 4386’da zikredilmiştir. Her iki tercemeye de rumuz konulmamıştır dolayısıyla sadece İbnü’l-Esîr tarafından nakledilmiştir.

Lakî b. Asar el-Belevî: İbnü’l-Esîr onun için “İsmi Nu‘mân b. Asar’dır. Biz de onu orada inceledik,” demiştir. Söz konusu sahâbî Nu‘mân b. Asar olarak 5. cilt sayfa 336-337 terceme 5249’da zikredilmiştir. Ayrıca bu terceme (ع د ب) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym tarafından zikredilmiştir.³⁸⁷

Muâz b. Sımme: İbnü’l-Esîr onun için “O Muâz b. Amr’ın kardeşinin oğludur. Onun zikri orada gelecek inşallah,” demiştir. Söz konusu sahâbî ise Muâz b. Amr olarak 5. cilt sayfa 202-203 terceme 4962’de zikredilmiştir. Bu tercemeyi (ع د ب) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym zikretmiştir.

Muâviye b. Mihsan: İbnü’l-Esîr onun için “Ebû Şecera künyesidir. Künyelerde zikredeceğiz inşallah,” demiştir. Sahâbî ise künyesi Ebû Şecera el-Kindî olarak 6. cilt sayfa 163 terceme 5992’de zikredilmiştir. Söz konusu sahâbînin ismi ve künyesiyle geçtiği her iki yerde de rumuz kullanılmamıştır. Yani her iki tercemeyi de İbnü’l-Esîr nakletmiştir.

Mansûr b. Umeyr: İbnü’l-Esîr onun için “Künyelerde bundan daha tam bir şekilde zikrediyoruz inşallah, demiştir. Künyesi Ebû’r-Rûm olan sahâbî 6. cilt sayfa 113 terceme 5885’te zikredilmiştir. Ayrıca bu terceme (ب) yani İbn Abdilberr tarafından zikredilmiştir.

Meymûn Mevlâ Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem: İbnü’l-Esîr, “Ona Mihrân (مهران) da denildi,” demiştir. Söz konusu sahâbî Mihrân Mevlâ Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem ise 5. cilt sayfa 281 terceme 5135’de zikredilmiştir. Mihrân başlığında zikredilen tercemeyi ise (ع د ب) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym zikretmiştir.

Nuseyr b. Anbes: İbnü’l-Esîr, “O Büşeyr de geçti,” demiştir. Muhakkiklerimiz tarafından dipnotta belirtilmekle birlikte Büşeyr b. Anbes 1. cilt sayfa 234 terceme 468’de zikredilmiştir. Sahâbî Büşeyr ise (ب) yani İbn Abdilberr tarafından zikredilmiştir. Ayrıca muhakkiklerimiz dipnotta aynı sahâbînin Yüseyr olarak da geçeceğini zikretmişlerdir. Söz konusu sahâbîmiz Yüseyr olarak 5. cilt

³⁸⁷ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 4/35-242-287-303-430-525.

sayfa 521 terceme 5635'te zikredilmiştir. Bu durumda sahâbîmiz için sadece İbnü'l-Esîr tarafından nakledilmiştir. Çünkü söz konusu sahâbînin üç isminde de rumuz kullanılmamıştır.

Yezid b. Zeyd: İbnü'l-Esîr onun için "Nesebi oğlunda geçti," demiştir. Söz konusu sahâbînin oğlu Abdullah b. Yezîd b. Hısn ise 3. cilt sayfa 416-417 terceme 3245'te zikredilmiştir. Sahâbîmizin oğlunun tercemesi (ب د ع) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym tarafından zikredilmiştir.

Yezîd b. Talak: İbnü'l-Esîr, "veya Talak b. Yezîd'dir. Bundan daha tam olarak Talak b. Yezîd de geçti," demiştir. Sahâbîmiz Talak ismiyle 3. cilt sayfa 93 terceme 2635'te zikredilmiştir. Ayrıca bu terceme (س) yani Ebû Mûsâ tarafından zikredilmiştir.

Yezîd b. Amr Ebû Kutbe el-Ensârî: İbnü'l-Esîr onun için "Bundan daha tam bir şekilde künyelerde geçiyor," demiştir. Sahâbîmiz künyesi Ebû Kutbe olarak 6. cilt sayfa 254 terceme 6174'te zikredilmiştir. Söz konusu sahâbîmiz her iki ismiyle de sadece İbnü'l-Esîr tarafından nakledilmiştir. Çünkü her ikisinde de herhangi bir rumuz kullanılmamıştır.

Yesâr b. Etûl: İbnü'l-Esîr onun için "Nesebi kardeşi Sa'd da geçti," demiştir. Sahâbînin kardeşi Sa'd b. Etûl ise 2. cilt sayfa 337 terceme 1966'da zikredilmiştir. Ayrıca bu terceme (د ع) yani İbn Mende ve Ebû Nuaym tarafından zikredilmiştir.³⁸⁸

Ebû Hâzim b. Sahr b. Ayle: İbnü'l-Esîr onun için "Nesebi Sahr'da geçti," demiştir. Söz konusu Sahr b. Ayle ise 3 cilt sayfa 12-13'te zikredilmiştir.³⁸⁹

Selmâ bnt. Umeys: İbnü'l-Esîr onun için "Nesebi kardeşinde geçti," demiştir. Sahâbîmizin nesebi kardeşi Esmâ bnt. Umeys'in tercemesi 7. cilt sayfa 14 terceme 6706'da zikredilmiştir. Esmâ bnt. Umeys'in tercemesi (ب د ع) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym tarafından zikredilmiştir.

Selmâ Ümmü Mistâh: İbnü'l-Esîr onun için "Bundan daha tam bir şekilde künyelerde geçti," demiştir. Sahâbîmizin künyesi Ümmü Mistâh ise 7. cilt sayfa 393 terceme 7589'da zikredilmiştir. Ayrıca bu terceme (ب س) yani İbn Abdilberr ve Ebû Mûsâ tarafından zikredilmiştir.

³⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/201-214-272-286-314-489-498-503-513.

³⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/63.

Selmâ bnt. Yeâr: İbnü'l-Esîr onun için “Kız kardeşi Subeyte’dir,” demiştir. Söz konusu sahâbînin kardeşi Subeyte bnt. Yeâr ise 7. cilt sayfa 46 terceme 6790’da zikredilmiştir. Sahâbîmizin kardeşinin tercemesi (ب) yani İbn Abdilberr tarafından zikredilmiştir.

Fâtıma bnt. Ebî Tâlib: İbnü'l-Esîr onun künyesinin Ümmü Hânî olduğunu belirttikten sonra “Biz onu künyelerde zikrediyoruz,” demiştir. Sahâbîmiz Ümmü Hânî bnt. Ebî Tâlib olarak 7. cilt sayfa 404 terceme 7612’de zikredilmiştir. Ayrıca bu terceme (ب د ع) yani İbn Abdilberr, İbn Mende ve Ebû Nuaym tarafından zikredilmiştir.³⁹⁰

2.5. İbnü'l-Esîr’in Sahâbe Tanımı

Risâletin ve tebliğin ilk şahitleri ve muhâtapları olan sahâbe nesli sonraki kuşakların İslâm’ı öğrenmesi, anlaması ve kendinden sonraki nesillere taşıması için insanlığa sunduğu bilgi ve tecrübeleriyle kıymetini kaybetmemiş ve kaybetmesi de mümkün olmamıştır. Onlara ayrıcalık katan bu özellikleri her daim yeniden o dönemi ve sahâbeleri anlamaya ve okumaya bizleri sevk etmiştir. Dolayısıyla sahâbeden kopuk hiçbir ilim ve anlayış inşa edilememiştir. Bu sebeple sahâbe üzerine çalışma yapacak her ilim adamı öyle veya böyle bir sahâbe tanımına sahip olmuştur. Bu gerçeğin yansımalarını klasik eserlerden günümüz modern eserlerine kadar her çalışma ve üründe görmek mümkündür. Bunun örneklerinden birisi ise bizzat üzerinde çalıştığımız İbnü'l-Esîr’in eseri *Üsdü'l-Gâbe*’dir. Sahâbîlerin hayatları üzerine telif edilen bu eserin temelinde de bir sahâbî tanımı bulunmaktadır. Ancak bunun için kesin bir tanım vermek mümkün görünmemektedir. Zira İbnü'l-Esîr’in kendisi eseri *Üsdü'l-Gâbe*’de tam olarak bir sahâbe tanımı yapmamıştır. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr’in zihnini okumak ne düşündüğü anlamak ve sahip olduğu tanımı tespit etmek için eserine yönelmemiz gerekmektedir.

İbnü'l-Esîr eseri *Üsdü'l-Gâbe*’yi telif ederken amacı sahâbîlerin hayatlarına dair yazılmış sistemli, derli toplu ve güvenilir bir kaynak yazmak olmuştur. Böylelikle tüm sahâbîleri tercemeleri ile birlikte tek bir eserde toplayarak kapsamlı bir eser yazmak istemiştir. Bu amacını gerçekleştirmek için İbnü'l-Esîr, öncelikle kendisinden önce sahâbe hayatlarına dair yazılmış eserleri incelemiştir. Yaptığı

³⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/148-150-151-228.

araştırmalar neticesinde kaynaklardan en kapsamlısı dediği dört eseri kendisine temel kaynak kabul etmiştir. Ancak sadece bununla yetinmemiş daha birçok kaynaktan istifade etmiştir.

Bahsi geçen dört eserdeki tüm sahâbîleri eserinde toplamaya çalışan İbnü'l-Esîr, sadece bu kaynakta geçen sahâbîler ile yetinmemiştir. Bunlara ilaveten farklı kaynaklarda tespit ettiği 907 tane daha sahâbîyi eserine eklemiştir. Bu sebeple İbnü'l-Esîr'in sahâbe tanımını tek bir yolla tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Tam da bu sebeple İbnü'l-Esîr'in sahâbe tanımını tespit edebilmek için öncelikle *Üsdü'l-Gâbe*'ye yöneldiğimizde İbnü'l-Esîr'in mukaddime kısmında sahâbe isminin tanımına dair bir fasıl açtığını görmekteyiz.

İbnü'l-Esîr, eserinin mukaddimesinde açtığı bu fasılda öncelikle bazı âlimlerin sahâbe tanımı vermiş sonrasında ise kendisi bir yorum yapmıştır. Belirtmemiz gereken bir husus vardır ki o da âlimler için verilen sahâbe tanımı gerçekten söz konusu âlimlerin eserinde zikrettiği veya düstur edindiği tanım mıdır, bilemiyoruz. Zira İbnü'l-Esîr, tanımını verdiği âlimin bu tanımı nerede geçmekte veya kendisi bu bilgiye nasıl ulaştı ve benzeri sorulara cevap olabilecek herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu sebeple âlimlere dair verilen tanımlar eserde geçen ifadelerin çevrilmesinden oluşmaktadır. Şimdi mukaddimede geçen malum tanımlara bakalım.

İmam Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hâfız (ö. 292/905),³⁹¹ Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) isnadı ile dedi ki: “Biz ancak Rasûlullah'ın (s.a.s.) yanında bir ya da iki sene kalanı ve onunla birlikte bir ya da iki gazve yapanı sahâbe olarak sayıyoruz.” Vâkıdî (ö. 207/823) dedi ki: “...Bize göre sahâbe Rasûlullah'â (s.a.s.) gündüzün bir saati bile olsa sohbet edendir.” Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) dedi ki: “Rasûlullah'ın (s.a.s.) ashâbı onunla bir ay, bir gün, bir saat sohbeti olan ya da onu görendir.” Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870) dedi ki: “Rasûlullah (s.a.s.) ile sohbeti olan ya da müslümanlardan onu gören kimse onun ashâbındandır.”³⁹²

³⁹¹ Burada bahsi geçen kişinin kim olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Çünkü İbnü'l-Esîr eserinde herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ancak biz yaptığımız araştırmalar neticesinde söz konusu âlimin hadis hafızı Ahmed b. Ali el-Mervezî olduğunu zannediyoruz. Bu sebeple vefat tarihini de ona göre verdik. Bakınız; İbrahim Hatiboğlu, “Mervezî, Ahmed b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/234.

³⁹² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/19.

İbnü'l-Esîr bu tanımları verdikten sonra uzun bir şekilde Bâkullânî (ö. 403/1013) diye şöhret bulmuş meşhur kelimacı, kadı Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib'in sahâbe yorumunu vermiştir. Meşhur kelimacı sahâbeye dair şunları söylemektedir:

“Dilciler arasında sahâbî kelimesinin *الصُّحْبَةُ*” den türediğine dair bir ihtilaf yoktur. Ve o belirli bir miktarı ifade etmek üzere türememiştir. Aksine o az veya çok kişinin arkadaşlık (sohbet) ettiği kimsedir. İsimlerin hepsi fiilden türemiştir. Bu sebeple “Falanca kişiye yaklaşık bir ay, bir gün veya bir saat eşlik ettim,” ifadesinde de yine sohbet kelimesi kullanılır. Muhammed b. Tayyib devamla dedi ki: Ümmet bir geleneğe karar vererek sahâbe ismini sadece sohbeti çok olanlar için kullanıyor. Onunla bir saat birlikte bulunan, belirli bir mesafe birlikte yürüyen ya da ondan bir hadis işiten için değil. Bu nedenle bu ismin verilmesi için bu halin takip edilmesi gerekir. Bununla beraber bir haberin sika, güvenilir, makbul ve ma'mul olması sohbeti belirlemez. Ancak kişinin bir hadis işitmesi, kendisinin sahâbe olduğunu söylemesi veya Rasûlullah'tan (s.a.s.) haber nakletmesi sohbeti belirler.³⁹³

Âlimlerin sahâbeye dair tanım veya yorumlarını veren İbnü'l-Esîr en nihayetinde meşhur âlim Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) tanımını vermiştir. Gazzâlî dedi ki: “Sahâbe ismi sadece onunla arkadaşlığı(sohbet) olana verilir. Sohbetin durumu açısından isimde bir saat bile yeterlidir. Ancak gelenek onu sohbeti çok olan kimselere özel kılar.”³⁹⁴

İbnü'l-Esîr, hadisçi, tarihçi ve kelimacıdan oluşan bir grup âlimin sahâbe hakkında yaptığı tanım veya yorumu bahsi geçen âlimlerle sınırlı tutmuştur. Onun farklı ilim dallarında şöhret bulmuş bu âlimlerin tanımlarını neden verdiğini bilemiyoruz. Zira kendisi de eserde herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ancak diyebiliriz ki İbnü'l-Esîr, sahâbînin tek bir tanımının olamayacağını ve sahâbînin tek bir kriter ile ifade edilemeyeceğini düşündüğü için farklı ilim dallarındaki âlimlerin tanımlarını veya yorumlarını vermiş olabilir. Böylelikle kendisi eserde herhangi bir tanım yapmadığı ve yapmayacağı için affını istemiş olabilir.

İbnü'l-Esîr'in bu tanımları vermesinin bir diğer sebebi ise onun da söz konusu âlimlerle aynı düşünmesinden kaynaklanabilir. Zira tanımlara baktığımızda âlimlerimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) ile en az bir saat sohbeti veya sadece görmeyi

³⁹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/19.

³⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/18-19.

bile sahâbî olmak için yeterli görmüşlerdir. Sahâbîlerin hayatına dair eser yazmak isteyen bir âlimin de tam olarak böyle düşünmesi onun işini kolaylaştırmakla birlikte bilginin yani sahâbî olduğu söylenenlerin eserlerde yer bulmasını ve korunmasını sağlamıştır. Böylelikle İbnü'l-Esîr eserini yazmaya başlamadan önce meşhur âlimlerin sözleriyle kendisini desteklemiştir.

İbnü'l-Esîr için her ne kadar sahâbe tanımı yapmadığını söylesek de o söz konusu âlimlerin tanımlarını verdikten sonra şunları söylemiştir.

“Âlimlerin ileri sürdükleri şartlara göre birçok sahâbî vardır. Zira Rasûlullah ile beraber Huneyn Gazvesi'ne kadınlar ve geride kalanlar hariç 12.000 kişi katılmıştı. Hz. Peygamber vefat ettiğinde Mekke ve Medine'de geriye birçok insan bırakmıştı. Ona gelen bütün Arap kabileleri Müslümandı ve onların hepsinin Hz. Peygamber'le sohbetleri vardı. Onunla birlikte, Tebük seferine, hiçbir dîvânın alamayacağı kadar çok kişi katılmıştı. Vedâ Haccı'na da birçok kimse katılmıştı ve onların hepsinin de sohbetleri vardı. Alimler ise ancak bu kadarını zikretmiştir. Bununla birlikte eserlerine aldıkları kimselerin birçoğunun da sohbeti yoktur. Hatta bir kişi, farklı kişilermiş gibi birçok tercemede zikredilmektedir. Sahâbîlerin sayısı çok olmasına rağmen eserlerinde bu kadar az sayıda sahâbînin ismini zikretmeleri nedeniyle geçmiş alimler mazurdurlar. Zira hadis rivayeti olmayan ve herhangi bir rivayette zikri geçmeyen kimse nasıl bilinebilirdi ki!”³⁹⁵

İbnü'l-Esîr'in bu sözleri onun sahâbe algısını yansıtmaktadır. Zira o seferlere katılanları, sefere katılamayıp geride kalanları, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) gelen bütün kabileleri ve Veda haccını örnek göstererek aslında sahâbîlerin sayısının oldukça fazla olduğuna işaret etmiştir. Bu örneklerle birlikte rivayeti olmayan veya rivayette adı geçmeyen kişinin nasıl bilinebileceğini söyleyerek hakkında bilgi sahâbî olmadığımız ve belki hiçbir zaman olamayacağımız sahâbîlerin de varlığına dikkat çekmiştir.

Ayrıca İbnü'l-Esîr, sözlerinin içerisinde sohbeti olmayanların sahâbe gibi eserlerde zikredilmesini ve bazı sahâbîlerin ise birden fazla tercemeyle zikredilmesini eleştirmiştir. Dolayısıyla o sahâbe üzerine yazılmış eserlerde bu gibi sebeplerle zikredilen kişilerin olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca İbnü'l-Esîr'in yaptığı bu eleştiriden sahâbe üzerine yazılan ve içerisinde yüksek rakamlarda

³⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/19; İbnü'l-Esîr'e ait olan bu sözlerin Türkçesini Mahmut Yazıcının eserinden aldık. Bunun için bakınız; Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, 317.

terceme barındıran eserlerde sohbeti kesin olmayan ve tekrara düşen sahâbîlerin sayısının artabileceği anlaşılabilmektedir. Zira İbnü'l-Esîr'in kendisi de araştırmamızda belirttiğimiz gibi bu hatalardan beri kalamamıştır. Hatta bu durum İbnü'l-Esîr'in eleştirilmesinin baş sebebidir desek abartı olmamalıdır.

Bununla birlikte İbnü'l-Esîr'in sözlerinden onun sahâbe tanımını kestirmek mümkündür. Zira o, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile birlikte seferlerde bulunanları, Mekke ve Medine'de yaşayanları, müslüman olmak üzere gelen ancak geri dönen bütün Arapları, Veda haccına katılıp belki de sohbet şerefine ulaşamayan birçok kişiyi sahâbeden kabul etmiştir. Buna ilaveten hadis rivayetinde bulunan kişileri de sahâbeden kabul etmiştir. Neticede İbnü'l-Esîr'in sözlerinden ortaya çıkan tanım tıpkı eserinde zikrettiği âlimlerin yaptığı tanım gibi en az bir saat sohbeti olan veya sadece gören kişi sahâbîdir, diyebiliriz. Ancak İbnü'l-Esîr'in sahâbe tanımı için sadece bu sözüyle yetinmeyip eserinin muhtevasına da bakmamız gerekmektedir.

İbnü'l-Esîr, araştırmamız boyunca söylediğimiz gibi bahsi geçen dört eseri kendisine temel kaynak kabul etmekle birlikte farklı kaynaklardan da istifade etmiştir. Dolayısıyla bu eserlerde geçen ve sahâbî olduğu söylenen kişiler İbnü'l-Esîr için de sahâbî olmaktadır. Bu sebeple eserini telif ederken başvurduğu müelliflerin kriterleri bir yönüyle İbnü'l-Esîr'in kriteri olmuştur. Yine de tüm bunlar İbnü'l-Esîr'in sahâbe tanımı hakkında tam olarak fikir vermemektedir.

İbnü'l-Esîr'in sahâbe bilgisini, görüşünü veya tanımını en iyi şekilde anlayabilmek için onun *Üsdü'l-Gâbe*'ye eklediği 907 tercemeye bakabiliriz. Tam olarak İbnü'l-Esîr'in kriterlerinin anlaşılabileceği bu tercemelerin her biri kendi içinde farklı bir örnektir. Ancak genel olarak bu tercemelere bakıldığında İbnü'l-Esîr'in kimi sahâbî olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.³⁹⁶

İbnü'l-Esîr, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile birlikte bulunanı, birebir sohbet edeni, sefere katılanı, bir seferde şehit edileni, hicret edeni, bir ayetin nüzulüne sebep olanı, ridde olaylarında müslüman kalabileni, bir rivayet nakleden veya bir rivayete konu olanı, sohbe delil olabilecek şekilde bir şiirde adı geçenini... sahâbeden kabul etmiştir. Söz konusu sahâbîleri bu başlıklarla sınırlamak mümkün değildir. Zira eserde daha birçok sebep gereği sahâbî kabul edilenler bulunmaktadır. Bunun

---

³⁹⁶ İbnü'l-Esîr'in sahâbe bilgisinin örnekleri için sayfa 73-75'e bakınız.

örneklerinden birisi de Varaka b. Nevfel'dir.³⁹⁷ İbnü'l-Esîr, onu eserinde zikretmiş dolayısıyla sahâbî kabul etmiştir. Hatta sadece İbnü'l-Esîr değil Ebû Mûsâ, İbn Mende ve Ebû Nuaym'da eserinde Varaka b. Nevfel'i zikretmiştir.

Ayrıca İbnü'l-Esîr, eserinde sohbeti olmayan veya bunda şüphe bulunanları zikretmekle birlikte Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında yaşamış ama onu hiç görememiş kişileri de zikretmiştir. Ancak bu kişilerin tercemesinde bu durumu açıklamıştır. Sahâbîliğin en küçük kriterinden biri olan dünya gözüyle görme ameliyesi olmayanların dahi eserde zikredilmesi İbnü'l-Esîr'in sahâbîlerin veya sahâbî olduğu söylenenlerin bilgilerini koruma gayreti olmalıdır. Bu sebeple İbnü'l-Esîr için kesin bir sahâbî tanımı yapmak sınırları belirlemek zorlaşmaktadır.

Tüm bu sözlerden de anlaşıldığı gibi İbnü'l-Esîr tam anlamıyla sahâbe kimdir sorusuna cevap verecek bir tanım yapmamıştır. Ancak onun söylediklerinden ve eleştirdiği hususlardan anlaşılan o ki onun sahâbe kavramı oldukça geniştir. İbnü'l-Esîr'in sözlerinden tahmin edebildiğimiz kadarıyla onun sahâbe tanımı şöyle olmalıdır; "Sahâbe, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile sohbeti bulunsun ya da bulunmasın onu gören, onun zamanında yaşayan ve bilgisi bize ulaşan herkeştir." Zira sahâbe biyografisine dair eser yazacak olan birinin de aksi bir tanım yapması düşünülemezdi. İbnü'l-Esîr, usûl-i fıkıh âlimleri gibi Hz. Muhammed (s.a.s.) ile altı ay veya daha uzun süre birlikte olmayı, ilim öğrenmek maksadıyla sık sık gidip gelmeyi ve kendisinden hadis nakletme şartlarını³⁹⁸ arayarak biyografi yazmaya niyetlenseydi belki de bugün elimizde bulunan bilgilerin çoğundan haberdar olamayacaktık. Böylelikle İbnü'l-Esîr'in eseri de dâhil hiçbir biyografi eseri tek nüshadan öteye gidemeyecekti. Dolayısıyla usûl ve amaca göre değişen sahâbe tanımlarında dikkat etmemiz gereken yapılan sahâbe tanımlarından ziyade benimsenen usûl ve amaca uygunluğun derecesi olmalıdır.

2.6. İbnü'l-Esîr'in Ekllediği Sahâbîler

İbnü'l-Esîr'in eserine kendisinin dahil ettiği 907 tane sahâbînin olduğunu daha önce de zikretmiştik. Bu sahâbîlerin her birini tercemeleriyle birlikte incelemek mümkün olmadığı için onların sadece isimlerini zikretmekle yetineceğiz. Ancak bunu yaparken onların neden sahâbî olarak zikredildiğine

³⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/447-448.

³⁹⁸ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

alamet olarak bazı sınıflandırmalar kullanacağız. Her bir ciltte uyguladığımız bu sınıflandırmalar söz konusu cildin muhtevasına göre değişiklik göstermektedir. Bu sebeple herhangi bir ciltte bulunan bir sınıf başka bir ciltte bulunmamaktadır. Ayrıca her bir cildin barındırdığı terceme sayısı eşit olmadığı için bazı ciltlerin isim listesi kısa sürerken bazısının de uzun sürmektedir. Şimdi ciltlerimizde kullandığımız sınıflandırmaları kısaca tanıyalım.

Sahâbeden Zikredilenler: Bu kısımda herhangi bir kaynakta sahâbe olduğu söylenen veya kendisi için lafız olarak “من الصحابة” veya buna benzer lafızlar kullanılan kişileri aynı başlıkta topladık.

Sohbeti Olanlar: İbnü'l-Esîr, eserinde birçok sahabe için “له صحبة أو لها صحبة” ifadelerini kullanmıştır. Bizde bu ifadenin kullanıldığı sahâbîleri ayrı bir başlıkta zikrettik.

Müslüman Olanlar: İbnü'l-Esîr, eserin de bazı sahâbîler için “أسلم أو أسلمت” ifadelerini kullanmıştır. Bizde bu ve buna benzer ifadelerin kullanıldığı sahâbîleri bu başlıkta topladık.

Biat Edenler: Burada gerek akabe’de biat edeni gerekse de ağacın altında biat edenleri (Rıdvan Biatı) topladık. Ancak hanım sahâbîlerin olduğu yedinci cilt bundan istisnadır. Zira burada birçok hanım sahâbî için “بايعت رسول الله” ve “بايعت النبي” gibi lafızlar kullanılmıştır ancak bunların hepsi akabe veya Rıdvan Biatı’na işaret etmez, hanım sahâbînin müslüman olmasına delalet eder. Örneğin: İbnü'l-Esîr, Seleme bnt. Sa’d b. eş-Şehîd için “بايعت النبي بعد الفتح” ifadesini kullanmıştır.³⁹⁹ Bu örneklerin sayısını arttırmak mümkün olmakla birlikte biz bunlar arasında bir fark gözetmeksizin hanım sahâbîler de biat lafzı kullanılanların hepsini aynı başlıkta topladık. Zira İbnü'l-Esîr’in kendisi de çoğunlukla biatın hangi biat olduğunu açıklamamıştır.

Bedir/Uhud’a Şahit Olanlar: İbnü'l-Esîr, eserinde birçok sahâbî için herhangi bir savaşa şahit olma delilini kullanmıştır. Çoğunlukla Bedir ve Uhud savaşları kullanılsa da Mekke’nin fethi, Huneyn, Hudeybiye ve benzeri seferlerde sahâbîliğin ispatı için kullanılmıştır. Ancak eserde Bedir ve Uhud’un sıklıkla kullanılmasından dolayı sadece bunlar için başlık açtık bahsi geçen savaşlar azınlıkta olduğu için onları da “Diğerleri” başlığında zikrettik.

³⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/145.

Heyet Olarak Gelenler: İbnü'l-Esîr, eserinde Hz. Muhammed'e (s.a.s.) gelen heyetlerden bahsetmektedir. Bunlar içerisinde yer alan sahâbîler için de “ وفد الى النبي ” ve buna benzer ifadeler kullanmıştır. Bizde bu ve buna benzer ifadelerin kullanıldığı sahâbîleri aynı başlıkta birleştirdik.

Hadis Nakleden/Hadis Ravisi: İbnü'l-Esîr, kendisinden rivayet nakledileni veya bir rivayete konu olanı sahâbî kabul etmiştir. Bu sebeple eserinde bazı sahâbîlerin tercemesinde sadece onlardan nakledilen rivayeti veya herhangi bir rivayete konu olmuş sahâbînin tercemesinde de bu rivayetleri kullanmıştır. Biz de tercemesinde sadece bu rivayetler kullanılan sahâbîleri bu başlıkta topladık.

Hz. Muhammed (s.a.s.) ile Bir Hadise: İbnü'l-Esîr, bir önceki başlıkta da dediğimiz gibi bazı sahâbîler için sadece rivayet kullanmıştır. Ancak onlardan bazıları Hz. Muhammed (s.a.s.) ile yaşanmış bir olay, sorulan bir soru veya şahit olunmuş bir meseledir. Biz bu hadiselerin içerisinde Hz. Muhammed (s.a.s.) bulunduğu için bu sahâbîleri ayrı bir başlıkta zikrettik.

Ridde Hadisesi: İbnü'l-Esîr, bazı sahâbîlerin tercemesinde onların Ridde olaylarında müslümanların tarafında olduğunu, müslümanlara yardım ettiğini veya İslam üzere kaldığını nakletmiştir. Biz de hakkında bu ve buna benzer ifadeler kullanılan sahâbîleri ayrı başlıkta zikrettik.

İsimlendirdikleri: İbnü'l-Esîr, eserinde bazı sahâbîlerin Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından isimlendirildiğini ifade etmiştir. Bizde hakkında bu ifadenin kullanıldığı sahâbîleri ayrı başlıkta zikrettik.

Edrake'n-Nebî: Tercemesinde “ أدرك النبي ” ve benzeri ifadelerin kullanıldığı sahâbîlerin zikredildiği başlıktır.

Ayet: İbnü'l-Esîr, bazı sahâbîlerin tercemesinde nüzulüne sebep oldukları ayetleri ve olayı anlatmaktadır. Biz bu başlıkta bu sahâbîleri zikrettik.

Diğerleri: Bu başlıkta zikredilenler bahsi geçen başlıklardan herhangi birine girmeyen ancak ayrı bir başlık olarak zikredemeyecek kadar az sahâbînin olduğu başlıktır. Burada isimi verilen sahâbîlerin her birinin sohbetinin delili farklılık göstermektedir.

Hz. Muhammed ile Evlendi: Bu başlık hanım sahâbîlere özeldir. Tercemesinde bu ifadenin geçtiği kişiler zikredilmiştir.

Bir Sahâbînin Yakını: İbnü'l-Esîr, birçok hanım sahâbînin sohbetine delil olarak sahâbeden olan bir yakınına örnek göstermiştir. Bunlar hanım sahâbîlerin bazen eşi, oğlu, kardeşi veya babası olmaktadır. Bizde bu başlıkta bu sahâbîleri zikrettik.

Yaşanmış Bir Mesele: Bu başlıkta hanım sahâbîlere özeldir. Zira burada anlatılan meseleler önemli bir olaydan ibarettir ancak içerisinde Hz. Muhammed (s.a.s.) bulunmamaktadır. Sahâbî sayıları ayrı bir başlıkta listeleyebileceğimiz kadar çok olduğu için bizde yedinci cilde özel olarak bu başlığı açtık.

Netice itibariyle başlıklarımızı bitirmiş bulunuyoruz. Sahâbîler söz konusu olduğunda onları birçok başlıkta ve farklı şekillerde zikredebiliriz. Zira sahâbîlerin tercemeleri içine girdikleri başlığın konusundan ibaret değildir. Ancak biz 907 sahâbînin ismini zikredebilmek için bu yöntemi takip ettik. Dipnotta vereceğimiz sayfa numaralarına uygun olarak sahâbîleri yerleştiremesek de bu bilgilerin söz konusu sahâbîleri araştırmak isteyenleri yönlendirmede faydalı olacağına inanıyoruz. Şimdi İbnü'l-Esîr'in eserine dahil ettiği sahâbîleri görelim.

1. CİLTTE GEÇEN SAHÂBÎLER⁴⁰⁰

Sahabeden Zikredilenler

Eyfa' Abdu'l-Külâî'

Ehab

Ahrem el-Huceymi

Hâris b. Ubeyd

Hâris b. Ka'b b. Amr

Harâm b. Avf el-Belevî

Biat Edenler

Evs Ebû Hâcib el-Kilâbî

Cabir b. Şeybân

Ca'fer Ebû Zema' el-Belevî

Hâris b. Mudras

Bedir'e Şahit Olanlar

Evs b. Muallâ

Sâbit b. Münzir

Sekf b. Amr

Hâris b. Süleym

Hâris b. Nu'mân

Heyet Olarak Gelenler

İyas b. Şurâhil

Eska' b. Şurayh

Emanet b. Kays

Ümeyye b. Dabâde

Evs b. Hârise

⁴⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/59-65-67-69-70-73-84-90-91-92-101-126-127-132-136-138-140-147-150-163-166-167-170-177-178-183-187-195-196-198-200-204-208-209-211-215-216-220-222-229-231-236-238-240-241-246-260-270-276-277-282-291-293-294-304-315-317-325-331-332-337-341-349-350-352-356-365-377-395-400-401-403-405-408-411-412-413-416-418-424-438-443-445-448-450-454-458-460-461-463-472-474-475-476-477-478-479.

Beğid b. Habîb
Sa'lebe b. Amr
Cebbar b. Hakem es-Sülemî
Cüneyd b. Abdurrahmân
Hâris b. Abdullah Ebû Alkase
Hâris b. Kays b. Hâris
Haris b. Kays b. Hısn
Habîb e. Mervân
el-Hacn

Hureys b. Avf

Müslüman Olanlar

Bâzân el-Fârisî
Eğleb er-Râciz
Übey Bin Ümeyye
Beşir b. Hâris el-Absî

Sohbeti Olanlar

Buceyr es-Sekafî
Behîr el-Enmârâ
Berru'bnu Abdullah
Ahmer b. Kadn
Ahnes b. Habbâb
Erbed b. Maşî
Büsr b. Asame
Bişr b. Âsım
Büşeyr es-Sekafî
Hâris b. Esed
Hâris b. Müslim
Habîb Ebu Damre
Habîb b. Ebi'l-Yüsr
Hurkus b. Züheyr Es-Sa'dî

Feth Günü Müslüman Olanlar

Buceyr b. 'İmrân

Cenâb el-Kelbî
Hibbân b. Hakem Es-Sülemâ

Uhud'a Şahit Olanlar

Berza' b. Zeyd İbn Nu'mân
Ahves b. Mesûd
Eslem b. Evs
Beşir b. Sa'd b. Nu'mân
Büleyl b. Bilâl
Temîm b. Nesr
Cenâb b. Kayzî
Haris b. Atîk b. el-Hâris

Diğerleri

Evs
Ümeyye b. Sa'leb
Enes b. Sırme:
Enes b. Katade El-Bâhilî:
Ehved b. 'İyâz
Ekberu'l-Hârisî
Evs b. Hâlid:
Eslem b. Cübeyra
Esved b. Haram
Eflah Ebû Fukeyhe
Esed b. Zü'râre
Ahnes b. Şerik
Bürz b. Kahdam
Büreyre b. Cündeb
Büsr b. Süleymân
Bişr b. Hanzale El-Cu'fî
Bekr b. Hâris
Bükeyr b. Şeddâd
Sâbit b. Zeyd b. Vedîa'
Sabit b. Mürre

Sa'lebe b. Ebî Beltea'

Selib b. Sa'lebe

Cebr Ebû Abdullah

Cehhâf b. Hakîm

Cervel b. Mâlik

Cerîr b. Abdullah el-Hımyerî

Cisr b. Vehb

Cemdu'l-Kindî

Cumhân el-'Amâ

Cumey' b. Mesûd

Cuşeyşe ed-Deylemî

Cemîl en-Necrânî

Cünbüz

Cünda' b. Damre

Habîb b. Rebîa

Hâris b. Süfyân

Hâris b. Abbâs

Hâris b. Amr El-Esedî

Hâris b. Hizâm

Hâris b. Mâlik Ed-Dâî

Hâris b. Ebi Dırâr

Hubeyşe el-Esedî

Huttât b. Amr rl-Ensârî

Haccâc Ebu Kâbûs

Haccâc b. Münebbih

Hucr Ebu Abdullah

Hermele b. İyâs

Hermele b. Mürayda

Hureys b. Zeyd el-Hayl ed-Tâî

Harîş b. Hilâl

2.CİLTTE GEÇEN SAHÂBÎLER⁴⁰¹

Sohbeti Vardır

Hakem b. Müslim el-Ukaylî

Hazm b. Amr

Hanzele b. Hevze

Zefâfe

Rabî' b. Rabîa'

Rebîa' b. Sa'd el-Eslemî

Rahda b. Harbe

Rifâa b. Zenber

Zir b. Abdullah

Züheyr b. Kays el-Belevî

Zeyd b. Âyiş

Seccâr es-Selîti

Sâid b. Amr el-Ensârî

Şeddâd b. Ümeyye

Hadis Nakleden/Hadis Ravisi

Hüseyn b. Rebîa

Hakîm el-Eş'arî

Hanzale

Hâlid b. Abdullah (Soh. İhtilaflı)

Hayberî b. Nu'man

Zekvan b. Yâmin

⁴⁰¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/3-9-18-27-30-42-43-49-50-56-57-60-61-62-68-69-89-91-99-101-106-107-124-137-144-146-147-152-163-168-169-172-181-188-199-201-206-208-212-214-215-219-221-226-241-253-257-258-262-264-267-268-270-272-276-293-294-298-300-302-305-320-322-326-327-328-333-343-361-363-384-391-398-399-404-414-426-446-447-455-457-458-462-468-473-476-477-482-483-485-490-497-504-506-508-509-515-519-533.

Zekvan Mevlâ el-Ensâr

Razîn b. Mâlik

Riâb b. Muheşşim

Zeyd b. Ebi Ertât

Zuyeyd

Sâbit b. Humeyda

Sebâa b. Sâbit

Sâid b. Amr el-Kindî

Süleyym b. Uş

Sehl b. Kays el-Ensârî

Şeddâd b. Avf

Şurahbîl Ebû Amr

Heyet Olarak Gelen

Husayn b. Ya‘mer

Humeyd b. Adurrahman b. Avf

ed-Dûmî b. Kays

Züâle b. Avkale

Râşid b. Şihâb

Rabî‘ b. Gârib el-Absî

Züfer b. Hursân

Süfyân b. Havlî

Şurayh b. Mukedded

Müslüman Olanlar

Hakîm b. Ümeyye

Haneş b. Akîl

Seyf b. Mâlik

Hız. Muhammed ile Bir Hadise

Husayn el-Arcî

Humeyyir b. Adî

Hanbel b. Harice

Hanzale b. Kasâme

Hanzale b. Kays el-Ensârî ezZaferî

Zû'l-Huveysira et-Temîmî

Züheyr b. Hayseme

Ziyad b. Cehver

Zeyd b. Lusayt

Zeyd b. Yesâr

Sehbera el-Esedî

Sâid b. Mînâ

Sehl b. Mincâb

Sevâd b. Mâlik

Şebîb b. Harâm

Şeddâd b. Sümâme

Şeddâd b. Ârız

Sahabedendir

Hımâr

Ziyad b. Sa‘d es-Sülemî

Zeyd b. Amr b. Gaziye

Suhaym

Sinân b. Abdullah b. Kuşuyr

Şecera el-Kindî

Uhud’a Şahit Olanlar

Hammâm b. el-Cemûh

Hamza b. Ammar

Humeyda b. Rukaym

Hanzale b. Nu‘mân b. Âmir

Huneyf b. Riyab

Hâlîd b. Sinan b. Ebi Ubeyd

Râfî‘ b. Nu‘man

Rabî‘ b. Nu‘man

Zür‘a b. Âmir

Zeyd b. Milhan

Zeyd b. Yesaf

Sa‘d b. Ammâr

Sa'd b. Amr b. Ubeyd
Süleyym b. Kays b. Levzân
Sümeýra b. Husayn
Sümeýfi' b. Nâkûr
Sehl b. Hâris
Sehl b. Ebî Sa'Saa

Biat Edenler

Hamza b. Avf
Haşrem b. Hûbâb
Süveyd b. Sahr

Bedir'e Şahit Olanlar

Hidâş b. Katâde
Râf'i b. Yezîd b. Seken
Riâb b. Huneyfe
Zeyd b. Ubeyd
Sürâka b. Mu'temir
Hâlid b. Sâbit
Hâlid b. Ka'b
Hâlid b. Mâlik (Sohbeti Yok)
Halef b. Mâlik
Hamîsa b. Ebân
Râfi' b. Ma'bed
Rebîa b. Amr el-Cüheni
Züheyr b. Acve

3. CİLTTE GEÇEN SAHÂBÎLER⁴⁰²

Sahabedendir

Dahhâk b. Süfyân es-Sülemî
Turayh b. Saîd
Talha b. Saîd

Saîd b. Süheyl
Süheyl b. Kays
Sevâd b. Zeyd

Ridde'de Müslüman Kalanlar

Rebîa b. Abdillâh b. Nevfel
Züfer b. Zeyd
Ziyad b. Abdullâh el-Katafani
Şehr b. Bâzâm

Diğerleri

Husayn b. Avf
Hassân b. Kays
Hamzaz b. Şerik
Huneys b. Halid
Humeyyir
Hâlid el-Ezrak
Hâlid b. Anbes
Zû Havşeb
Sâib b. Hişam
Sa'd b. Hürre
Saîd b. Husayn
Silkân b. Mâlik
Seleme b. Hatal
Semûra b. Habîb
Sümeýha

Âsım b. Ebî Cebel
Abdullâh b. Havlâ
Abdullâh b. Âiz Eş-Sümâlî
Abdullâh b. Muhayriz

⁴⁰² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/6-7-15-21-25-28-33-34-40-47-55-58-63-69-73-74-75-85-92-96-104-110-112-123-127-136-153-161-170-171-181-185-200-202-208-215-220-222-225-229-261-263-278-279-290-299-339-340-349-352-359-364-365-369-370-373-374-375-377-378-383-392-396-397-400-401-405-408-411-412-413-418-420-460-464-469-473-491-499-501-503-505-507-512-514-530-533-541-546-552-555-564-573.

Abdullah b. Nehîk
Ubeydullah b. Mâlik b. Nu‘mân
Utbe b. Amr b. Sâlih b. Zübân

Sohbeti Vardır

Safvân b. Mâlik
Sulsul b. Şurahbîl
Abdullah b. Ber
Abdullah b. Ömer el-Cermî
Abdullah b. Meğnem
Abdullah b. Vâil
Abdurrahman b. Vâil
Abdu Amr b. Abdu Cemel
Ubeyd b. Erkam
Uteyr el-Bedrî

Bedire Şahit Oldu

Sâmit Mevlâ Habîb
Âmir b. Sa‘d b. Sekf
Abdullah b. Ebi Havlâ
Abdullah b. Müzeyn
Abdullah b. Nadle b. Mâlik
Ubeyd b. Murâvih el-Müzenî

Uhud’a Şahit Olanlar

Abdullah b. Evs b. Kayzî
Abdullah b. Hâris b. Heyşe Ensari
Abdullah b. Sa‘d b. Süfyân
Abdullah b. Sa‘Saa
Abdullah b. Lebîd
Abdurrahman b. Âiz b. Muâz
Utbe b. Amr b. Cîrve

Ridde Hadisesi

Zabyân b. Rebîa
Abdullah b. Mübeşşir

Abdulhâris b. Enes b. Deyyân

Müslüman Olanlar

Âmir b. Ğaylân
Abdurrahman b. Nu‘man
Abd b. Culundâ
Ubeyde b. Mâlik
Heyet Olarak Gelen
Dımâm b. Zeyd
Âs b. Âmir
Âmir b. Tufeyl b. el-Hâris
Abdullah b. Râşid el-Kindî
Abdullah b. Kudâd

Hiz. Muhammed ile Bir Hadise

Sa‘b b. Minkar
Salt b. Mehrame
Sayfî Ebu’l-Hâris
Târik b. Ahmer
Âmir b. Sabre
Abdullah b. Hâlid b. Urve (Biat)
Abdullah b. Abdullah b. Sâbit
Abdullah b. Alkame el-Kuraşî
Abdullah b. Amr b. Avf
Abdullah b. Ebî Leylâ
Abdullah b. Mâlik el-Eslemî
Abdullah b. Hilâl
Abdurrahman b. Şurahbîl
Ubeydullah b. Ebi Müleyke

Hadis Nakleden/Hadis Ravisi

Sâmit el-Ensârî
Sahr b. Muâviye
Abbâd b. Şeybân
Abdulah b. el-Ahrem

Abdullah b. Mâlik
Abdullah b. Muğîre el-Yeşkurî
Abdullah b. Müntefik
Abdullah el-Yeşkurî

İsimlendirdikleri

Abdullah b. Amr el-Hânî
Abdulhıcr b. Abdulmudân
Abdullah b. Heysem
Abdulaziz b. Sehber
Abdullah b. Ber
Abdullah b. Ebî Avf
Abdullah b. Kuney'

Diğerleri

Abdullah b. Hakîm el-Cühenî
Abdurrahman b. Yezîd b. Âmir
Sâlih el-Kurazî
Abdullah b. Kays b. Sırme
Abdullah b. Kays b. Udes
Abdullah b. Kays b. Avrâa'
Abdullah b. Muğîre b. Muaykib
Abdullah b. Vehb el-Esedî
Ma'bed b. Kays'ın Kardeşi Abdullah
Abdurrahman b. Abdullah b.
Osman es-Sekafî

4. CİLTTE GEÇEN SAHÂBÎLER⁴⁰³

Sohbeti Vardır

Ukbe b. Hanzaliyye
Alkame b. Talha
Umâre b. Âmir

Sahvân b. Safvân
Damre b. Enes
Damdam b. Hâris
Dırâr b. Mukarrin
Tihfe b. Kays
Tarîf b. Ebân
Talha
Tuleyha b. Utbe
Âmir b. Sa'd b. el-Hâris
Ubâde b. Amr
Abâye b. Mâlik
Abdullah b. el-Hâris b. Ümeyye
Abdullah b. Ebi Hâlid
Abdullah b. Sa'd el-Hezlî
Abdullah b. Süfyân
Abdullah b. Şihâb ez-Zührî Esğar
Abdullah b. Ka'b Mâlik
Abdullah b. Mu'tem
Abdullah b. Muttalib b. Ezher
Abdurrahman b. Osman b. Maz'ûn
Abdurrahman b. Eşir
Abdolvâhid
Ubeyd b. Süleym
Ubeyd b. Murâvih el-Müzenî

Anter el-Uzrî
İyâz b. Gutayf
Gâdıra b. Semure et-Temîmî
Garafe el-Ezdî

⁴⁰³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/5-12-14-18-20-25-35-38-42-43-51-61-66-79-81-83-85-126-127-140-141-186-188-191-198-202-203-206-211-212-214-234-235-236-241-242-248-259-262-263-278-287-290-292-294-296-303-304-305-306-307-312-327-332-335-336-337-339-340-342-344-347-349-365-380-382-383-404-405-407-411-416-422-428-430-436-437-438-441-451-452-458-461-470-484-512-513-525.

Kays b. Seleme b. Yezîd el-Cu‘fî

Kays b. Ubeyd

Kirkire

Sahabedendir

Umâre b. Şebîb

Amr b. Şe‘vâe

Amr b. Yesribî

Uyeyne b. Âişe el-Merâî

Kabîsa b. Şübrûme

Kesîr b. Ziyâd

Müslüman Olanlar

Ömer el-Yemânî

Amr b. Sa‘lebe el-Haşenî

Amr b. Haccâc ez-Zebîdî

Fâtik b. Zeyd b. Vâhib el-Absî

Heyet Olarak Gelenler

Udes b. Âsım

Adî b. Abd b. Süvâe

Adî b. Hemmâm

Urs b. Âmir

Atıyye b. Hısn

Ules

Alkame el-Hadramî

Amr b. Eyfa‘

Amr b. Cebele

Amr b. Âmir b. Rebâa

Amîra b. Mâlik el-Hârîfî

Fasl b. Zâlim

Kabîsa b. el-Esved et-Tâî

Kusay b. Zâlim

Kanân b. Dârim

Kays b. Cerve

Kays b. Zeyd el-Cüzâmî

Kays b. Seleme b. Şerâhîl el-Cu‘fî

Kays b. Abdullah el-Kindî

Lekîr b. Abbâd es-Sâmî

Uhud’a Şahit Olanlar

Amr b. Teym el-Beyâdî

Amr b. Haris b. Heyşe

Îyâz b. Amr

Kays b. Sa‘sa b. Vehb

Kays b. Amr b. Lebîd

Kâ‘b b. Amr en-Neccârî

Bedir’e Şahit Olanlar

Amr b. Kays b. Cudâ

Antera es-Selmâ

Aneze b. Nakbe

Aneme b. Adî

Gannâm b. Evs el-Ensari

Fâkih b. Seken el-Ensari

Lübde b. Kays

Lekîr b. Asar el-Belevî

Edraken Nebi

Ali b. Ubeydillah b. el-Hâris

Ömer b. Mâlik b. Ukbe

Lübde b. Âmir b. Has‘ame

Biat Edenler

İsme b. Riyâb

Amr b. Hâris el-Ensârî (akabe)

Amr b. Şibl es-Sekafî

Amr b. Avf b. Yerbû‘

Kabîsa b. ed-Demmûn

Ridde Hadisesi

Akîl b. Mâlik

Umeyr b. Husayn

Umeyr b. Sâbî

Gâlib b. Bişr el-Esedî

H. Muhammed ile Bir Hadise

Ukbe b. Nu‘man

Ali en-Nümeyrî

Amr b. el-Kârî

Kays b. Sayfî

Kaysî

Hadis Nakleden/Hadis Ravisi

Utârid b. Berz

İlbâ' el-Esedî

Amr b. Hurays

Amr b. Ebi Seleme

Amr b. Süleym el-Avfî

Amr b. Süleyman el-Müzeni

Anbese b. Ümeyye

Inebe

Gassân b. Hubeyş

Gısmir b. Haraşe

Rasulullahın Mevlası Gaylân

5. CİLTTE GEÇEN SAHÂBİLER⁴⁰⁴

Sohbeti/Sahâbeden Olanlar

Mâlik b. Yehâmir

Müdrîk b. Ziyâd

Mezûr b. Adî

Mezkûr el-'Uzrî

Maa'n b. Fedâle

Nüseyr b. Anbese

Umeyr es-Sedûsî

Avvâm b. Cuheyl

Kays b. Umeyr

Kays b. Yezîd el-Cühenî

Kesîr b. Kays

Diğerleri

Adî b. Amr b. Süveyd

Arîb b. Abdi Külâl

Avf Mâlik el-Eşcaî

Urfuta b. Fadle

Ulâka b. Suhâr

Umâre b. Sa'd

Ömer b. Mâlik b. Utbe ez-Zührî

Amr b. el-Esved b. Âmir

Umeyr b. Sâbit b. Nu'mân Ensarî

Umeyr b. Saîd

Kudâi b. Amr

Kutbe b. Katade el-Uzrî

Kays b. Rifâa

Kays b. Ebi Kays

Nadr b. Hâris el-Evsî

El-Vazî' Ebû Züreyh

Velîd b. Kâsım

Müstevrid b. Minhâl

Ma'dikerb el-Hemdânî

Müslüman Olanlar

Merkebûd

⁴⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/8-17-19-27-29-31-50-52-56-58-63-64-69-73-76-103-120-123-124-125-129-130-133-137-139-143-144-147-148-149-155-161-162-185-188-192-194-201-203-204-214-223-227-228-231-233-235-237-238-251-260-269-271-272-285-286-314-317-329-330-331-332-337-341-344-347-351-355-359-367-372-380-381-382-387-388-391-392-413-415-420-422-430-438-448-450-454-456-457-485-487-489-497-498-503-504-506-511-513-518-521-526.

Nufey' b. Mu'allâ
Yezîd b. Âmir es-Süvâî
Yezîd b. Nuaym
Edreke'n-Nebi
Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî

Bekr
Milhân b. Ziyân
Münzir b. Yezîd
Yezîd b. Yuhannes

İsimlendirdikleri

el-Mukterib
Müsri' b. Yâsir
Mudâ'
Mudi' b. Âmir

Uhud'a Şahit Olanlar

Mâlik b. Sinân b. 'Ubeyd
Mesûd b. Zürâre
Muâz b. Simme
Muâz b. Amr en-Neccârî
Mansûr b. Umeyr
Nu'man b. Halak
Nu'man b. Amr b. Halde
Nu'man b. Mâlik el-Ensârî el-Evsî

Bedir/Hudeybiye/Hayber/Huneyn/

Kadisiye'ye Şahit Olanlar

Ma'mer b. Habîb
Nu'man b. Zeyd
Yezîd b. Hudâre
Mâlik b. Hubeyr el-Eslemi
Mübeşşir b. el-Bera'
Mihsan b. Vahvah
Mirdâs b. Mervân

Mervan b. Cüz'
Mersed b. Necebe
Mudarris b. Süfyân

Ridde Hadisesi

Muhriz b. Katede
Muâz b. Yezîd
Herim b. Kutbe
Yezîd b. Huzeyfe

H. Muhammed ile Bir Hadise

Mahreme b. Kâsım
Mihyes b. Hakîm
Manzûr b. Zebbân
Muhtâr b. Kays
Mudarrif b. Hâlid
Meymûne
Nu'man es-Sebeî
Nuaym b. Amr b. Mâlik
Hubeyra b. Meğâda
Hubeyl
Vehb b. Ümeyye
Vehb b. Huveylid
Yesâr Ebû Fukeyhe
Ya'lâ

Heyet Olarak Gelenler

Mâiz b. Müc'alid
Mâlik b. Hasel
Mâlik b. Âmir b. Hânî'
Mâlik b. Abdullah b. Hayberî
Mâlik b. Mişvef
Mâlik b. Nuveyra
Muhârib b. Mezîde
Merzubân b. Nu'mân

Muâz et-Temîmî
Ma'dikerb b. el-Hâris
Ma'dikerb b. Şerâhîl
Ma'kıl b. Sinân b. Nubeyşe
Münzir b. Adî
Münzir b. Ka'b ed-Dârimî
Meysere b. Mesrûk el-Absî
Nu'man b. Yezid
Nuaym b. Cennâb
Nuaym b. Yezid
Nemad b. Kays
Nehik b. Kusâ
Hânî b. Hâris
Hânî b. Adî
Hemmâm b. Mâlik
Hevbece b. Buceyr
Mürre b. Sâbî
Mürre b. Amr el-Ukaylî
Mürre b. Ka'b
Mesûd b. Sinân el-Ensârî
Muâz b. Yezîd b. Seken
Muâviye b. Mihsan
Mu'tib b. Amr
Muallâ b. Levzân
Ma'mer b. Kilâb
Nu'man b. Sâbit
Nu'man b. Ebî Ceâ'l
Nûbe

6. CİLTTE GEÇEN SAHÂBÎLER⁴⁰⁵

Sohbeti Vardır

Hevze b. Amr
Vecz b. Ğâlîb
Vuzer b. Sedûs et-Tâî
Velîd b. Züfer
Yezîd b. Kays b. Hârice
Yezîd b. Kays El-Kindî
Yezîd b. Nu'mân
Diğerleri
Mâlik b. Sinân en-Nemerî
Mervan b. Hakem
Mücâlid Ebî Asme'nin Babası
Müceddî b. Kays
Muhârik b. Abdillâh el-Becelî
Mihraş el-Huzâî
Mersed b. 'Îyâz
Mervan b. Mâlik
Hânî el-Mahzûmî
Hilâl b. Ebî Hilâl
Humeyl b. Demmûn
Huzeym b. Abdullah
Velîd b. Abdi Şems
Yezîd b. Zeyd
Yezîd b. Damre
Yezîd b. Talak
Yezîd b. Amr Ebû Kutbe el-Ensârî
Yezîd Ebû Ömer
Yesâr b. Etûl
Yuseyr b. Anbes
Ebû Sa'lebe el-Eşcaî

⁴⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/13-14-23-33-40-43-63-72-74-81-88-90-94-102-110-113-119-121-130-132-162-163-184-203-207-215-229-252-254-259-269-273-291-292-331-346-351-356-357-358-359-360-361-362-392-393-394-398-400-404-405-407-419-423-425-427-442-447.

Ebû Hâzim Sahr

Ebû Harîz

Ebû Reyhâne el-Kuraşî

Ebû Kuhâfe b. Afîf

Ebû Amr b. Ümeyye

Şeddâd b. Hâd an Raculun min el-

A'râb lehu Sohbetun

Abdullah b. Sa'd an Raculun lehu

Sohbetun

Sahabedendir

Ebu'l-Esved b. Yezîd

Ebû Zer el-Hîrmâzî

Ebû Leylâ el-Ensârî

Edraken Nebi

Ebû Ubeyde b. Umâre

Ebû Ma'bed b. Hazn

Ebû Zeyd Kays b. Amr elHemdânî

Bedir/Uhud'a Şahit Oldu

Ebû Hârice Amr b. Kays

Ebû Abs b. Âmir

Ebû Kutbe

Ebû Kays b. el-Muallâ

Ebû Huzeyme Yerbû'

Heyet/Geldi

Ebu'l-Esved b. Yezîd

Ebû Zûrâre en-Nehaî

Ebû Şecera el-Kindî

Ebû Amr en-Nehaî

Ebû Kurre

Ebû Zabyân

Hiz. Muhammed ile Bir Hadise

İsmail b. Ümeyye an Raculun min beni Hârise an Eşyâh min Kavmihi

Ebû Husayn el-Ensârî

Ebû Mus'ab

Ceddu Talha b. Musarrif

Hâlu Harb b. Abdullah

Diğerleri

Ebû Evs es-Sekafî

Ebu'l-Beşer

Ebu'l-Harîf b. Sâide

Ebû Huzeyfe es-Sekafî

Ebû Şubâs

Ebu'l-Uşarâ'

Ebû Yezîd el-Cüzâmî

İbn Ümmü Mektum

Hadis

Ebû Temîm el-Ceyşânî

Ebû Hayr

Ebû Razîn

Ebu Ravh el-Kilâî

Ebu's-Sâib Mevlâ Ğaylân

İbn Abbâs

el-Arakî

ed-Devsî

Ebû Mâlik el-Ğıfârî

Ebu'l-Melîh an Ebihi

Ceddu Ebi Da'sem

Ceddu es-Salt b. Züyeyd

Ceddu Adî b. Sâbit

Ceddu Amr b. Yahya el-Mâzinî

Ceddu Melîh b. Abdullah

Hâlu Berâ' b. Âzib

İbn Abbâs

Eyyûb es-Sahtiyânî an Raculun min Benî Âmir
Bürde b. Sinân an Raculun min Benî Adî
Abdullah b. Abbas an Raculun min Benî Ğifâr
Ebû Temîme an Raculun min Huceym
Vâlidu Ebî Temîme Huceymî
Eşas b. Süleym an Ebihi an Raculun min Benî Yerbu‘
Enes b. Mâlik Zukira Hadimen Nebi
Zeyd b. Eslem an Raculun an Ba‘du Ashabu Nebi
Talha b. Ubeydullah an Raculun Gadime ala en-Nebi
Muhammed b. İshak an Raculun Şehide Mûte
Ğulâmun Ebî Hureyre

7.CİLTTE GEÇEN SAHÂBÎLER⁴⁰⁶

Sohbeti Vardır

Esîle bnt. El-Hâris
Üneyse bnt. Sa‘lebe
Üneyse bnt. Amr
Rukayye bnt. Ka‘b el-Eslemî
Zeyneb bnt. Musab b. Umeyr
Süneyne bnt. Mihnef
Kebşe bnt. Hakîm es-Sekâfî
Ümmü Hannâs
Ümmü İsâ bnt. Cezzâr
Kebşe bnt Ka‘b

Ayet

ÜmeymeCariyetuAbdullahb.Übey
Ümmü Zeyd

Hız. Muhammed ile Evlendi

Nuâme

Hind bnt. Ebî Ümeyye

Hadis Nakleden/Hadis Ravisi

Âmine bnt. Erkâm
Emet bnt. Hâlid b. Saîd
Safiyye bnt. Behîr (Buhayr)
Merdiyye
İmraetun min Benî Esed
İmraetun min Has‘am
İmraetun min Benî Abduddâr

İsimlendirdi

Cemîle bnt. Ömer b. Hattâb
Mutaya‘ bnt. Nu‘mân
Ümmü Sabîh

Edrektu Nebî

⁴⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/5-7-20-21-22-23-24-25-26-28-29-30-31-32-33-34-36-38-40-41-43-45-47-48-49-52-53-54-55-62-63-64-65-69-76-86-105-106-107-110-113-115-117-122-124-127-129-132-134-139-140-142-145-147-148-150-151-153-155-156-159-161-162-165-166-168-169-171-175-181-192-193-194-195-197-200-201-204-205-206-207-208-210-216-227-228-231-233-234-235-236-237-238-240-241-242-243-244-247-248-249-250-255-256-257-258-260-262-263-265-271-272-276-279-280-281-282-283-286-287-288-289-290-291-294-296-299-301-302-306-307-308-309-311-312-313-321-322-324-325-327-328-329-330-334-348-349-350-351-353-364-370-373-374-385-400-406-410-411-412-416-417-418-423-426-427-428-432-434-435-436-437-438.

Zeyneb bnt. Ali b. Ebi Talib
Ümmü Râfi‘ bnt. Abdullâh

Müslüman Olanlar

Beğûm bnt. Muaddel
Sevde bnt. Ebî Dubeyisî
Zabye bnt. Vehb
Hind bnt. Münebbih
Ümmü Hakîm bnt. Harâm
Ümmü Ebî Zerre
Ümmü Külsûm bnt. Süheyl
Ümmü Ebî Hureyre

Hicret Edenler

Cüdâme bnt. Cendel
Sahbera bnt. Temîm

Bir Sahâbînin Yakını

Ümâme bnt. Simâk
Üneyse bnt. Muâz
Berze bnt. Mes‘ûd
Sehayle bnt. Ubeyde
Selmâ bnt. Sahr
Selmâ bnt. Amr
Selmâ bnt. Umeys
Selmâ bnt. Yeâr
Süheyme İmraetun Rifâa‘ elKurazî
Süheyme bnt. Mes‘ûd
Safiyye bnt. Hayyâb
Safiyye bnt. Mehmiye
Âişe bnt. Cerîr
Uzbe bnt. Sa‘d
Afrâ’ bnt. Seken
Afrâ’ bnt. Ubeyd
Akrab bnt. Bnt. Muâz

Amre bnt. Ebî Eyyûb
Amre bnt. Kays
Umeyra bnt. Sa‘d
Umeyra bnt. Kays b. Ebî Kâ‘b
Fâria bnt. Mâlik
Fâtıma bnt. Şeybe
Fâtıma bnt. Ebî Tâlib
Furey‘a bnt. Amr
Fukeyhe bnt. Ubeyde
Kurretü’l-Ayn bnt. Ubâde
Kufeyratu’l-Hilâliyye
Kebşe bnt. Evs
Kebşe bnt. Ma‘dikerb
Kebşe bnt. Vâkîd
Leylâ bnt. Ubâde
Leylâ bnt. Nehîk
Muhibbe bnt. Er-Rabî‘
Müleyke bnt. Amr b. Sehl
Mundûs bnt. Ubâde
Mendûs bnt. Amr
Nu‘m İmraetun Şemmâs
Nüheyre
Hüzeyle bnt. Amr
Hind bnt. Üsâse
Hind bnt. Evs
Hind bnt. Simâk
Ümmü Beyân
Ümmü Hibbân bnt. Âmir
Ümmü Dahdâh
Ümmü Rabî‘ bnt. Eslem
Ümmü Sehle
Ümmü Abs bnt. Mesleme

Ümmü Amr bnt. Mahmûd

Ümmü Umeys

Ümmü Yakaza bnt. Alkame

Uhtu Hârise b. Sürâka

Zevcetu Eys b. Sâbit

Hız. Muhammed ile Bir Hadise

Ümâme Ümmü Ferkad

Ümeyme bnt. Şerâhil

Cerbâ' bnt. Kasâme

Ca'de bnt. Abdullah

Râite bnt. Hayyân

Zeccâ'

Suâd bnt. Seleme

Selmâ

Selmâ Ümmü Mistah

Acûz min Benî Numeyr

Ferveze Nebî'nin sût annesi

Kuteyle bnt. Nadr

Ümmü Ebî Ümâme

Ümmü'l-Hakem el-Gifâriyye

Ümmü Rubey'

Ümmü Sevâde

Ümmü Şerîd

Ümmü Hişâm bnt. Hârise

Ümmü Yahyâ b. Husayn

Bintu Husayn

Bintu Safvân

Bintu Afîf

Ceddetu Amr b. Muâz

Zevcetu Seleme b. Hişâm

Zevcetu Ebî Mûsâ el-Eş'arî

İmraetun

İmraetun min Benî Gifâr

Yaşanmış Bir Mesele

Rebdâ' bnt. Amr

Remle bnt. El-Hârise

Zeyneb bnt. Hunâs

Hatabe'n-Nebi

Safîyye bnt. Beşâme

Ümmü İshâk el-Ganevî

Ümmü Hallâd

Ümmü Alî bnt. Hâlid

Benâtu Ubeyde b. Hâris

İmraetun Sevdâ'

Câriyetun Abdullah b. Ömer b.

Hattâb

Diğerleri

Hamâme

Ümâme bnt. Karîbe (Kuraybe) b.

Aclân

Ümâme el-Merîdiyye

Emetu bnt. Halîfe

Ümeyme bnt. Buşeyr

Amre bnt. El-Cevn

Meymune bnt. Abdullah

Nübeyte bnt. Dahhâk

Nedbe Mevlâ Meymûne

Ümmü Zer

Biat Edenler

Ümâme bnt. Bişr

Ümeyme bnt. Amr b. Sehl

Ümeyme bnt Ebî Heysem

Üneyse bnt. Ebî Hârise

Üneyse bnt. Râfi'

Üneyse bnt. Ruhm
Üneyse bnt. Sâide
Üneyse bnt. Ebî Talha
Üneyse bnt. Urve
Üneyse bnt. Hilâl
Büreyde bnt. Bişr b. Hâris
Berîa bnt. Ebî Hârise
Beşîra bnt . Hâris
Temîme bnt. Ebî Süfyân
Sübeyte bnt. er-Rabî‘
Sübeyte bnt. Selît
Ca‘de bnt. Ubeyd
Cemîle bnt. Ebî Sa‘sa
Cemîle bnt. Zeyd
Cemîle bnt. Sinânn
Cemîle bnt. Abdullah b. Hanzale
Cümeyme bnt. Humâm
Cümeyme bnt. Sayfî
Habîbe bnt. Kays
Habîbe bnt. Muattib
Harmeile bnt. Ubeyd b. Sa‘lebe
Hafsa bnt. Hâtıb
Huvaysale bnt. Kutbe
Huleyde bnt. Habbâb
Râia bnt. Sâbit
Rebâb bnt. Ma‘rûr
Rebâb bnt. Hârise
Rebâb bnt. Ka‘b
Rebâb bnt. Nu‘mân
Rifâa bnt. Sâbit
Rukayye bnt. Sâbit b. Hâlid

Remle bnt. Abdullah b. Übey b.
Selûl
Zeyneb bnt. Sâbit b. Kays
Zeyneb bnt. Hubâbe
Zeyneb bnt. Sehl
Zeyneb bnt. Sayfî
Sedûs bnt. Kutbe
Suâd bnt. Râfi‘
Suayde bnt. Rifâa
Seleme bnt. Sa‘d b. eş-Şehîd
Selmâ bnt. Zeyd
Selmâ bnt. Muhriz
Sünbüle bnt. Mâiz
Süheyme bnt. Eslem
Şürfe ed-Dâr bnt. El-Hâris
Şüreyre bnt. Hâris
Şekîka bnt. Mâlik
eş-Şemûs bnt. Ebî Âmir
eş-Şemûs bnt. Amr
eş-Şemûs bnt. Mâlik
Şemîle bnt. Hâris
Sa‘be bnt. Sehl
Safiyye bnt. Sâbit
Âişe bnt. Ebî Süfyân
Âişe bnt. Umeyr
Ubâde bnt. Ebî Nâile
Utbe bnt. Zûrâre
Isme bnt. Habbân
Akrab bnt. Seleme
Amre bnt. Rebî‘
Amre bnt. Mürşide
Amre bnt. Mes‘ûd ez-Zaferî

Amre bnt. Mes'ûd b. Hâris
Amre bnt. Hezzâl
Amre bnt. Yezîd b. Seken
Umeyra bnt. Hamâse
Umeyra bnt. Zuheyr
Umeyra bnt. Abdu Sa'd
Umeyra bnt. Ubeyd
Umeyra bnt. Ukbe
Umeyra bnt. Kurt
Umeyra bnt. Kays
Umeyra bnt. Külsûm
Uveymira bnt. Uveym
Fâria bnt. Kureybe
Fâtîma bnt. Sevde
Fâtîma bnt. Mûnkiz
Furey'a bnt. Hubâb
Furey'a bnt. Râfi'
Furey'a bnt. Kays
Furey'a bnt. Mâlik b. Duḥṣum
Fesham bnt. Evs
Fukeyhe bnt. Suken
Fukeyhe bnt. Muttalib
Kuteyle bnt. Amr
Kurîbe bnt. Zeyd
Kebşe bnt. Sâbit
Kebşe bnt. Hâtîb
Kebşe bnt. Abdu Amr
Kebşe bnt. Ferve
Kubeyşe bnt. Mâlik
Lübnâ bnt. Hatîm
Lemîs bnt. Amr
Leylâ bnt. İtnâbe

Leylâ bnt. Sâbit
Leylâ bnt. Ribî'
Leylâ bnt. Ribâb
Leylâ bnt. Ebî Süfyân
Leylâ bnt. Simâk
Mendûs bnt. Hallâd
Nâile bnt. Sa'd
Nuteyle bnt. Kays
Nüseybe bnt. Niyâr
Neffîse bnt. Amr
Nevvâr bnt. Kays
Hüzeyle bnt. Sâbit
Hüzeyle bnt. Saîd
Hüzeyle bnt. Mes'ûd
Hind bnt. Mahmûd
Hind bnt. Münzir
Yüseyr bnt. Müleyl
Ümmü Ense bnt. Amr
Ümmü Sâbit bnt. Sa'lebe
Ümmü Sâbit bnt. Cebr
Ümmü Sâbit bnt. Sinân
Ümmü Sâbit bnt. Kays
Ümmü Sâbit bnt. Mes'ûd
Ümmü Sa'lebe bnt. Sâbit
Ümmü Cemîl bnt. Cülâs
Ümmü Cemîl bnt. Hubâb
Ümmü Cemîl bnt. Ebî Hazm
Ümmü Cemîl bnt. Kutbe
Ümmü Cündeb bnt. Mes'ûd
Ümmü'l-Hâris bnt. Sâbit
Ümmü'l-Hâris bnt. Mâlik
Ümmü'l-Hakembnt. Abdurrahmân

Ümmü Hârice bnt. Nadr
Ümmü Hâlid bnt. Yaîş
Ümmü Râfi‘ bnt. Osmân
Ümmü Zeyd bnt. Harâm
Ümmü Zeyd bnt. Seken
Ümmü Şurahbîl

Ümmü Şerîk bnt. Enes
Ümmü Şerîk bnt. Hâlid
Ümmü Ubeyd bnt. Sürâka
Ümmü Amr bnt. Seleme
Ümmü Manzûr

SONUÇ

İbnü'l-Esîr gerek İslâm'dan önce gerekse de İslâm'dan sonra insanoğluna yurt olmuş bereketiyle her daim cazibe merkezi olan Cezîre bölgesinde dünyaya gelmiştir. Bölgenin İslâm ile tanışması Hz. Muhammed'e (s.a.s.) kadar dayansa da tam anlamıyla İslamlaşması halifeler döneminde meydana gelmiştir. İslam fetihleri neticesinde Müslümanlara yurt olan bölgeye sahâbîler yerleşmiş ve onların burada oluşturduğu ilmî ortam asırlarca hayatiyetini korumuştur.

Birden çok İslam devletinin yurdu olan Cezîre bölgesi belki de en güzel yıllarını Selçuklulardan sonra yaşamıştır. Zira Selçukluların serptiği tohumlar Zengîler ve Eyyûbîler'in desteği ve gayretiyle koca bir çınara dönüşmüş ve gölgesiyle çevresine bereket ve esenlik olmuştur. Miladi 12. asırda dünyaya gelen İbnü'l-Esîr'de bu gölgenin kudretinden ve bereketinden faydalanmıştır. Ancak İbnü'l-Esîr'in dönemi zannedildiği gibi huzur içinde değil oldukça sıkıntılı süreçlerden geçmiştir. Yaşanan siyasi bölünmüşlük, sosyal hayatta ki çözümler ve sık sık üst düzeyde yaşanan doğa olayları döneme damga vurmuştur. Tüm bunlarla birlikte haçlı ve Moğolların İslâm beldelerine ve Müslümanlara yaptıkları istila ve zulümleri İbnü'l-Esîr başta olmak üzere ulemayı ve halkı derinden etkilemiştir. Dolayısıyla bu durum inançlara, düşüncelere, eserlere, eğitime de sirayet etmiştir.

Tam da bu dönemlerde yaşayan İbnü'l-Esîr'i bu olaylar perspektifinden anlamaya çalışmak tespitleri kuvvetlendirecektir. Zira herhangi insanı yaşadığı dönemden soyutlayarak tanımaya çalışmak, anlamak ve değerlendirmek mümkün olmamıştır. Üstelik söz konusu kişi çalışmalarıyla gerek kendi dönemine gerekse de sonraki dönemlere iz bırakmış bir âlim ise bu durumda onu döneminden kopararak anlamak köksüz bir ağacı yaşatmaya benzeyecektir. Bu sebeple araştırma boyunca İbnü'l-Esîr'in daha iyi tanınması ve anlaşılması için öncelikle dönemin siyasi ve sosyal ortamı resmedilmeye çalışıldı. Devamında ise İbnü'l-Esîr'in ailesi ve ilimde şöhrete kavuşmuş kardeşlerine değinildi. Buraya kadar verilen bilgilerden sonra İbnü'l-Esîr'i tanıyacağımız asıl meselelere geçildi ki burada da onun eğitimi, hocaları, öğrencileri, eserleri ve ilmi kişiliğine dair gerekli malumat edindiğimiz bilgiler çerçevesinde sunuldu.

İlk bölümün tamamlanmasının ardından ikinci bölümde İbnü'l-Esîr'in eseri *Üsdü'l-Gâbe* tanınmaya ve anlaşılmaya çalışıldı. Bunun için öncelikle İbnü'l-Esîr'in eserini yazma amacına devamında ise eserinde kullandığı kaynaklarına, yöntemine ve en sonunda da *Üsdü'l-Gâbe* üzerine yapılmış çalışmalara değinildi. Böylelikle amacımıza bir adım daha yaklaşıldı ve İbnü'l-Esîr'in sahâbe bilgisi anlaşılmaya başlandı. Ancak onun sahâbe bilgisinin daha iyi anlaşılması için biraz daha derinlere inilmesi gerekiyordu ki bunun için İbnü'l-Esîr'in eserine kendisinin eklediği 907 sahâbî ve onların tercemesine yönelmiş olduk.

Bu sebeple ikinci bölümün son kısmında İbnü'l-Esîr'in eklediği tercemelerle ilgili amacına, kaynaklarına, yöntemine ve söz konusu tercemelerle ilgili daha birçok özelliğe değinildi. Tüm bu çalışmalarla birlikte İbnü'l-Esîr'in sahâbe tanımına dair bir fikir edinildi ve onun sahâbe tanımı ifade edilmeye çalışıldı. Neticede İbnü'l-Esîr'in eseri bağlamında sahâbe tanımı şöyle olmalıdır; "Sahâbe, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile sohbeti bulunsun ya da bulunmasın onu gören, onun zamanında yaşayan ve bilgisi bize ulaşan herkeştir." Yaptığımız bu tanım ve tespitlerden sonra İbnü'l-Esîr'in eserine eklediği 907 sahâbînin ismini kendi oluşturduğumuz yöntemle çalışmamıza dahil edildi. Böylelikle onun sahâbe bilgisini tespit edebileceğimiz araştırmaları sunmuş olduk.

İbnü'l-Esîr'in sahâbe bilgisini tespit etmek üzere yaptığımız çalışmalar esnasında da gördük ki onun tek bir yöntemi veya sistemi olmamıştır. Zira İbnü'l-Esîr, öncelikle güvendiği kaynakları belirlemiş sonra bu kaynaklarda sahâbe olduğu söylenenleri veya sahâbîliğine dair bir alamet bulunanları tespit etmiştir. Böylelikle İbnü'l-Esîr sahâbeden olduğu söylenen ancak kaynaklarda dağınık halde bulunan isimleri ve tercemeleri eserinde bir araya getirmiştir. İbnü'l-Esîr, eseri *Üsdü'l-Gâbe*'de ismini zikrettiği her bir sahâbînin tercemesinde onun neden sahâbeden olduğunun ispatı olacak bilgileri sunmuştur. Onun verdiği bilgilere göre bir kişinin sahâbeden olduğunu gösteren bazı alametler şunlardır; risâlet dönemi bir savaşa şahit olanlar, hicret edenler, heyet olarak gelenler, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile bir hadise yaşayanlar, sahâbeden olduğu bilinen birinin aile üyesi olanlar...

Araştırmamız süresince birçok kaynağa başvurmakla birlikte *Üsdü'l-Gâbe* elimizden düşmeyen bir eser olmuştur. Ayrıca bu çalışmanın ortaya çıkmasında modern çalışmaların katkısı yadsınamaz ancak *Üsdü'l-Gâbe* kendisine her

yöneldiğimizde cevap veren bir hoca gibi her seferinde zihnimiz dolu ve rahat bir şekilde ayrılmamızı sağlamıştır. Netice itibariyle sahâbe biyografisi üzerine eser yazmış âlimlerin en gözde simalarından birisi olan İbnü'l-Esîr, söz konusu eseri ile ilim dünyasına çok değerli bir katkı sunmuştur. İlim dünyasına sunduğu katkı ile adından günümüze kadar söz ettiren İbnü'l-Esîr'in eseri *Üsdü'l-Gâbe* kendi zamanına kadar yazılmış en kapsamlı eser unvanına sahip olmuştur.

Söz konusu yazar ve eserini konu edindiğimiz çalışma neticesinde İbnü'l-Esîr'i ve eseri *Üsdü'l-Gâbe*'yi tanımış ve onun efrâdını câmi niyetiyle telif ettiği eseri bağlamında sahâbe bilgini tespit etmiş olduk. Araştırma süresince yapılan her tespit bir gayretin ve emeğin ürünü olmakla birlikte yanlışlanmaya veya güçlendirilmeye müsaittir. Bu sebeple gerek İbnü'l-Esîr gerekse de *Üsdü'l-Gâbe* daha birçok çalışmanın ana konusu olmaya devam edecektir. Allah-u alem.

KAYNAKÇA

- Acar, Abdurrahman. "Diyarbakır'ın İslamla/Sahabeyle Tanışması". *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler, ve Krallar Kenti Sempozyumu*. 62-69. Ankara: Diyarbakır Valiliği, 2009.
- Acar, Abdurrahman. "İslam Coğrafyacılara Göre Şırnak ve Çevresi". *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*. 79-85. Ankara: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Acar, Cafer. "Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planına Dair Bazı Mülahazalar". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2017), 2038-2057. <https://doi.org/10.15869/itobiad.332907>
- Ağırakça, Ahmet. *Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*. İstanbul: Akdem Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Akbaş, Mehmet. "Diyar-ı Bekir ve Çevresine Gelen Sahâbîler". *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi*. 88-100. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2015.
- Akbaş, Mehmet. "Hz.Ömer Dönemindeki Fetihlerin Ardından Gerçekleştirilen Tebliğ Faaliyetleri (Irak-Suriye-Cezire-Mısır)". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (2011), 115-137.
- Akdoğan, Mehmet Nur. *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Akgün, Hüseyin. *Hadis Rivâyet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)*. İstanbul: İFAV, 2019.
- Akgün, Hüseyin. *Sahabe Coğrafyası*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- Akgün, Hüseyin. "Sahâbe Coğrafyasının Oluşumu ve Sonuçları". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-Sahâbe Kimliği ve Algısı-*. 33-52. İstanbul: Ensar, 2013.
- Akgündüz, Murat. "Diyarbakır'da Sahâbe İzleri". *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler, ve Krallar Kenti Sempozyumu*. 72-74. Ankara: Diyarbakır Valiliği, 2009.
- Aklan, İzzettin. *El-Cezire Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esir'in Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ali, Hüseyin. "Tarîhü'l-Ulemâi'l-Mensûbîn ilâ Cezîretî İbn Ömer = Cizre Âlimlerinin Biyografik Bilgileri". *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 5 (2019), 1-10.
- Ali, Hüseyin. "Türkiye'de Fırat Adası, Mardin, Diyarbakır (Amed, Nusaybin, Meyyâfarikîn, Cez'iretu İbn Ömer) Şehirlerindeki İlmi ve Fikri Hareketin ve En Önemli Şahsiyetlerinin Tarihi". *Düşünce Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, 439-462.
- Alptekin, Coşkun. "Artuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/415-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Alptekin, Coşkun. "Atabeg". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/38-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/atabeg>
- Altun, Ara. "Artuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/418-419. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Apak, Âdem. "Cezîre Fatihî Hz. İyâz b. Ganm". *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi*. 146-150, 2015.
- Apak, Âdem. "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap- Bizans Mücadelesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 95-122.

- Apak, Âdem. “Emevilerin Bizans Üzerine Fetih Siyaseti”. *Eyüpsultan Sempozyumu*. ed. Hüseyin Karaca 165-179 İstanbul: Siyer Vakfı, 2016.
- Apak, Âdem. “Fethinden Emevîler’in Sonuna Kadar Harran”. *Harran Okulu Sempozyumu I* (2006), 28-41.
- Apak, Âdem. *İslâm Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Ensar, 1. Basım, 2016.
- Apak, Âdem. “Son Emevî (661-750) Halifesi Mervan b. Muhammed’in Harran’da Emevîler Devletinin Yeniden Diriltme Çabaları Üzerine”. *Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu I* (2017), 150-156.
- Arslan, İhsan. “Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İyâz b. Ğanm”. *İSTEM* 19 (2012),
- Âşık, Nevzat. *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti (Tahammul, Nakıl ve Tenkidler)*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Âşıkkutlu, Emin. *Ricâl İlmine Giriş*. İstanbul: İFAV, 2007.
- Azimli, Mehmet. “Bir Emevi Başkenti Harran”. *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*. 1/42-50, 2006.
- Azimli, Mehmet. “Diyarbakır Bölgesinin Müslümanlarca Fethi”. *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi*. ed. Mustafa Sarıbiyık. 72-85. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2015.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*. Ankara: Ankara Okulu, 2. Basım, 2013.
- Azimli, Mehmet. “Emevi Dönemi Komutan ve Valilerinden Mesleme b. Abdülmelik”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2007), 25-39.
- Azimli, Mehmet. “Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 6 (2005), 177-193.
- Azimli, Mehmet. “İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır’ın Fethine Katılan Sahabilerle İlgili Bazı Mülâhazalar”. *Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, 819-824.
- Azimli, Mehmet. “İlk İslam Fetihleri Döneminde Batman Yöresi ve Bölgedeki Harici Ayaklanmaları Konusunda Bazı Mülâhazalar”. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 1* (2009), 289-295.
- Azimli, Mehmet. “İslamın İlk Fetih Yıllarında Nusaybin ve Klasik İslam Kaynaklarına Göre Nusaybin’in Fethi”. *Makalelerle Mardin I: Tarih - Coğrafya*, 157-163.
- Azimli, Mehmet. “İslâmiyet’in Anadolu’ya İlk Yayılış Süreci-Cezire Bölgesinin Fethi-”. *Vahyin Nüzûlünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v) - Milletlerarası İlmî Toplantı-*, 445-462.
- Azimli, Mehmet. “Mesleme b. Abdülmelik ve Futuhâtı”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 85-103.
- Balcı, İsrâfil. “El-Cezîre Bölgesinin Fethi”. *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi*. ed. Mustafa Sarıbiyık. 60-69. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2015.
- Baluken, Yusuf. “Mervanîler Devrinde Cizre”. *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)*, 55-65.
- Baran, İlhan. “Salahaddin Eyyûbî’nin Mezhep Siyaseti”. *Uluslararası Selaheddîn Eyyûbî Sempozyumu*. 2/309-324. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Barthold, W. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1963.

- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-Eşraf*. çev. Musa K. Yılmaz. 2. Cilt İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1991.
- Bezer, Gülay Öğün. "Zengîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/268-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bozkurt, Abdulkaki. "Artuklular Öncesi Mardin'de İslamlaşma". *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri* 1 (2008), 301-324.
- Bozkurt, Abdulkaki. "İslâmiyet Öncesi İdil ve Çevresi Tarihi". *Geçmişten Günümüze İdil (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)*. ed. M. Nesim Doru. 35-44. İstanbul, 2011.
- Bozkurt, Abdülkaki. *El-Cezire Fatihî İyaz bin Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Bulduk, Abdulgani. *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Tarih Şubesi Yayınları, 2004.
- Câsim, Leys Suûd. "İbn Abdülber en-Nemerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/269-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çağrıçı, Mustafa. "İzzet". 23/555-556. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfu'z-Zünûn*. 7 Cilt. Beyrut: Daru's-Sâdır, 1992.
- Çelik, Ali. *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları (Ahmediyye Örneği)*. İstanbul: Emin Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Çetin, Seyfettin. *Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserinde Kürtler*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Çevik, Adnan. "Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı". *Osmanlı Araştırmaları XXXIII*, 35-64.
- Çubukcu, Asri. "İyâz b. Ganm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Demir, Ahmed. "Eyyûbîler Döneminde Cizre ve Çevresi". *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, 71-78.
- Demircan, Adnan. "Selahaddin Döneminde İslâm Dünyasında Siyasî Durum". *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu*. 1/461-481. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Demirci, Mustafa. "Abbasiler Devrinde Yukarı Mezopotamya'nın (Cezire) Sosyal Tarihi: VIII. Yüzyılda Cezire'de Köylü Hareketleri", 15.
- Demirci, Selim. *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri*. Ankara: İlem Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. "İbnu'l-Esir, Ziyâeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dündar, Mahmut. "Selahaddin Eyyûbî'nin İlmî Toplantıları". *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu*. 1/543-556. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- El-Bânî, Nâsiruddin. *Muhtasaru Şemâil*. Amman: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985.

- Eminoğlu, Gülistan Çoban. “Kılıcın Gölgesinde Kalem ya da Selahaddin Eyyubi’nin İlmi Kişiliği”. *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu*. 1/149-157. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Eren, Mehmet. *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Erpay, İlyas. “Selahaddin Eyyubî Dönemi Din Eğitimi ve Eğitim Kurumları”. *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu*. 1/679-696. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Ersan, Mehmet - Alican, Mustafa. “Sultan Melikşah ve Diyarbakır”. 2. *Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu*. 360-365. Diyarbakır: T.C. Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, 2010.
- Erul, Bünyamin. “Üsdü’l-Gâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/363. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Eskikurt, Adnan. “Musul Atabeg Hakimiyeti Döneminde El-Cezîre Bölgesinin Tarihî Coğrafyası (521-660/1127-1262)”. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 163-186.
- Eş’arî, Ebü’l-Hasan. *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*. çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Gümüş, Kadir. *Alfabetik Arapça-Türkçe Öğrenci Sözlüğü*. İstanbul: Mektep, 2011.
- Günaltay, M.Şemsettin. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu, 2006.
- Güneş, Hüseyin. “Selahaddin Eyyubî Zamanında Nusaybin” 9/2 (2018), 17-30.
- Güneş, Hüseyin. “Selahaddin Eyyubî Zamanında Şırnak ve Çevresi”. *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu*. 2/489-514. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Güneş, Hüseyin - Gündüz, Muhammed Muhdi. *Eyyûbîler Döneminde Cizre’de Eğitim Öğretim Faaliyetleri*. İstanbul: Hiper Yayın, 2020.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâiku’s-Siyâsiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*. İstanbul: Kitabevi, 1990.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Mervezî, Ahmed b. Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/234. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.
- İbn Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*. çev. Abdullah Köşe. 1 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1989.
- İbn Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*. çev. Abdülkerim Özaydın. 11 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1989.
- İbn Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*. çev. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özaydın. 12 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1989.
- İbn Faris, Ebu’l-Hüseyin Ahmed. *Mücmelü’l-Luğat*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2. Basım, 1986.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*. çev. Naim Erdoğan. 5 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- İbn Hallikân, Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Ve’fâyâtü’l-A’yân ve Enbâ’u ve Ebnâ’i’z-Zaman*. 8 Cilt. Beyrut: Daru’s-Sâdır, 1994.

- İbn Havkal, Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî - Şeşen, çev. Ramazan. 10. *Asırda İslâm Coğrafyası*. İstanbul: Yeditepe, 2014.
- İbn Manzur, Muhammed İbn Mukarram. *Lisânu'l-Arab*. 18 Cilt. Beyrut-Lübnan: Mektebetü Tahkiku't-Turâs, 3. Basım, 1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. ed. Adnan Demircan. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyyüddin. *Ashab-ı Kiram*. İstanbul: Takva Yayınları, 2011.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye*. thk. Abdulkadir Ahmed Tüleymat. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1382.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*. 7 Cilt. Kahire: Dârü's-Şaab, 3319.
- Kanar, Mehmet. *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: SAY Yayınları, 2009.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "İbn Mende, Ebû Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/177-179. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karademir, Diyar. "Cizre Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi". *Journal of Awareness* 4/4 (2019), 433-454. <https://doi.org/10.26809/joa.4.034>
- Kurân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Karan, Cuma. 'el-Cezire' Üzerine Bir Literatür Çalışması (Fethinden Abbasilerin İlk Dönemine Kadar)". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 3/1 (2016), 113-138.
- Karan, Cuma. "Hz. Ömer Döneminde (13-23/634-644) Anadolu Fetihlerine Giden Yolda el-Cezire Futuhâtı". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu* 1 (2018), 501-514.
- Kâşif, Seyyide İsmail. *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları*. çev. Mehmet vd. Şeker. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Keleş, Bahattin. "El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 78 (2019), 265-277.
- Keleş, Mahmut Recep. "XIII. Yüzyıl Biyografi Alimi İbn Hallikan'ın Vefeyâtü'l-A'yân Adlı Eserine Göre El-Cezire ve Harran Kökenli Alimler". *Harran ve Çevresi*, 259-268.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî. *Risaletü'l-Müstadrefe*. Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 4. Basım, 1406.
- Kılıç, Hulusi. "Ziyaüddin İbnu'l-Esir". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 31-39.
- Kırkıl, Emin. "Cizreli Bir Orta Çağ Tarihçisi: İbnü'l-Esîr'in Kaleminden Ortadoğu'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar (10-13. yy)". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (2020), 43-56. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed/771956>
- Koca, Ferhat. "İbn Kudâme, Muvaftakuddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/139-142. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koçkuzu, Ali Osman. "İbnu'l-Esîr, Mecdüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Konak, İbrahim. “Abbasiler Döneminde El-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları”. *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 1-38.
- Koyuncu, Mevlüt. “İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslâmlaşma Süreci”. *SAÜ Edebiyat Dergisi* 1 (2008), 131-140.
- Kök, Bahattin. “Bedreddin Lü’lü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/257. Ankara: TDV Yayınları, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lulu-bedreddin>
- Kutluay, İbrahim. “İbnu’l-Esîr el-Cezerî’nin Üsdül Ğabe Fî Marifeti’s-Sahabesinin Tabakat Edebiyatı İçindeki Yeri, Kaynakları ve Metodu”. *Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre*. 205-221. İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan, 2017.
- Külekçi, Cahit. *İslam Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri (Hulefâ-yi Râşidîn ve Emeviler Dönemi)*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed. *Rihletu’l-Makdisî*. Beyrut: el-Müessesetu’l-Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 2003.
- Memduhoğlu, Adnan. “Selâhaddîn Eyyûbi’yi Yeni Medreseler Kurmaya Sevk Eden Âmiller ve Bu Dönemde Yetişen Fıkıh Âlimleri”. *Uluslararası Selâhaddîn Eyyûbi Sempozyumu*. 1/727-756. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Oğuzay, Fatih. “Fethedilen Bölgelerdeki Verimli Tarım Alanlarının Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi İslâm Fetihlerine Etkisi”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 49-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuifd/286137>
- Okiç, M. Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*. İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1959.
- Özaydın, Abdülkerim. “el-Kâmil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/281-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim. “İbnü’l-Esîr, İzzettin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özaydın, Abdülkerim. “Nizâmiye Medresesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/188-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özcoşar, İbrahim. “Diyarbakır’ın Kadim Cemaati: Süryaniler”. *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler, ve Krallar Kenti Sempozyumu*. 172-178. Ankara: Diyarbakır Valiliği, 2009.
- Özervarlı, M. Sait. “Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/505-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Selçuklular”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özkan, Mustafa. “İbnü’l-Esîr el-Cezerî’nin Hayatı ve Târihçiliği”. *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, 723-728.
- Özkuyumcu, Nadir. *Resâilü Ziyaeddin İbnü’l-Esîr*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- Öztürk, Mustafa. “Erken Dönem Cezîre Bölgesinin Hadis Rivâyetindeki Yeri”. *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu (14-16 Mayıs 2010)*, 745-766.
- Polat, Ziya. “Cizreli Bir Alim: İbnü’l Esîr”. *Tarih Okulu (Dergisi)* 34 (2018), 87-107.

- Saban, Süheyl. "Tarih ve Medeniyet Bağlamında Cizre". çev. Hüseyin Güneş. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Ocak 2013), 154-162.
- Sakkâr, Sâmî es-. "Musul". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/361-363. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Sandıkçı, Kemal. "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzettîn ve Mecdüddîn İbn Esîr Kardeşler". *H. Nuhtan Günümüze Cizre Sempozyumu*. 89-104. İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1999.
- Sandıkçı, S. Kemal. "İbnu'l-Esir Kardeşler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1992), 61-77.
- Sapan, Süheyl. "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yer Alan Selahaddin Eyyubi Vakıfları Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu*. 1/349-363. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Sarı, Yasemin. "Cezîre Bölgesinin Önemli Şehirlerinden Urfa ve Çevresinin Zengî Ailesi İçinde El Değişimi" 30 (2017), 371-392.
- Sevgili, Mehmet Macit. "Selâhaddîn Eyyûbî'nin Fıkhî Faaliyetleri Bağlamında Sünnî Akîdeyi Yayma Çabası-Kürtlerin Şâfiîleşmesindeki Rolü-". *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu*. 2/355-368. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Sıddîkî, Muhammed Zübeyr. *Hadis Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.
- Sönmez, Mehmet Ali. "Ebû Mûsâ el-Medînî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/192-193. İstanbul: TDV Yayınları, 2018.
- Subkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübî. *Tabakâtü's-Şafiyyeti'l-Kübrâ*. 10 Cilt. Kahire: Hicri li't-Tabati ve'n-Neşir, 1413.
- Sümer, Faruk. "Anadolu Selçukluları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/380-384. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sümer, Faruk. "Selçuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedribü'r-Râvî*. ed. Arafat Aydın. çev. Muhammed Enes Topgül. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Şahin, Ömer Faruk. *İbnü'l-Esir'in El-Kâmil Fî't-Târîh Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Şeddâd, İbn. "Cizre Tarihi". çev. Hüseyin Güneş. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2011), 135-150.
- Şeddâd, İbn. "Nusaybin Tarihi". çev. Hüseyin Güneş. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 231-236.
- Şeşen, Ramazan. "Cezîre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/509-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şeşen, Ramazan. "Eyyûbîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/20-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Şeşen, Ramazan. *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2012.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), 1998.
- Şulul, Kasım. "Belâzürî'ye (v.279/892-893) Göre Hz. Ömer (v. 23/644) Devrinde Urfa ve Çevresinin Fethi". *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*. 1/18-24.

- Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2017.
- Timuçin, Afşar. *Düşünce Tarihi*. 3 Cilt. İstanbul: Bulut Yayınları, 6. Basım, 2006.
- Topaloğlu, Nuri. *Selçuklu Devri Muhaddisleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Tufantoz, Abdurrahim. “Mervânîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/203-232. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Tuleymât, Abdulkâdir Ahmed. “İbnu’l-Esîr El-Cezerî’nin Hayatı, Ailesi, Hocaları, Eserleri ve Et-Târihu’l-Bâhir Fi’d-Devleti’l-Atabekiyye Adlı Eseri (H. 555-630/1160-1232)”. çev. Abdulhalik Bakır. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 153-174. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/otad/503209>
- Tuncel, Metin - Özaydın, Abdülkerim. “Cizre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/37-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Türer, Osman. “Ebû Nuaym el-İsfahânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/201-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uykur, Ramazan. “El-Cezire (Cizre) Zengi Atabeglerinin Sikkeleri”. *Journal Of History School* 11/33 (2018), 23-43. <https://doi.org/10.14225/Joh1195>
- Yardım, Ali. “el-İstîâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/314-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yardım, Ali. *Hadis I, II*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1997.
- Yazıcı, Mahmut. *Sahâbe Bilgisinin Tespiti (Ma’rifetü’s-sahâbe)*. İstanbul: İFAV, 2015.
- Yeşil, Mahmut. “Selçuklular Döneminde Hadisi Anlama Çabaları- İbnü’l-Esir Örneği-”. *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bilim ve Düşünce Sempozyumu* 1 (2013), 207-224.
- Yıldırım, Taner - Altungök, Ahmet. “Nil, Fırat ve Dicle Suyollarının Ortaçağ Dünyası Açısından Önemi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/1 (2015), 317-336.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Yıldız, Muharrem. “Diyarbakır’da Hristiyan Rumlardan Arda Kalanlar”. *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler, ve Krallar Kenti Sempozyumu*. 194-205. Ankara: Diyarbakır Valiliği, 2009.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV, 21. Basım, 2015.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1986.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü’l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Kütübü’l-İlmiyye, 1419.
- Zeydân, Corcî. *İslam Uygarlıkları Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2013.